

Міністерство освіти та науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Кіяниця Володимир Володимирович

УДК 327:913(55: 5-15:73):341.675:[282:284]-674(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛІТИКА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН У РЕГІОНІ ПЕРСЬКОЇ
ЗАТОКИ**

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні
студії»

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(_____) Кіяниця В.В.

Науковий керівник: Ігнат'єв Павло Миколайович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародного регіонознавства Навчано-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Кіяниця В.В. Політика Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (29 – Міжнародні відносини). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2025.

У дисертаційній роботі здійснено комплексний аналіз політики Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки. Тематика дослідження є актуальною з огляду на унікальне геополітичне розташування Ірану; його значний сировинний потенціал; стратегію утворення військово-політичних альянсів, спрямованих проти Ізраїлю та США; мілітаризацію зовнішньої політики; актуалізацією питання ядерної програми ІРІ у зв'язку з фактичною втратою чинності Спільного всеосяжного плану дій, що провокує підвищену увагу міжнародної спільноти до даного питання через пов'язані з нею ризики для системи нерозповсюдження ядерної зброї. Питання політики Ірану у Перській затоці також перебуває у фокусі уваги України, зважаючи на підтримку ІРІ збройної агресії РФ, що зумовлює необхідність формування комплексу заходів з протидії військово-технічному співробітництву означених країн.

У даному дослідженні визначено особливості політики Ісламської Республіки Іран у Перській затоці. Розкрито стратегічні інтереси Ірану та їх концептуальне забезпечення, основоположні фактори впливу на формування його політики, а також значення ідеологічних і релігійних засад, що впливають на означений процес. Охарактеризовано виклики, з якими стикається ІРІ у процесі реалізації власної регіональної геополітичної стратегії, та проаналізовано значення малих монархій Перської затоки у іранській зовнішній політиці. З'ясовано характер відносин Ісламської Республіки з регіональними центрами сили, до яких віднесено Об'єднані Арабські Емірати, Республіку Ірак та Королівство Саудівська Аравія. Водночас, зважаючи на усталений погляд на ОАЕ як представника малих монархій Перської затоки, автором сформульовано обґрунтування віднесення даної країни до переліку регіональних центрів сили на підставі аналізу зовнішньополітичної стратегії ОАЕ щодо взаємин з Ісламською Республікою.

Вперше виокремлено основні етапи розвитку зовнішньополітичної стратегії ІРІ, визначено головні аспекти, що впливають на цей процес, зокрема відхід від ідеологічної моделі поведінки на користь прагматизації політики у зв'язку з наслідками Ірано-іракської війни, міжнародної ізоляції та режиму санкцій США. Висвітлено ключові ідеологічні засади політики Ірану, проаналізовано їхнє значення для формування політичного курсу щодо регіону Перської затоки, а також виявлено співвідношення впливу ідеологічних принципів та чинного характеру зовнішньої політики ІРІ. Здійснено комплексний аналіз регіональної політики ІРІ на прикладі взаємин з кожним актором регіону, вказано спільні та відмінні особливості міждержавних відносин Ірану з країнами Перської затоки, визначено рівень конфронтації та/або співпраці. Надано оцінку впливу США на процес формування та коригування зовнішньої політики Ісламської Республіки у регіональному вимірі.

Окрему увагу присвячено поглибленню розуміння характеру ірано-саудівського конфлікту та сформульовано перелік факторів, що сприяють збереженню даної конфронтації. Визначено інтереси Ірану у підтримці діяльності єменського угруповання «Ансар Аллах». Розкрито питання характеру відносин Ірану та Іраку, а також сформульовано бачення іранською стороною Іраку у власній регіональній політиці. Розглянуто ключові особливості стратегії Республіки Ірак, спрямованої на дистанціювання від політичного тиску Ісламської Республіки. Досліджено геополітичну стратегію «хеджування» окремих країн Перської затоки, таких як Катар, Кувейт та Об'єднані Арабські Емірати.

Подальшого розвитку набули такі питання, як позиція Ірану щодо безпекового партнерства країн Перської затоки зі Сполученими Штатами; особливості ірано-бахрейнських взаємин та причини конфлікту обох сторін; погляд на питання чинної нормалізації ірано-саудівських відносин.

Дисертаційна робота має вагомe теоретичне та практичне значення для подальшого вивчення регіону Перської затоки, аналізу політики Ірану та ідеологічних засад іранської зовнішньої політики. Теоретичні результати можуть бути використані у навчальному процесі, а практичне значення полягає у можливості їх застосування у

роботі державних структур України, що займаються зовнішньополітичною діяльністю на Близькому Сході.

Ключові слова: Іран, Саудівська Аравія, ОАЕ, США, малі монархії Перської затоки, Перська затока, Близький Схід, зовнішня політика Ірану, регіональна безпека, геополітика, ідеологічні чинники, хомейнізм, сунітсько-шиїтський конфлікт, ядерна програма Ірану, міжнародні відносини.

ABSTRACT

Kiianytsia V.V. The Policy of the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf Region. – Qualification scholarly work in manuscript form. Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 291 «International Relations, Public Communications, and Regional Studies» (29 – International Relations). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2025.

The dissertation presents a comprehensive analysis of the policy of the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf region. The relevance of the research stems from Iran's unique geopolitical location, its substantial raw material potential, the strategy of forming military-political alliances directed against Israel and the United States, the militarization of its foreign policy, and the renewed focus on Iran's nuclear program due to the de facto termination of the Joint Comprehensive Plan of Action, which has drawn increased international attention because of the associated risks to the nuclear non-proliferation regime. Iran's policy in the Persian Gulf is also a matter of interest to Ukraine, considering Iran's support for the Russian Federation's armed aggression, which necessitates the development of measures to counter the military-technical cooperation between these states.

The research identifies the key characteristics of the Islamic Republic of Iran's policy in the Persian Gulf. It outlines Iran's strategic interests and their conceptual underpinnings, the fundamental factors influencing the formation of its policy, as well as the role of ideological and religious principles in this process. The study describes the challenges faced by Iran in implementing its regional geopolitical strategy and analyzes the significance of the small monarchies of the Persian Gulf in Iran's foreign policy. The nature of Iran's relations with regional power centers – namely the United Arab Emirates, the Republic of

Iraq, and the Kingdom of Saudi Arabia – is examined. At the same time, considering the established view of the UAE as a representative of the small Gulf monarchies, the author substantiates its classification as a regional power center based on an analysis of the UAE's foreign policy strategy towards Iran.

For the first time, the main stages of the evolution of Iran's foreign policy strategy are outlined, and the principal factors influencing this process are identified, particularly the shift from an ideologically driven model of behavior to a more pragmatic policy as a result of the Iran-Iraq war, international isolation, and U.S. sanctions. The dissertation highlights the key ideological foundations of Iran's policy, examines their importance in shaping its approach to the Persian Gulf, and identifies the relationship between ideological tenets and the pragmatic nature of Iran's current foreign policy. A comprehensive analysis of Iran's regional policy is conducted through the lens of its bilateral relations with each actor in the region. Common and distinctive features of Iran's interstate relations with the Persian Gulf states are identified, along with the degree of confrontation and/or cooperation. The impact of the United States on the formation and adjustment of Iran's regional foreign policy is also assessed.

Special attention is devoted to deepening the understanding of the Iran-Saudi conflict and outlining the factors that contribute to the persistence of this confrontation. Iran's interests in supporting the Yemeni group «Ansar Allah» are defined. The nature of Iran-Iraq relations is examined, and Iran's vision of Iraq within its regional policy is formulated. The key aspects of Iraq's strategy aimed at distancing itself from Iranian political pressure are analyzed. The study explores the geopolitical «hedging» strategies pursued by individual Gulf states such as Qatar, Kuwait, and the United Arab Emirates.

Further attention is paid to Iran's position on the security partnership between the Gulf states and the United States, the specific nature of Iran-Bahrain relations and the sources of their conflict, and the current state of normalization of Iran-Saudi relations.

This dissertation holds significant theoretical and practical value for further research of the Persian Gulf region, the analysis of Iran's policy, and the ideological foundations of its foreign policy. The theoretical findings may be used in academic settings, while the

practical value lies in their potential application by Ukrainian state institutions engaged in foreign policy activities in the Middle East.

Keywords: Iran, Saudi Arabia, UAE, USA, Small Gulf Monarchies, Persian Gulf, Middle East, Iran's foreign policy, regional security, geopolitics, ideological factors, Khomeinism, Sunni-Shia conflict, Iran's nuclear program, international relations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кіяниця, В. (2024). Еволюція ірано-саудівських відносин з часів проголошення Ісламської Республіки. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (1 (58)), 61–72. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/1-58/61-72>
2. Кіяниця, В. (2022). Еволюція відносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Іраку саддамівську та постсаддамівську епохи. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (1 (55)), 46–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/1-55/46-53>
3. Кіяниця, В. (2021). Комплекс суспільно-політичних поглядів новообраного президента Ісламської Республіки Іран Ібрагіма Раїсі. "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць, 6-7(163), 96–102. <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=246>
4. Кіяниця, В. (2021). Арабський Близький Схід у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (2 (54)), 15–20. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2021/2-54/15-20>
5. Кіяниця, В. (2021). Специфіка відносин Ісламської Республіки Іран з державами Африки. *Міжнародний науково-практичний круглий стіл "Дилеми сучасного розвитку Африки: амбітні перспективи та об'єктивні труднощі"*, 100–106.
6. Кіяниця, В. (2021). Диверсифікація зовнішньополітичних векторів Ісламської Республіки Іран. *Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 2021»*, 31–35. https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/АПМВ%20-%202021_%20Ч2%20аспіранти.pdf

7. Кіяниця, В. (2021). Актуальні безпекові виклики Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки. *Міжнародна науково-практична інтернет-конференція "Актуальні проблеми міжнародних відносин і регіональних досліджень"*, 162–166.

8. Кіяниця, В. (2023). Аналіз впливу ідеологічного фактора на формування зовнішньополітичної стратегії Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки. *Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2023»*, 31–34.

9. Кіяниця, В. (2023). ІРІ-РСАДПЗ: аналіз відносин. *Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023»*, 39–42.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	9
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН	20
1.1. Джерельна база дослідження політики Ірану у регіоні Перської затоки	20
1.2. Теоретико-методологічна база дослідження зовнішньої політики ІРІ.....	30
1.3. Ідеологічний фактор у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран	42
1.4. Історичні та геополітичні засади політики Ірану у регіоні Перської затоки ...	55
Висновки до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ЩОДО МАЛИХ МОНАРХІЙ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ	76
2.1. Еволюція відносин Ірану з Королівством Бахрейн	76
2.2. Розвиток міждержавних взаємин Ірану та Катару	88
2.3. Динаміка політичних та економічних ірано-кувейтських відносин	98
2.4. Становлення та розвиток співробітництва Ісламської Республіки Іран і Султанату Оман	111
Висновки до розділу 2	127
РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН І РЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ СИЛИ	130
3.1. Особливості взаємин Ірану та Об'єднаних Арабських Еміратів	130
3.2. Еволюція відносин Ісламської Республіки Іран і Королівства Саудівська Аравія	148
3.3. Динаміка ірано-іракських взаємин	169
Висновки до розділу 3	194
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

BARCO	Bahrain Petroleum Company (Нафтова компанія Бахрейну);
GCEF	Gas Exporting Countries Forum (Форум країн-експортерів газу);
HOPE	Hormuz Peace Endeavor (Ініціатива миру в Ормузькій протоці);
IBC	Iranian Business Council (Іранська рада підприємців);
OCCI	Oman Chamber of Commerce and Industry (Палата торгівлі та індустрії Оману);
USMTM	The United States Military Training Mission (Військова навчальна місія США);
АНК	Англо-Іранська нафтова компанія;
ВІРІ	Вища ісламська рада Іраку;
ВМС США	Військово-морські сили Сполучених Штатів Америки;
ВПК ІРІ	Військово-промисловий комплекс Ісламської Республіки Іран;
ВПС ІРІ	Військово-повітряні сили Ісламської Республіки Іран;
ВПС США	Військово-повітряні сили Сполучених Штатів Америки;
ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй;
ДАШІ	Ісламська держава Іраку та Леванту (ар. ад-Даулят аль-Ісламійя фі ль-Ірак уа аш-Шам);
ДПК	Демократична партія Курдистану;
ЗПГ	Зріджений природний газ;
ЗС ІРІ	Збройні сили Ісламської Республіки Іран;
ЗС КСА	Збройні сили Королівства Саудівська Аравія;
ЗС США	Збройні сили Сполучених Штатів Америки;
ІРІ	Ісламська Республіка Іран;
ІЯП	Іранська ядерна програма;
КВІР	Корпус вартових Ісламської революції;
КНР	Китайська Народна Республіка;
КСА	Королівство Саудівська Аравія
МАГАТЕ	Міжнародне Агентство з Атомної Енергії;

ОАЕ	Об'єднані Арабські Емірати;
ОВП	Організація Визволення Палестини;
ОІРАП	Організація ісламської революції на Аравійському півострові;
ОІС	Організація Ісламського Співробітництва;
ООН	Організація Об'єднаних Націй;
ОПЕК	Організація Країн-Експортерів Нафти;
ПСК	Патріотичний союз Курдистану;
РБ ООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй;
РСАДПЗ	Рада Співробітництва Арабських Держав Перської Затоки;
САВАК	Служба інформації та безпеки країни (пер. Сазман-е Еттела'ат ва Амніят-е Кешвар);
СВПД	Спільний Всеосяжний План Дій;
СЕНТО	Організація Центрального Договору (the Central Treaty Organization);
СНМ	Сили народної мобілізації (ар. Хашд аш-Шаабі);
ХАМАС	Ісламський рух опору (ар. Харакат аль-Мукавама аль-Ісламійя);
ШДІ	Шахиншахська Держава Іран;

ВСТУП

Перська затока – один із ключових геополітичних центрів, зважаючи на стратегічне значення регіону для світової енергетичної безпеки, перетин важливих логістичних шляхів та опосередкований вплив на загальний стан безпеки міжнародної спільноти. Ісламська Республіка Іран, з її унікальним геополітичним положенням, значними енергетичними ресурсами та ідеологічно орієнтованою зовнішньою політикою, є одним з найбільш впливових, але водночас суперечливих державних акторів регіону. Наявність масштабних покладів енергоносіїв є чинником, який зумовлює посилення позицій Ірану на міжнародній арені. Ісламська Республіка посідає 4 місце у світі за запасами нафти та 2 – за запасами природного газу, що провокує інтерес до розвитку торгових зв'язків з ІРІ з боку вагомих міжнародних акторів, чия економіка залежить від викопного палива.

Зовнішня політика ІРІ має виразний ідеологічний характер, який ґрунтується на концепції «ісламського правління» (хомейнізму), що поєднує паншійїзм, антизахідну риторику та ідеї ісламського фундаменталізму. У даному контексті зовнішньополітична активність Ірану у Перській затоці характеризується стрімкою мілітаризацією та виражається у формуванні і підтримці розгалуженої мережі проксі-структур, співпраці з шіїтськими політичними силами та общинами на території сусідніх країн. Зазначені обставини провокують посилення регіональної напруженості, становлять загрозу безпеці і суверенітету країн регіону та ускладнюють досягнення стану загальної безпеки. Невирішене питання ядерної програми Ірану та його залученість у гібридні конфлікти на Близькому Сході є постійним джерелом регіональної дестабілізації.

Внутрішньополітичні процеси в Ірані також є вагомим фактором, що визначає динаміку поведінки іранської сторони у зазначеному регіоні. Іранський політикум, головним чином, репрезентується трьома основними фракціями: фундаменталістами, прагматиками та реформістами, кожна з яких намагається реалізувати власне бачення зовнішньополітичного розвитку країни. Водночас рахбар (верховний лідер Ірану) та його інституційний апарат, які на законодавчому рівні мають вищий статус, аніж урядові структури, володіють інструментарієм регулювання внутрішньополітичного

стану країни, обмежуючи у залежності від існуючих оперативних цілей вплив тієї чи іншої політичної фракції на перебіг внутрішніх процесів, а також мають можливість просування власного зовнішньополітичного дискурсу, який відштовхується від ідеологічних засад політичної моделі Ірану.

Попри значну кількість досліджень зовнішньої політики Ірану, комплексний аналіз взаємозв'язку між геополітичними амбіціями ІРІ, ідеологічними засадами зовнішньої політики, ресурсним потенціалом та внутрішньополітичними суперечностями у контексті впливу на безпекову дестабілізацію Перської затоки залишається недостатньо висвітленим. Зокрема, потребує поглибленого дослідження вплив на характер зовнішньополітичної поведінки ІРІ внутрішніх міжфракційних протиріч, функціонерів Корпусу вартових Ісламської революції та безпосередньо Верховного лідера ІРІ. Особливого значення дослідження набуває для України в умовах повномасштабної збройної агресії РФ, враховуючи військово-технічне співробітництво обох сторін та просування іранськими державними ЗМІ прокремлівських наративів щодо означеного збройного конфлікту. Розуміння внутрішньополітичної динаміки Ірану, взаємин даної країни з основними опонентами у регіоні, а також її впливу на глобальні безпекові процеси є важливим для розробки ефективних контрзаходів для припинення постачання зброї та військової техніки до РФ.

Таким чином, враховуючи наведені дані, **актуальність теми** дослідження полягає в унікальному геополітичному розташуванні Ірану; його вагомому сировинному потенціалу; формуванні альянсів, що спрямовані проти Ізраїлю та США; мілітаризації зовнішньої політики у регіональному вимірі шляхом утримання мережі проксі-груп та військово-технічної співпраці з РФ, що становить загрозу як для України, так і країн Перської затоки; невирішеному стані питання ядерної програми, яка є значним джерелом регіональної напруги.

Мета дослідження – встановлення особливостей політики Ісламської Республіки Іран у Перській затоці на сучасному етапі. Для реалізації даної мети сформульовано наступні **завдання**:

- оцінити стратегічні інтереси Ірану у регіоні Перської затоки та їхнє концептуальне забезпечення;
- виокремити основоположні фактори, що впливають на формування політики ІРІ відносно Перської затоки;
- розкрити значення ідеологічних і конфесійних засад у політиці Ісламської Республіки щодо регіону Перської затоки;
- охарактеризувати виклики, які виникають перед ІРІ у процесі реалізації регіональної політики;
- визначити місце малих монархій Перської затоки у політиці Ірану та характер їхніх відносин;
- з'ясувати характер відносин Ісламської Республіки з регіональними центрами сили на прикладі Об'єднаних Арабських Еміратів, Республіки Ірак, Королівства Саудівська Аравія.

Об'єктом даного дослідження є зовнішня політика Ісламської Республіки Іран. **Предметом** – політика Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки та її складові.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1979 р. до 2024 р. Нижню часову межу роботи визначено у зв'язку з утворенням ІРІ у ході Ісламської революції 1979 р. та радикалізацією регіональної політики країни. Визначення верхньої часової межі зумовлене політичними змінами як в іранському, так і американському політикумі, що провокує нову динаміку геополітичного балансу у Перській затоці. Також з метою вирішення дослідницького завдання автор періодично звертається до більш ранніх періодів взаємодій між державними утвореннями регіону та Іраном.

Географічні рамки дослідження охоплюють регіон Перської затоки.

Методи дослідження обрано відповідно до мети та завдання роботи. Ключовим є **системний підхід**, який дозволяє розглядати зовнішню політику Ірану як цілісну структуру, яка має власну логіку функціонування, цілі та засоби її реалізації, що сприяє її аналізу крізь призму **теорії неокласичного реалізму**. Комплексний характер дослідження потребує від автора застосування **загальнонаукових** та

спеціальних методів. Перша категорія складається з принципів **історизму** та **об'єктивності**, методу **порівняння**, **індукції** і **дедукції**, **моделювання**, **аналізу** і **синтезу** та **аналогії** тощо. Друга категорія, окрім системного підходу, охоплює **генетичний**, **історичний**, **історико-порівняльний**, **інституційний** та інші методи.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження визначається, передусім, проведенням комплексного аналізу політики Ісламської Республіки Іран щодо Перської затоки. У даній роботі автором досліджено мету регіональної стратегії ІРІ на сучасному етапі, визначено інструменти реалізації політики поширення власного впливу у регіоні, проаналізовано вплив ідеологічного дискурсу ІРІ на процес напрацювання зовнішньополітичної стратегії, а також наведено особливості взаємин Ісламської Республіки і країн регіону, зокрема вказано їхнє значення у контексті регіональної стратегії офіційного Тегерана.

У даній роботі **вперше**:

- Виокремлено основні етапи розвитку зовнішньополітичної стратегії ІРІ, визначено головні аспекти, що здійснюють вплив на даний процес, зокрема встановлено наявність відходу від ідеологічної моделі поведінки на користь прагматизації політики ІРІ у зв'язку з впливом наслідків Ірано-іракської війни, міжнародної ізоляції та дії режиму санкцій США;

- Висвітлено ключові ідеологічні засади політики Ірану та проаналізовано їхнє значення для дискурсу у процесі формування політичного курсу щодо регіону Перської затоки, а також виявлено співвідношення впливу ідеологічних принципів та чинного характеру зовнішньої політики ІРІ, а саме: зокрема чому ідеї «хомейнізму» продовжують мати основоположне значення у політичній системі Ірану та чим зумовлена як прагматизація, так і посилення антагоністичного зовнішньополітичного дискурсу ІРІ;

- Здійснено комплексний аналіз регіональної політики ІРІ на прикладі взаємин з кожним актором регіону, вказано спільні і відмінні особливості міждержавних відносин Ірану з країнами Перської затоки, визначено рівень конфронтації та/ або співпраці на міждержавному рівні;

- Надано оцінку впливу США на процес формування і коригування зовнішньої політики Ісламської Республіки у регіональному вимірі, з огляду на те, що діяльність єдиної наддержави у регіоні є основоположним фактором який зумовлює адаптацію ЗП ІРІ до нових викликів, зокрема до режиму санкцій та політики «максимального тиску».

Також у роботі **поглиблено:**

- Розуміння характеру конфлікту Ісламської Республіки Іран і Королівства Саудівська Аравія, сформульовано перелік факторів, які сприяють конфронтації обох сторін, до яких відноситься боротьба за регіональне домінування та конфесійне лідерство, відмінність підходів до регіональної системи безпеки, розбіжності у сприйнятті подій «Арабської весни», конфліктів у Ємені, Іраку і Сирії, суперництво за досягнення політичного впливу у Лівані, а також визначено методи протидії ІРІ та КСА, зокрема використання проксі-структур, безпекова співпраця зі США та Ізраїлем, залучення КНР до врегулювання двосторонньої напруги тощо;

- Усвідомлення особливостей взаємин між Іраном та єменським угрупованням «Ансар Аллах», зокрема як іранський політиком застосовує даний чинник для внутрішньої легітимізації та пропаганди щодо поширення власного впливу на події в Баб-ель-Мандебській протоці і як дані зв'язки позначаються на ірано-саудівському діалозі, а саме – шляхом артикулювання з боку ІРІ риторики відносно деструктивної політики КСА через вторгнення в Ємен у 2015 р. та використання відносин з хуситами задля набуття більш вигідної позиції у переговорних процесах з Саудівською Аравією та США;

- Визначення характеру ірано-іракських відносин, зокрема автором сформульовано бачення іранської сторони Іраку у власній регіональній політиці у контексті державного і регіонального виміру, де офіційний Тегеран намагається поєднати контроль над внутрішньополітичним життям даної країни та використовувати її як сполучної ланки з близькосхідними союзниками – ліванською «Хезболлою» та донедавна асадівською Сирією;

- Формулювання комплексу заходів, до яких вдається Ірак, для дистанціювання від політичного тиску Ісламської Республіки, яка полягає у

активізації регіональної дипломатичної діяльності іракської сторони з метою зміцнення відносин з іншими арабськими країнами Перської затоки, що можуть стати противагою впливу ІРІ, а також у збереженні безпекової співпраці зі США, що унеможливило досягнення остаточного контролю над Іраком з боку Ірану;

- Дослідження геополітичної стратегії, відомої як стратегія «хеджування» окремих країн Перської затоки на прикладі Катару, Кувейту та Об'єднаних Арабських Еміратів, що полягає у диверсифікації економічних, політичних і безпекових відносин задля досягнення стану власної безпеки;

- Усвідомлення особливостей характеру регіональної політики ОАЕ, зокрема вказано на відсутність консолідованої позиції щодо ІРІ внаслідок наявності лояльних до співпраці з Іраном еміратів Дубай, Умм-ель-Кайвайн та Шарджа, наведено взаємопов'язаність розробки Еміратами власної ядерної програми у відповідь на ІЯП.

Подальшого розвитку набули:

- З'ясування позиції Ірану відносно безпекової кооперації країн Перської затоки зі Сполученими Штатами, зокрема те, як іранський політикум реагує на утримування арабськими країнами регіону американських військових баз, їхні спільні військові ініціативи та провадження ворожих з точки зору ІРІ заходів, а також як іранська сторона інтерпретує таку співпрацю як загрози власній безпеці;

- Дослідження характеру ірано-бахрейнських взаємин, зокрема автором сформульовано тезу відносно сприйняття бахрейнською стороною Ірану як екзистенціальної загрози безвідносно особливостей політичного режиму, зважаючи на наявність територіального і безпекового конфлікту як у шахський період, так і після становлення Ісламської Республіки;

- Сприйняття нормалізації ірано-саудівських відносин, де автор зазначає відсутність врегулювання конфліктогенних для обох сторін чинників, що дозволяє припускати тимчасовість відновлення зв'язків між країнами.

Теоретичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає у його науковій новизні та актуальності обраної теми. Дисертаційна робота може мати вагоме значення для подальшого вивчення регіону Перської затоки,

аналізу політики Ірану у регіоні, ідеологічних засад іранської зовнішньої політики. Теоретичні результати дослідження можуть бути використані під час вивчення низки дисциплін, пов'язаних з регіоном Перської затоки, а також при підготовці підручників, робочих навчальних програм і методичних рекомендацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання у роботі державних структур, які займаються практичним втіленням зовнішньополітичної діяльності у регіоні Близького Сходу, складовою якого є регіон Перської затоки. Мова йде про такі відомства, як Міністерство закордонних справ України, Директорат з питань зовнішньої політики Офісу Президента України тощо, діяльність яких пов'язана з формуванням і реалізацією зовнішньополітичного курсу України на Близькому Сході; у навчальному процесі – при розробці дисциплін, що так чи інакше торкаються тематики зовнішньополітичної діяльності Ісламської Республіки.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, у межах якого всі наведені наукові висновки та результати отримані автором. Дослідження проведене незалежно, із застосуванням джерельної бази, зібраної самостійно, а також із залученням власних наукових напрацювань. У межах роботи здійснено ґрунтовний аналіз визначених наукових завдань, що дозволило досягти поставлених дослідницьких цілей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження апробовані у формі участі у міжнародних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях, зокрема:

- Міжнародний науково-практичний круглий стіл «Дилеми сучасного розвитку Африки: амбітні перспективи та об'єктивні труднощі» (21.05.2021 р.), виступ з доповіддю на тему «Специфіка відносин Ісламської Республіки Іран з державами Африки»;
- Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин 2021», виступ з доповіддю на тему «Диверсифікація зовнішньополітичних векторів Ісламської Республіки Іран»;

- Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин і регіональних досліджень» (м. Луцьк, 6 грудня 2021 р.), доповідь на тему «Актуальні безпекові виклики Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки»;

- Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2023» (28.04.2023 р.), виступ з доповіддю на тему «Аналіз впливу ідеологічного фактору на формування зовнішньополітичної стратегії Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки»;

- Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023» (01.12.2023 р.), виступ з доповіддю на тему «ІРІ-РСАДПЗ: аналіз відносин».

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 4 наукові праці, зокрема:

- Кіяниця, В. (2024). Еволюція ірано-саудівських відносин з часів проголошення Ісламської Республіки. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (1 (58)), 61–72. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/1-58/61-72>

- Кіяниця, В. (2022). Еволюція відносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Іраку саддамівську та постсаддамівську епохи. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (1 (55)), 46–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/1-55/46-53>

- Кіяниця, В. (2021). Комплекс суспільно-політичних поглядів новообраного президента Ісламської Республіки Іран Ібрагіма Раїсі. "Гілея: науковий вісник": *Збірник наукових праць*, 6-7(163), 96–102. <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=246>

- Кіяниця, В. (2021). Арабський Близький Схід у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (2 (54)), 15–20. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2021/2-54/15-20>

Структура дисертації. Дисертаційна робота загальним складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, з них: вступ – 8 сторінок, основний текст – 175 сторінок, загальні висновки – 17 сторінок, список використаних джерел – 32 сторінки. Список використаних джерел складається з 294 найменувань.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ЩОДО ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ

1.1. Джерельна база дослідження політики Ірану у регіоні Перської затоки

Проведення дослідницької роботи на тему «Політика Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки» вимагало від автора роботи підготовку і опрацювання комплексної джерельної бази, яка б дозволила розглянути дане питання як в узагальненому вигляді, так і зосередити свою увагу на окремих питаннях, що покликані доповнити усвідомлення характеру регіональної політики Ісламської Республіки. У даному випадку варто зазначити, що джерельна база дослідження становить сукупність первинних і вторинних джерел.

Говорячи про первинні джерела мова про наступні: конституція Ісламської Республіки Іран; офіційні урядові документи та звіти урядів або міжнародних організацій, що стосуються Ісламської Республіки; Заяви та публікації відповідних міністерств або чиновницького апарату, висловлення і промови очільників країн (у випадку Ірану – президента і рахбара); урядові новинні ресурси.

Розгляд конституції ІРІ має на меті пояснення впливу політичної моделі країни та окремих ідеологічних аспектів на зовнішньополітичний дискурс Ісламської Республіки. Головним чином, до другої категорії відносяться резолюції Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ГА ООН) та Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН). Джерела третьої категорії дозволяють виокремити особистісну позицію представників політикуму країн Перської затоки щодо того чи іншого питання. Розгляд державних ЗМІ, на кшталт «Islamic Republic News Agency», або ж офіційного сайту президента ІРІ та Верховного лідера, має на меті як ознайомлення з опублікованими офіційними заявами вищого керівництва ІРІ, так і усвідомлення офіційного відношення політикуму ІРІ до тих чи інших подій.

Варто звернути увагу на те, що комплекс первинних джерел містить значну частину джерел, що мають опосередковане відношення до Ісламської Республіки. Як правило, такі джерела належать сторонам, що є дотичними до взаємодії з ІРІ. Пояснення такої ситуації можна сформулювати наступним чином: використання таких джерел є обумовленим їхнім висвітленням і доповненням окремих аспектів

дослідження. Разом з тим, вагомим фактором, що сприяв зосередженню роботи саме з такими джерелами є безпекова політика офіційного Тегерана, яка передбачає обмеження доступу до власних урядових ресурсів.

Основний фокус уваги даного дослідження був зосереджений на опрацюванні вторинних джерел, що становлять аналітичний матеріал, який дозволяє зрозуміти характер політики ІРІ відносно регіону Перської затоки. Тож, варто відмітити окремі праці наступних авторів, які склали основу дослідницької роботи.

Так, у праці австралійського дослідника афганського походження А Сайкала (A. Saikal) «Піднесення Ірану: виживання та майбутнє Ісламської Республіки» розглянуто характер політики ІРІ, взаємини з сусідніми державами та особливості політичної системи країни. Головний висновок, який робить автор полягає у тому, що чинна політична система Ірану є життєздатною оскільки поєднує ідеологічні засади з політичним прагматизмом. Такий адаптивний підхід уможливив збереження даної системи, попри її ревізійністську риторику (Saikal, 2019, с. 7-8, 240-241).

Відмінним є погляд американської дослідниці Ш.Т. Хантер (Sh. T. Hunter), висвітлений у роботі «Зовнішня політика Ірану у пострадянську еру», де обґрунтовується теза щодо нездатності ЗП ІРІ адаптуватися до динаміки геополітичних процесів у світі у зв'язку з наслідком впливу ідеологічних засад на формування зовнішньополітичної стратегії (Hunter, 2010, с. VII-VIII). Як наслідок, Іран змушений стикатися з міжнародною ізоляцією та послабленням власного політичного впливу (Hunter, 2010, с. 185). Дана праця є важливим джерелом, що сприяє формуванню уявлення щодо політики ІРІ у 1990-х рр. та на початку 2000-х рр., а також висвітлює: нюанси взаємин Ірану з країнами Перської затоки; положення країни на світовій арені; характер ірано-американських зв'язків. Це надає важливий контекст геополітичній динаміці регіону.

Інший американський вчений іранського походження М. Моншипурі (M. Monshipouri) у своїй праці «Політика Близького Сходу: динаміка змін» розглядає зовнішню політику Ірану як складовий елемент геополітичного ландшафту близькосхідного регіону (Monshipouri, 2019, с. 113-114). Автор зазначає, що ІРІ є ідеологізованим, проте адаптивним актором, який посилює свій регіональний вплив

за рахунок використання дипломатичних важелів тиску та проксі-структур, а ревізійністський характер зовнішньої політики зумовлює формування альтернативної моделі регіонального порядку (Monshipouri, 2019, с. 120). Водночас М. Моншипурі висловлює критику щодо політики США відносно ІРІ, яка спровокувала інтенсифікацію зв'язків іранської сторони з іншими деструктивними акторами чинної міжнародної системи, а відтак створює додаткові труднощі для нормалізації поведінки Ірану на міжнародній арені (Monshipouri, 2019, с. 12-13).

«Політика Ірану у Перській затоці: від Хомейні до Хатамі» дослідниці К. Маршалл (К. Marschall) висвітлює політику ІРІ у контексті впливу шийтської ідентичності, політичних амбіцій, пов'язаних з історичною пам'яттю та зовнішніх викликів, що зумовлюють її прагматизацію. Означена робота є дослідженням трансформації ЗП ІРІ та відносин з країнами Перської затоки у період з 1979 по 1998 рр. Головною тезою можна вважати еволюцію зовнішньої політики Ірану від ідеологічно-революційної до прагматичної моделі, перехід до якої відбувався протягом наступних ключових етапів: ісламська революція та постреволуційний період, Ірано-іракська війна, криза у Перській затоці та обрання президентом М. Хатамі, представника реформістів (Marschall, 2003, с. 3, 19, 203).

Водночас у дисертаційній роботі використано перелік праць, що покликані сформуванню ретроспективний погляд на регіональну політику Ірану у Пехлевійську добу (1925-1979 рр.), особливості засад ідеї «ісламського правління/ хомейнізму», а також які політичні трансформації відбулися в іранському політикумі після смерті Р. Хомейні, натхненника становлення ІРІ.

Праця Е. Абрахамяна (Е. Abrahamian) «Хомейнізм: есеї про Ісламську Республіку» присвячена аналізу ідеології ІРІ, а саме – дослідженню становлення та еволюції «хомейнізму» та висвітленню впливу даної концепції на внутрішню і зовнішню політику ІРІ. Ключова ідея, яку висловлює автор, полягає у тому, що «хомейнізм» є не стільки релігійною доктриною, скільки інструментом мобілізації суспільства у парадигмі боротьби «мостазафін» (пригноблених) проти «мостакбірун» (гнобителів), яка ґрунтується на антизахідній риториці та антиімперіалістичній риториці (Abrahamian, 1993, с. 12). Крім того, Е. Абрахамян приділяє увагу концепції

«веляят-е факіх» (правління судді), яка є основою іранської теократичної моделі (Abrahamian, 1993, с. 19).

Слід згадати також дослідження американського соціолога іранського походження С. А. Арджоманда (S. A. Arjomand) «Після Хомейні: Іран під владою його наступників», яке розкриває питання еволюції політичного режиму ІРІ після смерті першого Верховного лідера ІРІ. Провідною метою даної роботи є вивчення того, як змінювалася іранська політична система, її внутрішня динаміка та зовнішня політика під керівництвом наступників Р. Хомейні, враховуючи необхідність адаптації ідеологічних засад до нових геополітичної динаміки (Arjomand, 2009, с. 5).. Так, автор зазначає, що ключовим фактором розвитку ІРІ є конкуренція між фракціями реформістів, прагматиків та радикалів (hardliners) (Arjomand, 2009, с. 65-71). Крім того, С. А. Арджоманд вказує також і на зростання впливу КВІР, особливо на початку 2000-х рр., що також позначилося на радикалізації зовнішньополітичного курсу Ірану (Arjomand, 2009, с. 15).

К. Саджадпур (K. Sadjadpour) також вдавався до аналізу ролі Верховного лідера на політичну систему ІРІ. Так, у роботі «Аналізуючи Хаменеї: світогляд найвпливовішого лідера Ірану» даним автором висвітлюються особливості правління аятоли А. Хаменеї, яке характеризується відданістю ідеології «хомейнізму» та глибоко вкоріненою недовірою до Заходу, першочергово до США. Враховуючи визначальну роль рахбара у політичній системі ІРІ автор обґрунтовує думку щодо того, що саме А. Хаменеї керується власним світоглядом у формуванні іранського підходу до таких питань, як його іранська ядерна програма (ІЯП), регіональна політика Ірану та невизнання державності Ізраїлю (Sadjadpour, 2008, с. 14-22).

Особливо варто виокремити працю канадського дослідника Т. Жюно (T. Juneau) «Втрачена можливість: неокласичний реалізм та зовнішня політика Ірану», автор якої вказує на низьку ефективність у питанні досягнення зовнішньополітичних завдань ЗП ІРІ під час президентства М. Ахмадінежада, а також проводить її аналіз у парадигмі теорії неокласичного реалізму. Ключовою ідеєю даного дослідження є висновок, що попри вдалу для ІРІ геополітичну динаміку на Близькому Сході, яка полягала у краху режиму Талібан у Афганістані та Саддама Хусейна в Іраку, Іран не зміг реалізувати

свій потенціал до набуття статусу регіонального лідера (Juneau, 2015, с. 203-206). На думку Т. Жюно, причину провалу варто вбачати першочергово у внутрішніх чинниках, а саме: у ревізійній ідентичності політичної системи; наявності міжфракційної боротьби; коливанні між необхідністю дотримання ідеологічних засад у ЗП ІРІ та потребою у прагматизації поведінки країни (Juneau, 2015, с. 81-103).

Праця Т. Жюно є цінним джерелом, що дозволяє глибше осмислити логіку ухвалення зовнішньополітичних рішень в Ірані, а також проаналізувати політику ІРІ у таких напрямках: ірано-іракські відносини після 2003 р., участь у близькосхідному конфлікті та розвиток ядерної програми. Водночас, означена робота формує теоретичне підґрунтя для аналізу іранської зовнішньої політики у контексті теорії неокласичного реалізму.

Для надання більш широкого контексту стосовно подій і політичних процесів всередині ІРІ у дисертаційній роботі використано значний перелік аналітичних спеціалізованих матеріалів, які хоча й не висвітлюють повністю тематику дисертації автора, однак дозволяють поглибити знання щодо окремих аспектів дослідження.

Так, у дослідженні А. Сайкала та Д. Вестенскова (D. Vestenskov) «Національна безпека та оперативні спроможності Ірану» висвітлюється питання військової системи та стратегії ІРІ (Saikal & Vestenskov, 2020, с. 21). Так, у фокусі уваги перебуває дуалістичний характер ЗС ІРІ, а саме – розподіл на традиційні збройні сили та КВІР, зокрема автори аналізують чинники, що зумовили виникнення даного дуалізму (Saikal & Vestenskov, 2020, с. 23). Водночас у даній роботі надано оцінку військовій стратегії Ірану, що на думку дослідників полягає у формуванні умов для ведення асиметричної війни, яка перетворить Близький Схід на арену протистояння між Ісламською Республікою та потенційним противником, у якому вбачаються США та Ізраїль (Saikal & Vestenskov, 2020, с. 22-23). Означені висновки сприяють формуванню більш чіткого розуміння стратегії застосування політики «жорсткої сили» іранською стороною щодо країн Перської затоки.

Варто звернути увагу на праці наступних авторів. Зокрема у роботах Х. Азізі (H. Azizi) «Іранська стратегія «погляду на Схід»: тяглість і зміни в період президентства Раїсі» та «Виклики для іранської політики в Іраку після Сулеймані:

складна конфліктність, дезінтеграція партнерств і спад м'якого впливу» автором проводиться аналіз еволюції зовнішньополітичної стратегії Ірану під впливом розірвання «Ядерної угоди», а також трансформації ірано-іракських взаємин, після вбивства К. Сулеймані, що зумовило послаблення іранських позиції в Іраку за рахунок провадження офіційним Багдадом політики диверсифікації взаємин, що зокрема позначилося на розширенні співпраці офіційного Багдада зі США (Н. Azizi, 2021, с. 8; Н. Azizi, 2023).

Окремі праці детальніше зосереджуються на висвітленні питання міждержавних відносин Ірану з країнами регіону. М.А. Аль-Халіфа (M.A. al-Khalifa), бригадний генерал ЗС Королівства Бахрейн, у магістерській роботі «Відносини між Бахрейном та Іраном у новітній період» висвітлює бахрейнську оптику на характер відносин з Іраном, зокрема причини сприйняття іранської сторони як екзистенціальної загрози (Al-Khalifa, 2014, с. 1-3, 6, 56). М. Белфер (M. Belfer) та К. Альшейх (K. Alshaikh) у роботі «Прихована війна Ірану проти Бахрейну: Сарайя аль-Аштар і військове крило бахрейнської Хезболли» досліджують питання діяльності шіїтських проіранських угруповань і політичних партій, що діють на території Бахрейну. Означена робота має на меті сформуванню усвідомлення як ІРІ шляхом тиску втручається у внутрішні справи цієї країни та висвітлити особливості даних угруповань, оскільки вони становлять значний виклик для безпеки і стабільності Бахрейну (Belfer & Alshaikh, 2019, с. 6-7, 12-13) Інша праця М. Белфера – Претензії Ірану на Бахрейн: від риторики до втручання» – присвячена питанню легітимності претензій Ірану на суверенітет над Бахрейном. Автор розглядає історичні, релігійні й геополітичні наративи, які офіційний Тегеран використовує для обґрунтування свого втручання, а також доходить висновку, що ключовою метою стратегії ІРІ щодо Бахрейну є перетворення цієї країни у плацдарм для тиску на Саудівською Аравію (Belfer, 2014, с. 32-36).

Висвітленню питання взаємин Ірану з іншими малими монархіями Перської затоки посприяли також праці наступних дослідників. Праця Е. Бьорт (E. Burt) «Катар та Іран: дивні союзники» присвячена аналізу взаємин між Іраном і Катаром, зокрема після Катарської кризи 2017 р., підкреслюючи історичну співпрацю в газовій сфері та

стратегічний альянс під час блокади, водночас вказуючи на наявність розбіжностей між країнами через ідеологічний дискурс ІРІ та політику мілітаризації, що зумовлює симетричні дії з боку Катару, уряд якого, тим не менш, прагне зберегти конструктивний діалог з ІРІ та уникати розгортання конфліктів (Burt, 2007).

В. Терілл (W. Terrill) у роботі «Національна безпека Кувейту та стратегічне партнерство США і Кувейту після Саддама» аналізує питання національної безпеки Кувейту та припускає, що попри усунення режиму С. Хусейна, Кувейт і надалі стикається із серйозними викликами безпеці, зумовленими безпековою дестабілізацією Іраку, ревізіоністською політикою Ірану та зростанням регіонального тероризму, внаслідок чого безпекова співпраця зі США набуває для даної країни виняткового значення (Terrill, 2007, с. XI, 3-4, 40-42, 59-68).

Розкриття питання відносин Ісламської Республіки та Султанату Оман доповнене завдяки використанню низки публікацій з даної тематики, зокрема «Вплив оmano-іранських відносин на безпеку країн Ради співробітництва країн Перської Затоки після Арабської весни» М. Аль-Болуші (M. al-Bolushi) розглядає ірано-оманські взаємини як унікальний приклад партнерської взаємодії ІРІ з іншою країною регіону, а у випадку Оману – політики, що контрастує з позицією РСАДПЗ щодо ІРІ (Al-Bolushi, 2016, с. 396-397).

З'ясування особливостей відносин ІРІ та ОАЕ стало можливим зокрема завдяки публікаціям А. Ель-Дессукі, О. Мансура (A. El-Dessouki & O. Mansour) «Малі держави та стратегічне хеджування: політика Об'єднаних Арабських Еміратів щодо Ірану», Дж. Шарпа (J. Sharp) «Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ): виклики для політики США», Т. Ковілла (T. Coville) «Оновлення щодо торговельних відносин між ОАЕ та Іраном, а також між Катаром та Іраном» та ін. Так, А. Ель-Дессукі, О. Мансур досліджують зміни у політиці ОАЕ щодо Ірану у контексті стратегії «хеджування», яка дозволила ОАЕ максимізувати політичні та економічні вигоди від співпраці з ІРІ та КСА, уникаючи при цьому прямих військових конфліктів та зменшуючи ризики для національної безпеки (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 404-405). Дж. Шарп, натомість розглядає питання взаємин ОАЕ зі Сполученими Штатами, які є ключовим безпековим партнером Еміратів. Водночас автор наголошує, що попри тісні

економічні взаємини, Іран залишається значною загрозою для безпеки ОАЕ (Sharp, 2024b, с. 2, 14-15). Т. Ковілл приділяє увагу економічному аспекту взаємин ІРІ як з Еміратами, так і Катаром, стверджуючи, що попри бажання ОАЕ тримати дистанцію у відносинах з ІРІ, торгові зв'язки сторін сприяють збереженню діалогу між ними; у випадку Катару автор зазначає, що незважаючи на амбіції Ірану розширити торгівлю, загальний обсяг залишається низьким, зокрема через вплив США (Coville, 2019, с. 3, 6, 8).

У контексті аналізу ірано-саудівських відносин варто згадати публікацію Е. Гаджукадунича (E. Hadžikadunić) «Insight 215: Ірано-саудівські відносини: чи може історія спрогнозувати їхню траєкторію?» досліджує вплив спільних зовнішніх умов на стабільність відносин між Іраном та Саудівською Аравією протягом їхньої дипломатичної історії, аналізуючи причини періодів дружби та ворожості, а також висловлює припущення, що умови, які призвели до дружніх відносин, навряд чи повторяться, а нинішні фактори, ймовірно, погіршать двосторонні зв'язки. Крім того, автор припускає, що взаємодія Ірану та Саудівської Аравії значною мірою залежить від їхньої відносної сили, альянсів та присутності зовнішніх гравців у регіоні (Hadžikadunić, 2019).

Розкриття автором особливостей ірано-іракських відносин поглиблено роботами К. Барзегара (K. Barzegar) «Зовнішньополітична стратегія Ірану в повоєнному Іраку», Ф. Аль-Смаді (F. al-Smadi) «Ірак у зовнішньополітичній стратегії Ірану: зростання безпекових пріоритетів і скорочення можливостей для впливу», М. Дагер «Корпус вартових Ісламської революції (КВІР) з точки зору Іраку: втрачена роль чи світле майбутнє?» та ін. Так, К. Барзегар досліджує характер політики ІРІ щодо Іраку після вторгнення США 2003 р. та припускає, що ключова мета Ірану полягає у недопущенні реанімації позицій сунітських політичних сил та використання Іраку з боку США для загрози ІРІ (Barzegar, 2008b, с. 56). Ф. Альсмаді (F. Alsmadi) розглядає еволюцію ірано-іракських відносин з дещо іншої оптики, а саме – загрози з боку ДАІШ, курдського сепаратизму та сунітського опору. Висновок авторки перегукується з поглядом К. Барзегара стосовно того, що Іран розглядає Ірак як складову своєї регіональної стратегії, втім побоюється дестабілізації, яка може

загрожувати національним інтересам Ісламської Республіки (Alsmadi, 2014). М. Дагер (M. Dagher) у роботі «Корпус вартових Ісламської революції (КВІР) з точки зору Іраку: втрачена роль чи світле майбутнє?» досліджує вплив Корпусу вартових Ісламської революції на баланс сил в Іраку та стверджує, що КВІР є основою іранського впливу в Іраку (Dagher, 2020).

При напрацюванні дисертаційного дослідження автор також звертається і до праць вітчизняних науковців, зокрема П.М. Ігнат'єва, Ю.С. Скорохода, О.А. Коппель, Я.І. Завади тощо, які у фокусі власного наукового інтересу висвітлювали низку аспектів іранської проблематики, пов'язаних з тематикою даної роботи. Так, у роботі проф. Ігнат'єва П.М. «Iraq: Years Of Post-Saddam Internal And External Developments» всебічно розкрито особливості еволюції внутрішньополітичного стану Республіки Ірак та її зовнішньополітичних орієнтирів у постсаддамівський період. Велику увагу приділено питанням внутрішніх дестабілізаційних чинників, зокрема вказано на недиверсифікований тип іракської економіки, залежної від продажу енергоносіїв, неспроможність політичної моделі країни, встановленої після повалення режиму С. Хусейна, уникнути міжетнічного та міжконфесійного насилля (Ignatiev, 2018, с. 40, 54-55) У контексті ірано-іракських відносин дана робота сприяє формуванню розуміння особливостей окремих аспектів ірано-іракських взаємин на сучасному етапі, першочергово – економічного характеру, в особливості в енергетичному секторі. Автор підкреслює важливість для іранської сторони кооперації з Іраком з огляду на спільні інфраструктурні проекти (газопровід «Іран-Ірак-Сирія», аеропорт у Наджафі, модернізація сполучних магістралей між Басрою та Іраном тощо) та вагоме значення для розвитку галузі ЗПГ (Ignatiev, 2018, с. 49). Разом з тим, робота також надає важливий контекст релігійному виміру відносин ІРІ та Іраку, вказуючи на значний попит серед населення обох країн на релігійний туризм, що у випадку Ірану можна розглядати як альтернативу Мецці та Медині у період конфронтації з Саудівською Аравією (Ignatiev, 2018, с. 49).

Праця «Overcoming of “Dutch Disease”: The Economic Modernisation of Gulf monarchies into the 21st Century» аналізує комплекс заходів країн Перської затоки щодо модернізації власної економіки та зниження залежності від торгівлі

енергоносіями. У контексті даної роботи автором розглянуто особливості економічної моделі країн регіону, а також сформульовані причини, що зумовлюють їх до диверсифікації валютних надходжень, зокрема з огляду на динаміку цін на енергоносії (Ignatiev, 2017, с. 58-59, 62). Водночас також було згадано і іранський чинник, зокрема П.М. Ігнат'єв вказує на залежність іранської сторони від логістичної інфраструктури сусідніх держав, в особливості ОАЕ (Ignatiev, 2017, с. 68).

У роботі «Бахрейн: як вижити на роздоріжжі між Саудівською Аравією та Іраном?» автором представлено результат дослідження геополітичних умов, в яких перебуває Королівство Бахрейн, а також конкретизовано політику даної країни на тлі ірано-саудівської конфронтації. Разом з тим зазначена праця висвітлює фактори інтенсифікації взаємин Бахрейну з КСА та позарегіональними акторами, де ключовим чинником, що зумовлює сторони до партнерства, є іранська загроза (Ігнат'єв, 2019, с. 21). Крім того, автором зазначений й інтерес Саудівської Аравії до збереження впливу над Бахрейном, головним чином – задля формування буферної зони між ІРІ і КСА та недопущення проникнення іранського впливу до Східної провінції, населення якої у переважній більшості становлять шіїти (Ігнат'єв, 2019, с. 20-22).

Використані автором у дисертаційній роботі праці проф. Скорохода Ю.С. «Близькосхідна політика адміністрації Барака Обама» та «США і Арабська весна» переважно аналізують політику США у близькосхідному регіоні у періоди криз та збройних конфліктів під час президентства Б. Обама. Так, автор досліджує еволюцію американської політики, зміну балансу сил на Близькому Сході та зростання конфлікту між Сполученими Штатами та їхніми регіональними союзниками у зв'язку з прагненням адміністрації Обама до зменшення залучення американської сторони до врегулювання близькосхідних конфліктів (Скороход, 2015, с. 6-7; Скороход, 2016, с. 159-160). Поряд з цим у наведених роботах прослідковується аналіз іранського чинника. Зокрема автор розглядає Іран як системну загрозу американським інтересам у регіоні з огляду на підтримку шіїтських воєнізованих угруповань, чинник ІЯП тощо (Скороход, 2016, с. 159).

У дисертаційній роботі Я.І. Завади «Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки» авторкою глибоко досліджено динаміку розвитку

ІЯП, з урахуванням її впливу на глобальні і регіональні безпекові процеси (зокрема нуклеаризацію регіону) (Завада, 2020, с. 24, 71-72). Ключова ідея даного дослідження, сформульована Я.І. Завадою, полягає у тому, що Іран сприймає досягнення статусу ядерної країни як основоположну гарантію власної безпеки (Завада, 2020, с. 106). Авторкою здійснено аналіз сукупності внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів, які, попри тиск міжнародної спільноти, обумовлюють пріоритетність для іранського політикуму щодо розробки власної ядерної програми (енергетична незалежність, зміцнення власної безпеки і суверенітету, прагнення до регіонального лідерства, вирішення «регіональної дилеми безпеки» тощо) (Завада, 2020, с. 57). У роботі окрему увагу приділено впливові ІЯП на безпекові процеси у регіоні Перської затоки, а також тому, як сусідні країни сприймають ядерну програму ІРІ. Водночас авторка формулює і обґрунтовує ймовірні сценарії врегулювання ядерної програми ІРІ. Такий підхід дозволяє передбачити різні варіанти розвитку конфлікту довкола ІЯП, на підставі яких державні актори мають можливість формувати власну реакцію на той чи інший перебіг подій.

Водночас, з метою засвідчення апробації тематики дослідження автором використані окремі публікації на тематику політики Ірану у Перській затоці.

1.2. Теоретико-методологічна база дослідження зовнішньої політики ІРІ

Дослідження політики Ісламської Республіки Іран у регіоні Перської затоки здійснюється переважно у рамках теорії неокласичного реалізму, а також з залученням окремих положень теорії реалізму, структурного реалізму, що на переконання автора дозволяє сформулювати найбільш цілісне уявлення щодо регіональної політики ІРІ.

Канадський дослідник Т. Жюно (Т. Juneau), автор праці «Втрачена можливість: неокласичний реалізм і зовнішня політика Ірану», формулює визначення даної концепції наступним чином: «Неокласичний реалізм є напрямом у межах парадигми реалізму, що спрямований на розробку поглиблених пояснень зовнішньої політики. Він розташовує головний визначальний чинник поведінки держави на рівні міжнародної системи, стверджуючи, що відносна сила формує наміри. Однак для отримання більш конкретних пояснень зовнішньополітичних рішень необхідно

відкрити чорну скриньку держави та врахувати змінні внутрішнього рівня, які виступають фільтрами між системними імперативами та політичними виборами» (Juneau, 2015, с. 17). Теорія неокласичного реалізму описує зовнішню політику держави наступним чином:

- держава – найважливіший актор міжнародних відносин, ключовим завданням якої є досягнення національної безпеки;
- виконавча влада здійснює визначальний вплив на формування національних інтересів держави і характер її зовнішньої політики;
- внутрішні фактори можуть обмежувати державу у реалізації її зовнішньополітичного курсу;
- політика держави може бути наслідком як консолідації поглядів правлячого апарату і суспільства, так і їхньої боротьби;
- сила (військовий потенціал, інструментарій політичного і економічного впливу, а також здатність до його застосування) держави впливає на формування зовнішньополітичних задач та визначає характер їхньої реалізації;
- міжнародна система розглядається як ключова умова створення анархічного простору, який призводить до невизначеності державою її розвитку та провокує сприйняття такої системи як потенційної загрози. Звідси слідує, що реалізація державою власної зовнішньої політики неодмінно призводить до конфлікту з іншими державами;
- зовнішня політика держави провадиться у конкурентному середовищі та має за ключову мету виживання чинного політичного устрою (Lobell, Ripsman, & Taliaferro, 2009, 24-29; Juneau, 2015, с. 30; Spindler, 2013, с. 129; Waltz, 1990, с. 36).

Теорія неокласичного реалізму розглядає зовнішню політику держави як похідну від системного рівня, яка піддається впливу внутрішніх чинників (Lobell, Ripsman, & Taliaferro, 2009, с. 5; Juneau, 2015, с. 19). У даному випадку під системним рівнем розуміється сукупність умов положення країни в рамках міжнародної системи, які визначають її спроможність до реалізації незалежної зовнішньої політики. Внутрішні чинники стосуються національних інтересів, поглядів політичних еліт,

ідеології, історичного досвіду тощо, які, виходячи зі спроможностей держави, встановлюють мету її зовнішньополітичної діяльності та засоби її досягнення.

Варто конкретизувати поняття національних інтересів, зважаючи на широке трактування даного терміну різними політичними школами. У контексті теорії неокласичного реалізму під національними інтересами розуміється «сукупність того, чого держава прагне в певній сфері питань або загалом; це фактична або бажана кінцева мета зовнішньої політики» (Juneau, 2015, с. 49). Зважаючи на несприятливе геополітичне положення Ірану та наявність конфронтації зі США можна висловити припущення, що першочерговим національним інтересом ІРІ є досягнення стану безпеки. Забезпечення даного національного інтересу відкриває можливість для політикуму країни у провадженні політики щодо досягнення наступних національних інтересів.

На думку автора «зовнішня політика» є динамічною категорією, яка перебуває у прямій залежності від системного рівня і внутрішніх чинників. Розглядаючи кризу призму даного визначення політику Ірану у Перській затоці можна виокремити різні поведінкові моделі ІРІ. Конструктивна політика адміністрації Б. Обама щодо Ірану спільно з переважанням поміркованого істеблішменту і наявністю запиту іранського суспільства на нормалізацію економічного становища країни та її положення на світовій арені – дані фактори створили необхідні передумови для схильності Ісламської Республіки до співпраці у контексті вирішення конфлікту довкола ІЯП (Sadjadpour, 2016; Young, 2022). Разом з тим, безпекова дестабілізація Перської затоки, спричинена вторгненням США в Ірак, зростання антизахідних настроїв у регіоні, домінування радикального крила в іранському політичному просторі, збільшення доходів від торгівлі енергоносіями – це ті обставини, що провокували хаос у регіональній системі, а відтак, сприяли інтенсифікації впливу Ірану як антисистемного елемента. Найближчим проявом т.з. «вікна можливостей», яке відкрилося перед ІРІ у результаті сукупного впливу зазначених чинників, стало суттєве посилення іранського впливу Іраку, з яким ісламський режим намагався встановити патерналістський тип взаємин.

Застосування теорії неокласичного реалізму до зовнішньої політики Ірану дозволяє дати відповідь на питання як іранський політикум сприймає чинну міжнародну систему та чому діяльність ІРІ у регіоні Перської затоки має яскраво виражений ревізійний характер. Перш за все, варто наголосити, що Ісламська Республіка була сформована у контексті переконань її очільників щодо «глобальної несправедливості» такої системи по відношенню до ісламського світу (Khomeini, 1981, с. 116). Після Ісламської революції 1979 р. Іран, хоча й пропагував об'єднання мусульман регіону на антинаціональних і конфесійних засадах, тим не менш опинився у ворожому геополітичному оточенні, яке ускладнювалося також за рахунок впливу позарегіональних акторів. Дані обставини обумовлювали формування у зовнішньополітичній стратегії ІРІ окремих елементів концепцій наступального і оборонного реалізму.

Говорячи про наступальний реалізм варто вказати, що вороже оточення Ірану провокувало сприйняття безпеки як ключової мети діяльності, попри задекларований ідеологічний дискурс. Саме усвідомлення відсутності безпеки, постійне вороже оточення, боротьба за політичне і конфесійне лідерство – дані фактори обумовлюють наявність пріоритету для офіційного Тегерана до максимізації власного впливу, що створює необхідні умови набуття статусу регіонального гегемона і ключового актора близькосхідного регіону та ісламського світу, сприяючи таким чином досягненню стану безпеки (Juneau, 2015, с. 8). Оборонний реалізм передбачає схильність Ірану до розвитку асиметричного військового потенціалу та ядерної програми, що мають слугувати як елемент стримування проти ймовірної збройної агресії країн регіону або позарегіональних акторів (Juneau, 2015, с. 12; Завада, 2020, с. 41).

Такий аспект неокласичного реалізму як характер виконавчої влади у контексті Ірану вказує на те, як клерикальний елемент політикуму ІРІ, зокрема постаті Рухоллі Хомейні та Алі Хаменеї, а також вищий політичний істеблішмент в особі Хашемі Рафсанджані, Мохаммада Хатамі, Махмуда Ахмадінежада, Хасана Рухані, Ібрагіма Раїсі тощо, здатні формулювати і коригувати зовнішньополітичний курс Ісламської Республіки. Зосередження влади у руках певної особи або ж групи осіб спільно з

доступом до ресурсів ІРІ надає можливість для реалізації зовнішньої політики, сформульованої у контексті ідеологічного дискурсу та бачення власної безпеки.

Теорія неокласичного реалізму дозволяє оперувати такою категорією, як ідентичність політичного режиму. У випадку наявності сильних ревізійоністських тенденцій у політичному дискурсі держави, її поведінка може провокувати зміни у системі, елементом якої зазначена держава є. Така поведінка є наслідком невдоволення державою її положення у рамках міжнародної системи (Juneau, 2015, с. 44). Невдоволення Ірану прослідковувалося як у шахський період, так і після формування Ісламської Республіки. У другому випадку поведінка ІРІ набувала більш вираженого антисистемного характеру, що можна спостерігати на прикладі напрацювання зовнішньополітичної стратегії у рамках ідеології політичного режиму, яка відкидала біполярну модель світоустрою (Khomeini, 1981, с. 66).

Теорія неокласичного реалізму пояснює ідентичність політичного режиму як сукупність ідеологічних засад і поглядів політичної еліти, що визначають характер розвитку зовнішньополітичної стратегії країни. У даному випадку категорія ідентичності політичного режиму позиціонується як поєднання національної ідентичності і стратегічної культури (Juneau, 2015, с. 44-45). У практичній площині її слід розглядати як чинника, що зумовлює формування зовнішньої політики країни відповідним державним апаратом та особами (МЗС ІРІ, Президент ІРІ, Верховний лідер ІРІ, Офіс Верховного лідера ІРІ, Рада доцільності, Маджліс тощо).

Водночас внутрішні та зовнішні фактори можуть прямо впливати на коригування іранською стороною власної зовнішньополітичної стратегії. З одного боку, сприятливі геополітичні умови, якими можна вважати стан регіону Перської затоки після вторгнення США в Ірак, створили для Ірану можливість інтенсифікації регіонального впливу. Так, Ісламська Республіка, завдяки геополітичним прорахункам американської сторони, спромоглася утвердити свій вплив в Іраку завдяки підтримці шіїтських політичних сил (Juneau, 2015, с. 7-8). Однак зростання опозиційних настроїв населення ІРІ, спровоковане наслідками санкційного режиму, авторитарним характером контролю з боку політичних еліт, неприйняття месіанської зовнішньополітичної стратегії керівництва країни, змушувало вищий політичний

істеблішмент Ірану шукати компроміс задля виживання встановленого у 1979 р. режиму.

У даному випадку теорія неокласичного реалізму дозволяє розглянути зовнішню політику Ірану категоріями ідеальної та реальної зовнішньої політики. Ідеальний варіант зовнішньої політики описує теоретичний аспект поведінкової моделі країни, у той час як реальний стан вказує на вплив сукупності факторів, що обумовлюють відхід від ідеальної моделі на користь першочергової мети держави – досягнення стану безпеки (Juneau, 2015, с. 6-7). Ідеальна зовнішньополітична модель Ірану полягає у послідовному дотриманні настанов концепції «хомейнізму» – ідеологічного і революційного дискурсу ІРІ. Реальний стан зовнішньої політики ІРІ виходить з того, що несприятливе геополітичне середовище і антагонізм зі США обумовлюють відхід керівництва ІРІ від даних засад на користь комплексу заходів, що здатен гарантувати максимізацію безпеки та впливу.

Що стосується питання сили – Іран в умовах ізоляції і зовнішнього тиску зіткнувся зі стагнацією традиційних інструментів реалізації силової політики. Мова йде перш за все про зниження значення ЗС ІРІ у даному контексті на користь розбудови зв'язків зі збройними і політичними угрупованнями, що сприяли поширенню іранського впливу на Близькому Сході (Juneau, 2015, с. 7-8, 55). Використання проксі-структур на думку автора також можна віднести до елемента як наступального, так і оборонного реалізму, оскільки даний інструмент дозволяє керівництві Ірану нав'язувати власну політичну волю країнам, де діють проіранські воєнізовані сили, а також загрожувати нищівними наслідками активізації діяльності таких груп у випадку збройної агресії проти ІРІ.

Окремі положення різних інтерпретувань загальної теорії реалізму дозволяють сформулювати уявлення щодо геополітичного середовища Ірану. У праці американської дослідниці Ш. Т. Хантер (Sh. T. Hunter) «Зовнішня політика Ірану у пострадянську епоху» еволюція зовнішньополітичної стратегії Ісламської Республіки розглядається у контексті сукупного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. У випадку зовнішніх факторів мова йде про вплив міжнародної системи, динаміки регіональних і глобальних політичних процесів та політики глобальних позарегіональних акторів

щодо регіону Перської затоки (Hunter, 2010, с. XII, 12). Зокрема авторкою сформульована головна мета зовнішньополітичної діяльності ІРІ – утвердження статусу регіонального лідера через посилення власної сили та політичного впливу у Затоці, що перекликається з аналогічними висновками теорії неокласичного реалізму.

Структурний реалізм пропонує погляд на міжнародну систему як результат взаємодії державних елементів. Дані елементи класифікуються як «велика держава», «середня держава» і «мала держава» відповідно до характеру впливу, який вони здійснюють на процес розвитку міжнародної системи. Згідно даної концепції, формування міжнародної системи та встановлення правил її функціонування відбувається саме з волі «великих держав» і задля обслуговування їхніх геополітичних інтересів. При утворенні такої системи «великі держави» прагнуть зберегти status quo щодо власного положення. На противагу «великим державам», «малі держави» відіграють обмежену роль у процесі формування міжнародної системи та напрацювання правил взаємодії всередині неї. Натомість вони є найбільш вразливими до будь-яких дестабілізуючих змін, оскільки вплив таких держав на глобальні процеси є мінімальним, а можливості самостійно протидіяти викликам – істотно обмеженими. «Середні держави», у свою чергу, займають проміжне положення між «великими» і «малими державами», характеризуючись наявністю регіональних (або глобальних) амбіцій, досягнення яких є можливим шляхом перегляду існуючої міжнародної системи та переосмислення власної ролі у структурі світової політики. (Hunter, 2010, с. IX-X)

З огляду на ревізійністський дискурс «середніх держав», «великі держави» схильні сприймати їх як потенційну загрозу, що провокує конфлікт інтересів і, як наслідок, дестабілізацію міжнародної системи. У контексті зазначених критеріїв класифікації елементів міжнародної системи структурного реалізму Іран можна розглядати як приклад «середньої держави». Віднесення Ірану до даної категорії обумовлюється такими чинниками, як наявність геополітичних амбіцій щодо регіону Перської затоки (і Близького Сходу загалом) та внутрішньої ресурсної бази, що здатна, попри діючі відносно Ісламської Республіки обмеження, обслуговувати зовнішньополітичні інтереси даної країни (Hunter, 2010, с. X).

Теорія неокласичного реалізму поглиблює інтерпретацію значення міжнародної системи у контексті напрацювання певною державою власної зовнішньополітичної поведінки. Згідно з її положеннями міжнародна система є полем анархії за умови відсутності верховної сили. Впливові елементи такої системи постійно прагнуть до максимізації влади та безпеки, що призводить до процесу формування військово-політичних альянсів та силового вирішення конфліктів (Juneau, 2015, с. 30). Якщо застосувати дану модель до регіонального виміру Перської затоки, то можна побачити як відсутність визнаного гегемона всіма елементами регіональної системи провокує боротьбу за набуття даного статусу та визначає характер формування військово-політичних альянсів серед держав регіону.

Геополітичне середовище, у якому опинився Іран після Ісламської революції, можна розглядати як конкурентного відповідно до теорії неокласичного реалізму. Хоча й іранська сторона традиційно стикалася з проблемою налагодження взаємин з оточуючими країнами, з утворенням Ісламської Республіки революційний і ідеологічний дискурс провокував інтенсифікацію суперництва між Іраном, з одного боку, та Іраком і Саудівською Аравією – країнами, що також претендували на статус регіонального гегемона – з іншого. Сприйняття загрози від ІРІ та бажання недопущення набуття офіційним Тегераном статусу регіонального лідера уможливило початок Ірано-іракської війни (1980-1988 рр.), яка продемонструвала наскільки уразливим є положення ІРІ серед сусідніх країн. Зрештою, даний конфлікт зумовив розподіл зовнішньої політики Ірану на ідеальну та реальну модель, про яку було згадано вище.

Одним із ключових об'єктів спостереження теорії неокласичного реалізму є питання потенціалу впливу (power). Саме він слугує показником наявних у розпорядженні певної країни можливостей до провадження бажаного для себе зовнішньополітичного курсу. У даному випадку потенціал впливу держави розуміється як сукупність таких елементів, як географічне положення країни, її демографічний потенціал, економічна міцність, характер військової сили та спроможність до її реалізації, характер взаємин з іншими елементами міжнародної системи, погляди політичних еліт, підтримка зовнішньополітичного курсу

населенням країни тощо (Juneau, 2015, с. 37). Детальний аналіз даних елементів у наступному підрозділі покликаний сформулювати розуміння можливостей Ірану до нав'язування власного бачення політичних процесів у регіоні Перської затоки.

У контексті внутрішніх факторів, що впливають на формування зовнішньої політики країни теорія неокласичного реалізму послуговується також елементом міжфракційної боротьби (Juneau, 2015, с. 47). Дане поняття має на меті вказати на те, як певні політичні угруповання всередині режиму конкурують за політичний вплив, досягнення якого дозволяє реалізувати власне бачення зовнішньополітичної стратегії країни. Іран є яскравим прикладом країни, для якої характерною є наявність міжфракційної боротьби. Іранський політикум розділений на 3 ключові фракції:

- джихадисти (фундаменталісти-консерватори);
- іджтихадисти (реформісти);
- амальгаран (прагматики) (Saikal, 2019, с. 8).

Кожна з даних фракцій притримується власного бачення зовнішньополітичної стратегії ІРІ, що позначається на характері зовнішньополітичного дискурсу Ірану у випадку домінування тієї чи іншої фракції в іранському політикумі, а також на методах досягнення зовнішньополітичних цілей. Варто однак зауважити, що теорія неокласичного реалізму наголошує на тому, що діяльність політичних фракцій є обмеженою рамками ідентичності режиму (Juneau, 2015, с. 47). У випадку Ірану можна сказати, що хоча й 3 політичні фракції розділені за принципом підтримки зовнішньополітичного дискурсу та інструментарієм реалізації зовнішньої політики, ключова мета, тим не менш, є однаковою для всіх – забезпечити виживання політичного режиму та скористатися можливостями інтенсифікації впливу країни у Перській затоці.

Окремо варто виділити концепцію стратегічного хеджування. У рамках проведення даного дослідження автор звертається до означеної концепції з метою сформулювати уявлення стосовно характеру політики малих монархій Перської затоки щодо розвитку відносин з Іраном та досягнення стану безпеки. На думку автора концепція «стратегічного хеджування» відповідає основному положенню теорії неокласичного реалізму, а саме – ключова мета зовнішньополітичної діяльності

держави полягає у досягненні стану безпеки. А. Ель-Дессукі (El-Dessouki A.) та О.Р. Мансур (Mansour O. R.), автори роботи «Малі держави та стратегічне хеджування: політика Об'єднаних Арабських Еміратів щодо Ірану», визначають стратегічне хеджування як зовнішньополітичну стратегію, що має на меті забезпечити стан безпеки держави, яка вдається до її реалізації. Досягнення стану безпеки передбачається шляхом поєднання інструментів стримування державного актора, що становить загрозу, та співпраці задля мінімізації ризиків конфлікту (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395).

Реалізація означеної стратегії відбувається за рахунок використання таких її елементів, як м'яке і жорстке балансування, а також залучення (engagement). М'яке балансування передбачає використання державою спектру дипломатичних і економічних інструментів, зокрема надання фінансової допомоги третім сторонам, розширення участі у міжнародних організаціях, і посилення зв'язків з міжнародною спільнотою загалом, що в результаті має сприяти посиленню ваги такої держави на світовій арені. Жорстке балансування вимагає від держави нарощення її військової спроможності та пошук військово-політичного альянсу з впливовими державними акторами. Залучення передбачає розвиток політичних і економічних взаємин зі стороною, що за переконаннями країни, яка реалізовує концепцію «стратегічного хеджування», становить загрозу. Такий крок покликаний мінімізувати можливість конфлікту, а у випадку його виникнення – пом'якшити наслідки (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395)

Причини, відповідно до яких малі держави вдаються до реалізації концепції «стратегічного хеджування», полягають першочергово у тому, що такі актори не мають спроможності до підтримки відкритого конфлікту з опонентом, який становить загрозу безпеці. Водночас застосування означеної концепції дозволяє уникати конфлікту та налагоджувати співпрацю як з потенційним опонентом, так і акторами, котрі здатні посилити безпековий стан такої країни (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 396).

Сформована автором структура дисертаційного дослідження вимагає внесення роз'яснень щодо окремих дефініцій. Так, попри традиційний розгляд Об'єднаних

Арабських Еміратів як малої держави виходячи з усталених критеріїв, таких як співвідношення розміру території, кількості населення та військового потенціалу, у даній роботі ОАЕ віднесено до регіональних центрів сили. Зазначений вибір здійснено з урахуванням емпіричного аналізу зовнішньополітичної активності ОАЕ, яка провокує інтенсифікацію політичної ваги даної країни на світовій арені. Хоча й Об'єднані Арабські Емірати не є державою, яка прямо заявляє про наміри набуття статусу регіонального гегемона, тим не менш, вона проявляє здатність до проектування сили у контексті регіональних конфліктів, про що свідчить участь ОАЕ у врегулюванні внутрішнього конфлікту у Бахреїні, а також у військовій операції Саудівської Аравії, спрямованій проти єменського угруповання «Ансар Аллах».

Зростання політичної ваги ОАЕ прослідковується також на прикладі формування військово-політичних альянсів даної країни з ключовими регіональними та світовими гравцями – КСА, Ізраїлем, США, що збільшує спроможність до забезпечення власного суверенітету та територіальної цілісності. Крім того, економічна активність і використання політики м'якої сили надають можливість Об'єднаним Арабським Еміратам формувати позитивний імідж серед акторів міжнародної системи та впливати на окремі аспекти їхньої політики.

Переходячи до розгляду методологічних основ дослідження варто вказати наступне. В основі дисертаційної роботи для вирішення сформульованих завдань автором використані наступні наукові методи:

- системний підхід (ключовий аналітичний інструмент, який дозволяє розглядати регіональну політику Ірану у контексті взаємного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів);
- генетичний метод (розкриває особливості походження зовнішньополітичного курсу ІРІ, закономірності формування та основні етапи його трансформації, що дозволяє проаналізувати еволюцію зовнішньої політики у контексті її ідеологічних засад та відходу на користь прагматичних інтересів);
- історичний метод (дозволяє конкретизувати характер регіональної політики ІРІ, з огляду на вплив історичних обставин);

- історико-порівняльний метод (вказує на наявність спільних і відмінних рис у зовнішньополітичній стратегії Ірану щодо країн Перської затоки на різних історичних етапах);
- інституційний метод (дозволяє провести аналіз владної ієрархії для визначення впливу рахбара та президента ІРІ на процес формування зовнішньополітичної стратегії Ірану, а також розглядає вплив державних політичних, конфесійних та військових інституцій на даний процес);
- соціологічний метод (вказує на використання соціологічних досліджень у контексті оцінки сприйняття населенням країн регіону політики Ісламської Республіки);
- критично-діалектичний метод (розглядає суперечливі аспекти зовнішньої політики Ірану, зокрема співвідношення ідеологічного дискурсу з прагматичним характером зовнішньополітичного курсу, невідповідність декларування пріоритету мусульманського об'єднання та провадження політики регіонального домінування тощо);
- метод аналізу та синтезу (уможливлює декомпозицію регіональної політики ІРІ на окремі елементи з метою їхнього аналізу та подальшого висвітлення під час формулювання особливостей політики Ірану у регіоні Перської затоки);
- аналітично-прогностичний метод (служує для визначення тенденцій регіональної політики ІРІ, геополітичних трендів у регіоні Перської затоки та прогнозування ймовірного впливу на поведінку Ірану у випадку зміни дії зовнішніх факторів, таких як політика США щодо Ісламської Республіки);
- метод case studies (дозволяє проаналізувати емпіричні приклади взаємодії Ірану з країнами Перської затоки, завдяки чому можна сформулювати бачення іранською стороною конкретних зовнішньополітичних цілей, а також виявити інструменти реалізації зовнішньополітичного курсу та прослідкувати реакцію міжнародної системи на зовнішню політику ІРІ);
- метод аналізу документів та джерел (передбачає опрацювання за тематикою дослідження і у відповідності до сформульованих завдань масиву

джерельної бази, що складається з первинних і вторинних джерел, з огляду на необхідність).

1.3. Ідеологічний фактор у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран

Ідеологічні основи зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран є детермінованими дискурсом революції 1979 р. Повалення режиму шаха М. Пехлеві супроводжувалося трансформацією державного устрою, регулюванням економіки країни та соціальної взаємодії іранського населення на основі ідей політичного ісламу та політичних і конфесійних поглядів Рухолли Мусаві Хомейні, ідеолога ісламської революції і першого Верховного лідера Ірану, які відомі як концепція «хомейнізму» або ж під офіційною назвою «ісламське правління». На основі праць рахбара Р. Хомейні можна виділити наступні аспекти, які покладені в основу політичної моделі Ірану:

- іслам є основоположним орієнтиром для формування політичної форми правління, оскільки він охоплює і детермінує усі аспекти взаємодії соціуму (Khomeini, 1981, с. 28, 48-49, 59);
- ісламське правління є єдиною легітимною політичною моделлю державного устрою у зв'язку з необхідністю реалізації законів шариату (Khomeini, 1981, с. 49-51, 56, 63);
- веляят-е факіх (правління судді) передбачає політичне і конфесійне верховенство авторитетного юриста-теолога, що направляє умму (мусульманську спільноту) в період гайбату (відсутності) імама Магді (Khomeini, 1981, с. 37, 42, 62);
- факіхи є «фортецею ісламу» і з огляду на свій статус – мають обов'язок перед уммою у контексті захисту ісламу у всіх його проявах (Khomeini, 1981, с. 132);
- захист мостазафін (пригноблених) від несправедливості мостакбірун (гнобителів), джерело якої становлять неісламські країни, є обов'язком мусульманських лідерів (Abrahamian, 1993, с. 15; Khomeini, 1981, с. 48; Wastnidge, 2023);
- веляят-е таквіні (космічне правління) описує онтологічний характер влади імамів, ставлячи їх вище людських законів (Khomeini, 1981, с. 64, 155-156);

- легітимність влади є релігійною, тобто слідує з норм шариату, навіть в умовах спротиву народної більшості (Khomeini, 1981, с. 43, 51);
- куфр (невіра), тагут (ідолопоклонництво), шірк (багатобожжя), фасід (зіпсутість) – характеристики, що притаманні антиісламським політичним режимам, обов'язком мусульман є протистояння таким режимам (Abrahamian, 1993, с. 14; Abrahamian, 2008, с. 147; Khomeini, 1981, с. 48, 153-154);
- західний і комуністичний імперіалізм – головні вороги ісламу, які знищують віру і призводять до формування диктаторських режимів (Khomeini, 1981, с. 116);
- секуляризована модель держави є нав'язаною ззовні, а тому є за своєю сутністю антиісламською і такою, що провокує несправедливість, тому умма має опиратися зовнішньому впливу (Khomeini, 1981, с. 35);
- ісламська політична свідомість розглядається як інструмент опору деструктивним зовнішнім впливам (Khomeini, 1981, с. 30);
- переформатування освітніх закладів з метою поширення ісламських цінностей на противагу західному впливу (Khomeini, 1981, с. 28).

У контексті зовнішньополітичного дискурсу концепція «ісламського правління» передбачала напрацювання політичної стратегії Ірану з урахуванням таких принципів, як паншиїтська риторика і антизахідний дискурс; політика «експорту ісламської революції»; принцип «ні Схід, ні Захід, а Ісламська Республіка»; державна модель «веляят-е факіх» (Ghahramani, 2015; 79. Golmohammadi, 2018, с. 93-94; McInnis, 2015, с. 5; Parchami, 2022, с. 10-11).

Паншиїтський і загалом панісламський дискурс – основа поведінкової моделі ІРІ на міжнародній арені, що залишається ключовою ознакою зовнішньополітичної стратегії Ірану у регіоні, визначаючи її політичні пріоритети взаємодії та методи реалізації впливу (Abrahamian, 1993, с. 7). Даний чинник обумовлює співвідношення національних інтересів із взаємодією з арабським світом задля позиціонування себе як провідного суб'єкта в ісламському світі. Виходячи з трактування Р. Хомейні ідей ісламського правління та зобов'язань імамів направляти умму, офіційний Тегеран повинен брати безпосередню та активну участь у всіх процесах, пов'язаних з

ісламськими країнами, водночас вибудовуючи стійкі канали взаємодії з арабським Близьким Сходом, що розглядається як простір реалізації довгострокових інтересів ІРІ (Barzegar, 2008b, с. 48; Golmohammadi, 2018, с. 95; McInnis, 2015, с. 4; Osiewicz, 2014, с. 250).

Хоча й пропагування ідеї загальномусульманської умми зазнало краху вже на початках функціонування ІРІ, офіційний Тегеран розвивав взаємини з шиїтськими общинами країн Перської затоки, які мислилися як осередок поширення іранського впливу і ідей Ісламської революції у регіоні. З проголошенням Ісламської Республіки іранський політикум активно налагоджував зв'язки з шиїтськими рухами і політичними партіями, які перебували в опозиції до сунітськими монархій і світських режимів Перської затоки, зокрема з іракською шиїтською партією «Хезб аль-Да'ва аль-Іслямія» (ар. Партія ісламського спротиву), аравійською проіранською організацією «Сазман-е Енкалаб-е Еслямі дар Шебх-е Джазіре-йе Арабестан» (пер. Організація ісламської революції на Аравійському півострові/ ОІРАП), бахрейнським угрупованням «Джебге-йе Еслямі барайе Азаді-йе Бахрейн» (пер. Ісламський фронт звільнення Бахрейну/ ІФЗБ) тощо (Hunter, 2010, с. 193).

Крім того, тодішній іранський політикум докладав значних зусиль до формування воєнізованих угруповань, які стали інструментом гібридної експансії, серед яких найбільш відомим проектом такого типу стала «Хезболла» (ар. Партія Бога) у Лівані, заснована за підтримки КВІР у 1982 р. Варто також зазначити, що подібні угруповання під назвою «Хезболла» формувалися за допомогою іранської сторони в Афганістані, а також «Катаїб Хезболла» (ар. Загін партії Бога) в Іраку після інтервенції США у 2003 р. Нинішній політичний режим Ірану продовжує дану політику, що виражається у підтримці низки воєнізованих угруповань як у Перській затоці, так і на Близькому Сході в цілому (Gold, 2007, с. 20). Мова йде про зв'язки КВІР з «Хашд аш-Шаабі» (ар. Сили народної мобілізації) в Іраку, «Сарайя аль-Мухтар» (ар. Загін аль-Мухтара) і «Сарайя аль-Аштар» (Загін аль-Аштара) у Бахреїні, «Ансар Аллах» (ар. Помічники Бога) у Ємені та інші (Al Saied, 2021; Nadad, 2024, с. 8; Ostovar, 2016, с. 8).

З початком Ірано-іракської війни режим Р. Хомейні все ж проявив певну гнучкість у питанні підтримки ідеологічних принципів у зовнішньополітичному розрізі, що позначилося на активізації співпраці з суб'єктами, які з огляду на ідеологічний дискурс не могли б розглядатися як союзники Ісламської Республіки (Katzman, 2021, с. 2). Мова йде про алавітську Сирію, очолювану Х. Асадом, яка перебувала в конфлікті з баасистським Іраком і США, а також підтримала «Хезболлу» у конфлікті з Ізраїлем, що спонукало іранський політикум розглядати дану країну як стратегічного союзника на Близькому Сході, що забезпечує ІРІ зв'язок з проіранськими угрупованнями у Леванті (Fiedler, 2023, с. 6; Hunter, 2010, с. 202; McInnis, 2015, с. 5; Sadjadpour, 2014).

Також іранська сторона на початку становлення ІРІ провадила діалог із Організацією визволення Палестини (ОВП), яка орієнтувалася на співпрацю з державами Соціалістичного табору і притримувалася ідей панарабізму та секуляризованого націоналізму (Hunter, 2010, с. 219). Хоча питання Палестини посідало вагомим місце у зовнішньополітичному дискурсі Ірану як у контексті концепції «мостазафін», так і невизнання державності Ізраїлю, конфесійний чинник не дозволяв розглядати ОВП як ідеологічно близького союзника. Тим не менш, ІРІ до початку Ірано-іракської війни підтримувала дану організацію, хоча й рахбар Хомейні критикував її і особисто Я. Арафата за надмірну секуляризацію, соціалістичні погляди та панарабізм (Ostovar, 2016, с. 13; Vatanka, 2024). Наразі ІРІ продовжує надавати допомогу палестинським рухам, зокрема ХАМАС (ар. Ісламський рух опору), хоча для даного угруповання Іран залишається ситуативним партнером, а не стратегічним союзником, оскільки його ідеологія базується на сунітському ісламістському дискурсі (Golmohammadi, 2018, с. 97; Gold, 2007, с. 9).

Більш вагомим підтвердженням відступу хомейністського Ірану від ідеологічних засад, зокрема антизахідного і антиізраїльського дискурсу, можна вважати кейс «Іран-Контрас», яка підтверджує факт співпраці Ісламської Республіки зі Сполученими Штатами у сфері закупівлі американського озброєння під час Ірано-іракської війни (Alexander, 2008, с. 6-7; Fiedler, 2023, с. 7). Парадоксальним може здатися й те, що ключовим посередником у цій угоді виступав Ізраїль, який,

незважаючи на його демонізацію в іранському політичному дискурсі, постачав ІРІ військову техніку та боєприпаси, що стало одним із найпоказовіших прикладів превалювання прагматичної поведінки над ідеологічним дискурсом у даний період (Hunter, 2010, с. 42; Ostovar, 2016, с. 9).

Ще одним ілюстративним прикладом можна вважати ведення непрямих переговорів між ІРІ і США напередодні та у ході американської інтервенції в Ірак. Офіційний Тегеран, остерігаючись можливості розширення військової операції США на територію ІРІ, демонстрував готовність до певних компромісів, спрямованих на зниження рівня конфронтації. Іранська сторона, як вважається, висловлювала згоду на припинення підтримки низки воєнізованих угруповань, зокрема «Хезболли», а також допускала можливість перегляду своєї позиції щодо визнання Ізраїлю.

Тож, хоча й паншійтський дискурс є основою політики Ісламської Республіки щодо регіону Перської затоки, підтвердженням чого є як публічний дискурс представників іранського політикуму, так і наявність чисельних зв'язків між ІРІ і місцевими шійтськими політичними рухами та військовими угрупованнями, а також активне використання боньядів (ісламських благодійних фондів), що передбачає фінансування благодійних проєктів, керівництво Ірану все ж з огляду на вплив геополітичних факторів, зокрема конфронтації зі США, антагонізмом з монархіями регіону та дією санкційного режиму, схильний до прагматичної поведінки коли постає питання виживання політичної системи країни (Al Saied, 2021; Al Ardhi, 2014; Alexander, 2008, с. 20). Крім того, важливим відступом від дотримання принципів «хомейнізму» можна вважати артикулювання чинним політичним режимом ідеї превалювання національної безпеки над іншими цілями, що можна розглядати як фактичний відхід від спроб формування суспільства на основі «загальноісламської ідентичності», яка, тим не менш, все ж продовжує існувати у ідеологічному дискурсі іранського політикуму (Golmohammadi, 2018, с. 94; Küntzel, 2006). З огляду на вже зазначені аспекти теорії неокласичного реалізму дані обставини можна розглядати як підтвердження схильності зовнішньої політики Ірану до дихотомії ідеальної і реальної політики.

Ключовим у контексті реалізації паншиїтського дискурсу інструментом регіональної політики Ісламської Республіки на початку її становлення стала концепція «експорту ісламської революції», яка декларувала намір іранського політикуму сприяти поширенню ісламських революційних ідей і рухів за межі Ірану (Al Saied, 2021). Успіх Ісламської революції був переконливим для Р. Хомейні і його оточення доказом можливості поширення революційного дискурсу серед населення країн регіону, яке розглядалося як ключової основи для формування спільного політичного і конфесійного простору на основі загальноісламських цінностей. Імплементация даної концепції вирізнялася деструктивною для регіону Перської затоки риторикою, оскільки арабські країни критично сприймали питання політичних змін і спрямовували свої зусилля на збереження монархічного устрою. Натомість Верховний лідер ІРІ Р. Хомейні і його прибічники пропагували повалення світських політичних режимів і формування політичної моделі у регіоні на прикладі Ісламської Республіки (Karsh, 2002, с. 12; Marschall, 2003, с. 22-29).

У контексті реалізації паншиїтського дискурсу дана концепція стала легітимізуючим фактором деструктивної політики іранської сторони у Перській затоці та обумовлювала, спираючись на цінності Ісламської революції, формування і підтримку шиїтських проіранських угруповань серед інших країн регіону. Крім того, додатковим фактором напруги у відносинах між Іраном і країнами регіону є те, що концепція «експорту ісламської революції» є важливим елементом державної ідеології та політики, зважаючи на те, що вона відображена в конституції ІРІ (Council, 2021, с. 9). Водночас ключовою інституцією, на яку покладалася реалізація даної концепції, був КВІР (Al Saied, 2021; McInnis, 2015, с. 5). Хоча й іранський політикум відмовився офіційно від даної концепції під час президентства М. Хатамі, КВІР все ще продовжує відігравати роль ключового інструменту підтримки іранського впливу у Перській затоці і на Близькому Сході в цілому за рахунок координування діяльності шиїтських угруповань та контактів з антиурядовими групами. Крім того, концепція «експорту ісламської революції» передбачала не тільки поширення революційних ідей і державної моделі ІРІ, а й протистояння зі США, чия політика у регіоні

розглядалася як ворожа до ісламських цінностей і ідентичності, та підтримку палестинського питання як інструменту боротьби з сіонізмом.

«Експорт ісламської революції» тісно перепліталася зі вже згаданою ідеєю «мостазафін». Згідно з трактуванням Р. Хомейні обов'язків мусульман – захист пригноблених верств населення є однією з ключових завдань умми. У контексті внутрішньої політики ІРІ даний фактор обумовлював посилення ролі держави в економічному житті країни. У зовнішньополітичному вимірі термін «мостазафін» трактувався як наслідок діяльності біполярної міжнародної системи, у межах якої ідеологічні моделі капіталізму та комунізму розглядалися як інструменти, що сприяють формуванню глобальної несправедливості, соціального розшарування і політичного поневолення мусульманського світу (Abrahamian, 1993, с. 12; Fiedler, 2023, с. 5-6). Відтак, зовнішньополітичний курс, артикульований лідером Ісламської революції, виходив із передумови, що у процесі формування двосторонніх відносин між ІРІ та будь-якою іншою державою необхідно враховувати наявність фактору «поневолених народів», який визначав зміст і пріоритети таких взаємозв'язків (Ghahramani, 2015). У даному контексті зовнішня політика та дипломатія розглядалися як інструменти просування революційного дискурсу, зміцнення зв'язків із потенційними ідеологічними союзниками та протистояння геополітичному середовищу, яке сприймалося як вороже налаштоване до цінностей Ісламської революції.

Концепція «експорту ісламської революції» в першу чергу орієнтувалася на підтримку процесів, що сприяли б приходу до влади представників т.з. «пригноблених», які потребували визволення від гніту несправедливих політичних режимів. У Перській затоці дану категорію уособлювало передусім шіїтське населення, що в більшості випадків становило релігійну меншину в країнах із переважаючим сунітським населенням або сунітською політичною елітою та зазнавало дискримінації на основі конфесійної приналежності. Якщо ж розглядати у більш широкому діапазоні вплив даної концепції, то вона також стосувалася, у контексті ідеологічного антагонізму ІРІ та Ізраїлю, арабського населення Палестини (Al Saied, 2021). Релігійна спорідненість і сприйняття шіїтів регіону як частини

представників «пригноблених» провокували втручання іранського політикуму у внутрішні справи країн Перської затоки, що викликало гостру реакцію з їхнього боку у зв'язку зі сприйняттям діяльності Ісламської Республіки як прямої загрози національному суверенітету, безпеці та стабільності регіону (Osiewicz, 2014, с. 251).

Агресивний характер революційної риторики офіційного Тегерана став однією з ключових передумов загострення міжконфесійної напруги та безпосередньо сприяв початку Ірано-іракської війни, у контексті якої відбулася реанімація конфлікту між шіїтською та сунітською течіями ісламу. Водночас, саме під час війни з Іраком всередині іранського суспільства відбувається посилення націоналістичних тенденцій, що з одного боку вказувало на неспроможність ідеології політикуму ІРІ стати об'єднавчим фактором на основі конфесійної приналежності і відкинути націоналістичний фактор, а з іншого – обумовлювало консолідацію довкола ісламського режиму, який завдяки шіїтській основі сприймався як протипага арабам-сунітам.

«Ні Схід, ні Захід, а Ісламська Республіка» – даний принцип виник у післяреволюційному Ірані і використовувався противниками шахського режиму задля вираження невдоволення співпрацею М. Пехлеві зі Сполученими Штатами, з одного боку, а з іншого – інтенсифікацією радянського впливу у Затоці у зв'язку з нарощенням взаємодії СРСР з ба'асистським Іраком та подальшим вторгненням в Афганістан (Ghahramani, 2015). Пізніше зазначена концепція була закріплена у конституції ІРІ і позначала теоретичний фундаментальний принцип зовнішньополітичної стратегії держави, а саме – збереження політичної незалежності шляхом дистанціювання від тогочасних глобальних акторів – США та СРСР (Abrahamian, 2008, с. 148; Al Saied, 2021). Прагнення до формування альтернативи наявному світоустрою перепліталось також з концепцією «мазмуліат», тобто протистоянням «несправедливості», що накладалася на діючу міжнародну систему (Parchami, 2022, с. 10-11).

Реалізація даної концепції виходила за рамки категорії «національних інтересів», оскільки політичний дискурс ІРІ відкидав класичне розуміння нації як основи державності, замінюючи його конфесійним детермінізмом. Відповідно до цієї

парадигми, зовнішньополітична стратегія формувалася не крізь призму державних чи етнічних кордонів, а через релігійну приналежність. У межах такого підходу першочерговий акцент робився на шиїтських громадах як природних союзниках ІРІ (Karsh, 2002, с. 12-13; Katzman, 2021, с. 2). Наступне значення надавалося мусульманському світу, як основі «загальному мусульманської умми» загалом, а у загальному сенсі принцип «мостазафін» визначав пріоритетність до розвитку відносин з країнами Глобального Півдня, що перебували у постколоніальній залежності від колишніх метрополій, зокрема народами, що вимушено перебували у складі імперіалістичних держав і щодо яких уряди таких країн провадили політику утисків прав і свобод. Водночас такий ідеологічний дискурс провокував конфлікт зі Сполученими Штатами, послаблення американського впливу у регіоні внаслідок фактичного провалу політики «Двох стовпів», а також відвертої антизахідної риторики; однак найбільшим проявом конфронтації стало захоплення заручників в американському посольстві у Тегерані (Ghahramani, 2015; Küntzel, 2006).

Разом з тим, ставка уряду Ісламської Республіки на підтримку ідеї формування спільного політичного простору на основі ісламської ідентичності виявилася хибною. Хоча й шиїтські общини сусідніх країн, натхненні успіхами Ісламської революції, на початках вдавалися до антиурядових виступів, все ж населення регіону у своїй більшості не сприймало ідей об'єднання з Ісламською Республікою, частково у зв'язку з індіферентністю до ідей шиїтського панісламізму, частково з огляду на укорінене сприйняття Ірану як супротивника.

Такий ревізійністський дискурс сприяв політичній ізоляції ІРІ у регіоні через виникнення конфлікту з країнами Перської затоки, а також провокував послаблення позицій серед міжнародної спільноти, зважаючи на конфлікт як зі США, так і СРСР. Геополітичний прорахунок офіційного Тегерана у даному випадку полягає у більш активній підтримці саддамівського Іраку радянською і американською сторонами під час Ірано-іракської війни (Halliday, 1987; Harris & Aid, 2013). Однак попри такі вагомні приклади деструктивного результату зовнішньополітичного дискурсу Ісламська Республіка дотримувалась політики дистанціювання від Заходу та Соціалістичного блоку протягом першого десятиліття від свого утворення.

У ході подальшого перебігу подій у Перській затоці іранський політикум намагався адаптуватися до нових геополітичних реалій, задаючи нові вектори зовнішньої політики ІРІ, зокрема у період президентства Х. Рафсанджані, М. Хатамі і Х. Рухані, які намагалися налагодити діалог з Заходом заради стабілізації власного економічного становища та політичного положення на світовій арені. Крім того, суперечливою даному принципу є концепція «Погляду на Схід», яку провадив уряд І. Раїсі щодо інтенсифікації економічних і політичних зв'язків з Індією та Китаєм, що розглядалися як альтернатива Заходу у зв'язку з продовжуваним конфліктом зі США, що унеможлиблює напрацювання конструктивного діалогу. Концепція «Погляду на Схід» порушує принцип «ні Схід, ні Захід» одночасно через кооперацію з КНР, що є одним з ключових центрів сили на міжнародній арені, а також у зв'язку з наявністю утисків численних нац. меншин, які підпадають під категорію «мостазафін» (Azizi H., 2023). Однак, попри відхід у практичному застосуванні, концепція «ні Схід, ні Захід» закріплена у конституції Ісламської Республіки та залишається одним з теоретичних стовпів зовнішньої політики Ірану.

Важливою складовою концепції «хомейнізму», що суттєво впливає на характер зовнішньої політики Ісламської Республіки, є політична модель «веляят-е факіх» – доктрина, яка закріплена в статтях 5 і 110 Конституції ІРІ та проголошує верховенство рахбара (Верховного лідера) у політичній системі країни (Council, 2021, с. 14, 43; Abrahamian, 2008, с. 164-165). Політична система Ісламської Республіки є гібридом республіканської і теократичної моделі державного управління, яка передбачає співіснування уряду на чолі з президентом ІРІ та інституту Верховного лідера (Hunter, 2010, с. 22; Rasmussen, 2009, с. 2). Значення рахбара у політичному і конфесійному житті країни є зафіксованою на конституційному рівні, а його повноваження суттєво переважають президентські: Верховний лідер має конституційне право коригувати стратегічний курс держави, накладати обмеження на діяльність уряду та скасовувати рішення, ухвалені президентом. До його компетенції також належить усунення президента з посади та ініціювання дострокових виборів (Osiewicz, 2014, с. 251).

У розпорядженні Верховного лідера ІРІ перебувають фінансові ресурси, розосереджені у боньядах, що отримують значне державне фінансування та є

підзвітними виключно рахбару, який використовує їх у зовнішньополітичному вимірі як інструменту політики «м'якої сили», спрямованої на поширення іранського дискурсу на інші країни, що перебувають у межах їхньої досяжності (Golmohammadi, 2018, с. 98; McInnis, 2015, с. 5; Sadjadpour, 2008, с. 7). Також до інструментарію політики «м'якої сили» можна віднести наступне: будівництва шийтських мечетей задля поширення даної версії ісламу; функціонування «хусейній» – релігійних організацій, що опікуються проведенням траурних обрядів для вшанування важливої у шийзмі постаті Хусейна ібн Алі, що, знову ж таки, має на меті інтенсифікацію позицій шийтського ісламу; підтримку інституцій з популяризації іранського творчого та пропагандистського медіапродукту, перської мови і літератури тощо (Itzhakov, 2018, с. 3; Katzman, 2021, с. 6).

При рахбару Ірану функціонують такі органи, як Рада експертів з визначення кандидатури Верховного лідера, яка колегіальним рішенням обирає наступного рахбара у разі смерті попередника, а також Рада вартових конституції та Рада доцільності, які наділені повноваженнями переглядати рішення Маджлісу (парламенту ІРІ), затверджувати та знімати кандидатів, зокрема на посаду президента, що тільки сприяє інтенсифікації контролю Верховного лідера над діяльністю уряду і парламенту. Під командуванням рахбара перебуває і КВІР, забезпечуючи силову опору зазначеній політичній моделі (McInnis, 2015, с. 5). Такий політичний «дуалізм» нерідко провокує конфлікти між рахбаром і президентом у зв'язку з боротьбою за владу та протилежними поглядами на реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики Ісламської Республіки. У зовнішньополітичному вимірі даний конфлікт може проявлятися у розбіжностях офіційного дискурсу ІРІ та її діяльності, що призводить до посилення недовіри з боку монархій Перської затоки до іранської сторони та сприяє зростанню конфліктогенності у регіоні.

У зовнішньополітичному контексті дана модель передбачає ключову роль рахбара у формуванні та коригуванні стратегічних засад міжнародної діяльності держави (Golmohammadi, 2018, с. 94; Osiewicz, 2014, с. 250-251). Окрім права втручання в діяльність уряду та президента у сфері зовнішньої політики, Верховний лідер володіє окремими повноваженнями та ресурсами для реалізації паралельного

зовнішньополітичного курсу, який може існувати поряд з офіційною державною лінією (Fiedler, 2023, с. 3; McInnis, 2015, с. 5). На практиці це проявлялося вже в перші роки після встановлення ісламського режиму, коли інститути, підпорядковані рахбару, налагоджували зв'язки з рядом воєнізованих угруповань на Близькому Сході, зокрема в Афганістані та Лівані, які виконували функції посередників у просуванні інтересів ІРІ у регіоні. Як вже зазначалося, дані угруповання отримували масштабну військово-політичну, матеріальну та фінансову підтримку з боку структур, що діяли в межах компетенції Верховного лідера, таким чином стаючи інструментами не лише проєкції сили, але й розширення ідеологічного впливу ІРІ за межами національних кордонів.

Положення даної концепції всередині іранського політикуму є дискусійним предметом. Про це свідчить спроби обмежити вплив рахбара на політичне життя країни, що спостерігалось за часів президентства Х. Рафсанджані і М. Хатамі, зокрема мова йде про спроби унеможливити здійснення зовнішньополітичної діяльності (Arjomand, 2009, с. 110). Провадження такої політики вважалося можливим з огляду на обмежений авторитет А. Хаменеї на початку обрання як Верховного лідера (Arjomand, 2009, с. 37; Murphy, 2007, с. 102). Більш того, відсутність спроможності з боку чинного рахабара, на відміну від попередника, здійснювати контроль над іранським соціумом уможлиблює періодичний перехід влади в країні від консерваторів до прагматиків або реформістів (Cordesman, 2018, с. 6-7).

Тим не менш, А. Хаменеї акумулював значний рівень політичного впливу та сформував систему контролю діяльності президентів ІРІ, що дозволяє йому запобігати можливостям інтенсифікації їхньої політичної ваги, що теоретично могла би кидати тінь на беззаперечність його влади. У даному контексті Верховний лідер ІРІ активно протистояв діяльності президента Хатамі щодо налагодженню діалогу зі Сполученими Штатами. Публічної критики рахбара зазнав і Х. Рухані через запровадження комплексу заходів з модернізації освітнього процесу в Ірані та економічну політику його уряду, спрямовану на налагодження торгових зв'язків зі світовою спільнотою (Golkar, 2019; Golmohammadi, 2018, с. 97). Так А. Хаменеї просував концепцію «Економіки опору», яка передбачала більший вплив з боку

держави, зокрема контроль інфляції, боротьба з безробіттям, та формування основи економічної спроможності опору Заходу, тоді як сам Рухані був прихильником розвитку «відкритої економіки», здатної привернути увагу потенційних інвесторів та сприяти розвитку приватного сектору економіки, що б врівноважував вплив на економічну модель ІРІ боньядів та КВІР (Guardian staff reporter, 2016). Прагнення до консолідації влади у своїх руках з боку рахбара Хаменеї прослідковуються і в період президентства М. Ахмадінежада. Окрім здійснення тиску на президента Ахмадінежада стосовно формування лояльного до Хаменеї уряду, Верховний лідер ІРІ також вдався до спроб переглянути державний устрій Ірану на користь формування парламентської моделі (Golkar, 2019).

На тлі ізоляції, спровокованої як політикою США щодо ІРІ, так і сприйняттям країн регіону Ірану як безпосередньої загрози власній безпеці і територіальній цілісності, можна спостерігати поступовий відхід від принципу «ні Схід, ні Захід», що підтверджується інтенсифікацією економічних зв'язків ІРІ з такими країнами Азії, як Індія, Китай, Південна Корея і Японія, які у розрізі ідеології ІРІ є представниками т.з. «дар уль шірк» (світу багатобожжя), що теоретично б не мали становити інтерес для офіційного Тегерана у питанні розвитку відносин (Harmer, 2013, с. 9; Küntzel, 2006; Лукіна, 2012, с. 49). Особливо про превалювання прагматичних міркувань у даному напрямку свідчить дотримання концепції «Погляду на Схід», яка мислиться альтернативою взаєминам з Заходом.

Посилення політичної кооперації з КНР, РФ свідчить про вибірковий характер дотримання ідеї «мостазафін» з огляду на те що, зазначені країни провадять політику утисків відносно власного мусульманського населення. Разом з тим, зазначені ідеологічні аспекти все ще продовжують домінувати в ідеологічному розрізі, з огляду на формування ідеологічної основи політичного режиму і просування наративу його легітимності внаслідок необхідності дотримання ідеологічного курсу. (Golmohammadi, 2018, с. 96) Тому провадження прагматичної політики провокує з одного боку внутрішньополітичний дискурс серед фракцій іранського політикуму, а з іншого – колізію щодо легітимності ісламського режиму, що унеможлиблює політичну гнучкість країни через постійні спроби пов'язати протилежні за своєю

природою цілі – нормалізацію відносин з країнами Перської затоки і міжнародною спільнотою загалом та дотримання ідеологічних рамок діяльності ІРІ, які є основою легітимності політичного режиму.

1.4. Історичні та геополітичні засади політики Ірану у регіоні Перської затоки

Від початку іранського державотворення на теренах південно-східної Месопотамії регіон Перської затоки перебував у центрі зовнішньополітичної уваги Ірану. Ахеменіди та Сасаніди здійснювали експансіоністську політику щодо прилеглих територій, зокрема східного узбережжя Аравійського півострова, що сприяло взаємодії з арабськими племенами – насамперед Лахмідами, які виконували функцію буфера у конфліктах Ірану з Візантією (Jafari-Valdani, 2012, с. 13). Після ісламізації у VII ст. Іран увійшов до Халіфату, що сприяло формуванню спільного культурно-конфесійного простору з арабським світом. У XVI ст. держава Сефевідів, змагалася з Османською імперією, а згодом – з європейськими колоніальними державами за вплив у Перській затоці (McInnis, 2015, с. 2).

Географічна близькість до регіону та проходження важливих торгівельних шляхів забезпечували Ірану роль посередника у середземноморській торгівлі. У XVIII-XIX ст. Перська затока стала ключовою логістичною ланкою Великої Британії, що провокувало обмеження здатності Ірану реалізовувати власну політику у регіоні. На початку XX ст. і особливо після Першої світової війни інтерес провідних держав до регіону посилювався у зв'язку зі зростанням потреб у енергоносіях та нівелювання впливу Османської імперії (Monshipouri, 2019, с. 23-24). Попри послаблення геополітичних позицій, Іран не відмовився від регіонального лідерства, що проявилось у зовнішньополітичному дискурсі періоду правління Мохаммеда Рези Пехлеві, за якого Шахиншахська Держава Іран (ШДІ) досягла значного впливу в регіоні Перської затоки.

Внутрішня політика шаха М. Пехлеві спрямовувалася на модернізацію Ірану за західним зразком. Для реалізації даної мети уряд країни сприяв впровадженню західних норм соціальної взаємодії, стикаючись, однак, зі спротивом консервативного прошарку населення, а також духовенства, з яким тодішні іранські політичні еліти перебували у конфронтації через намагання обмежити їхній вплив на

іранське суспільство (Alexander, 2008, с. 3; McInnis, 2015, с. 3). Крім того, економічна політика шаха Пехлеві, хоча й сприяла збагаченню країни за рахунок торгівлі енергоносіями, тим не менш провокувала конфлікт з базарі – традиційним в іранському суспільстві класом торговців, які критично сприймали прихильну політику шаха до західних компаній, що поступово формували монополію на ринку Ірану (Monshipouri, 2019 с. 9; Saikal & Vestenskov, 2020, с. 7). Ставка уряду на розвиток промисловості і залишення поза увагою традиційної для Ірану галузі сільського господарства провокувала конфлікт з дегканами – іранськими селянами, ключовою проблемою яких залишалася нестача водних ресурсів для обробки господарств. Перелік невдоволених політикою шаха Пехлеві поповнювався за рахунок репресій проти представників різних політичних течій, яких переслідували силові структури ШДІ, зокрема Служба інформації та безпеки країни (САВАК) (Alexander, 2008, с. 3-4). Дані категорії населення у подальшому становитимуть основу прихильників революції і повалення шахського режиму. У зовнішньополітичному контексті невдоволення населення обумовлювалося проамериканською політикою шаха, а також взаєминами з Ізраїлем у той момент, коли ісламський світ знаходився з ним у конфронтації.

Утворення Ісламської Республіки у 1979 р. стало ключовою подією новітньої історії Ірану у зв'язку з ліквідацією монархії та її заміщенням гібридним республікансько-теократичним устроєм. Новий політичний режим, що прийшов на заміну шахові Пехлеві, демонстративно відкидав політику ШДІ, зокрема її зовнішньополітичну стратегію (Ghahramani, 2015). У той час як шахський уряд притримувався прозахідної орієнтації і активно співпрацював зі Сполученими Штатами й Ізраїлем (у зв'язку з чим постійно перебував у центрі критики представників консервативних прошарків населення), а також арабськими монархіями регіону у контексті протидії тренду щодо ліквідації монархічного устрою, Ісламська Республіка вирізнялася антизахідним та антиізраїльським дискурсом, що було проявом революційних наративів, на яких постала ідеологія ісламського режиму та декларував необхідність повалення монархій і їхнє заміщення політичною моделлю, подібною до ІРІ (Fiedler, 2023, с. 2-3; Osiewicz, 2014, с. 250).

Новий політичний режим під керівництвом рахбара Р. Хомейні активно просував панісламістський дискурс, на заміну націоналістичній політиці шаха М. Пехлеві. Так, діяльність ШДІ у регіоні Перської затоки відображала прагнення іранської сторони до набуття статусу регіонального лідера, у зв'язку з чим уряд країни провадив політику мілітаризації та докладав зусиль для виконання ролі «регіонального поліцейського», що зумовлювало участь Ірану в Організації центрального договору (СЕНТО), втручання у регіональні міждержавні конфлікти, такі як Війна у Дофарі (1962-1976 рр.), інцидент у м. Саміта 1973 р. тощо, а також безпекову співпрацю зі США та Ізраїлем (Heydarian, 2010).

Крім того, шахський Іран декларував пріоритетність розвитку торгівлі енергоносіями для набуття статусу п'ятої економіки світу, що посилювало би позиції країни у рамках Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) та шляхом впливу на світовий ринок енергоносіїв надало б можливість тиснути на країни регіону. Ісламська Республіка, натомість, на початках свого функціонування реалізовувала політику ідеологічної конфронтації з Заходом, спираючись на ідеї теоретиків панісламізму і зокрема самого Р. Хомейні. У контексті Перської затоки політика ІРІ декларувала необхідність формування спільного політичного і релігійного простору (під егідою Ірану) для протидії впливам тодішніх глобальних гравців – США і СРСР.

Розглядаючи регіональну політику Ірану у шахський та післяреволюційний періоди можна висловити наступне припущення: хоча й її реалізація вирізнялася істотними відмінностями, кінцева мета так чи інакше передбачала набуття статусу регіонального гегемона (Osiewicz, 2014, с. 250). Даний висновок спрямований на підтвердження тези щодо особливого фокусу уваги Перської затоки у зовнішньополітичній стратегії Ірану безвідносно того, який характер політичного режиму в країні та які цілі він декларує. Водночас зовнішньополітичний дискурс Ісламської Республіки не був статичним і коригувався з огляду на вплив наступних зовнішніх факторів: Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.); формування РСАДПЗ у 1981 р. у відповідь на загрозу ІРІ; інтенсифікація американської військової присутності у регіоні на тлі ірано-американської конфронтації; викриття «ядерного досьє» у 2002 р, що обумовлювало накладання санкційного режиму і посилення

економічного тиску; вихід США зі «Спільного всеосяжного плану дій» у 2018 р.; реанімація ірано-саудівського протистояння та сунітсько-шиїтського конфлікту. Вплив зазначених факторів обумовлював адаптування офіційним Тегераном зовнішньополітичної стратегії для забезпечення виживання політичної моделі ІРІ у бік реалізації більш прагматичної стратегії, навіть якщо вона суперечила ідеологічним засадам (Osiewicz, 2014, с. 252).

Обрання у 2013 р. президентом ІРІ Х. Рухані (2013-2021 рр.), представника прагматичного крила іранського політикуму, сприяло зниженню напруги довкола Ірану на світовій арені. Новий уряд ІРІ декларував схожі завдання у зовнішньополітичній площині, які раніше були озвучені Х. Рафсанджані та М. Хатамі, а саме нормалізацію відносин з міжнародною спільнотою та сприяння розвитку національної економіки країни, послабленої у результаті деструктивної діяльності М. Ахмадінежада і Верховного лідера Ісламської Республіки А. Хаменеї. Однак найбільш ключовим фактором, що посприяв відкритості Заходу, зокрема США, до діалогу з ІРІ стала готовність уряду Рухані до напрацювання компромісного рішення щодо ІЯП (Saikal, 2019, с. 121). Означений зовнішньополітичний дискурс Ірану позитивно сприймався адміністрацією Б. Обама, що зрештою уможливило старт переговорного процесу у форматі Е3+3, який передував підписанню «Спільного всеосяжного плану дій» у 2015 р. Поліпшення ірано-американських відносин стало можливим завдяки збігу зовнішньополітичних цілей Ірану з американськими регіональними інтересами, які полягали у бажанні адміністрації Б. Обама зменшити значення США у питанні забезпечення безпеки регіону Перської затоки (Мудрієвська, 2017, с. 134-135; Скороход, 2016, с. 159).

Динаміка глобальних і регіональних процесів спільно з політикою впливових позарегіональних акторів можуть розглядатися як стримуючі, так і сприяючі фактори реалізації політичної стратегії ІРІ у регіоні Перської затоки. Як стримуючих факторів можна зазначити наступні:

- утворення РСАДПЗ у відповідь на деструктивну діяльність Ісламської Республіки;

- Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.), що унеможлиблювала реалізацію хомейністським Іраном політики відносно Перської затоки у парадигмі ідеологічного дискурсу;

- інтенсифікація американської військової присутності у регіоні після Війни у Затоці (1990-1991 рр.), що має на меті стримування агресивного зовнішньополітичного дискурсу ІРІ та сприймається іранським політикумом як потенційна загроза власній безпеці;

- санкційний режим, введений Сполученими Штатами проти Ірану в дію у зв'язку з обвинуваченнями у міжнародній терористичній діяльності та спрямуванні власної ядерної програми на виготовлення ядерної зброї (Karsh, 2002, с. 27; Katzman, 2021, с. 1; Trump, 2018, с. 1-5).

Натомість до чинників, що сприяють укріпленню іранського політичного впливу у регіоні, можна віднести наступні:

- відсутність єдності серед країн-членів РСАДПЗ щодо напрацювання спільної жорсткої позиції стосовно ІРІ;

- безпекова дестабілізація Перської затоки у зв'язку з інтервенцією США в Ірак у 2003 р., що спричинило вакуум політичної влади та дозволило ІРІ поширити свій вплив на дану країну шляхом підтримки шиїтських політичних сил;

- події «Арабської весни» та протидія діяльності ДАІШ (ар. Ісламська держава), що провокували подальшу дестабілізацію Перської затоки та сприяли інтенсифікації безпекової і політичної ролі Ірану у регіоні;

- посилення співпраці з КНР, переорієнтування на стратегічне партнерство з країнами Сходу, що частково дозволяє нівелювати вплив санкційного режиму;

- Ізраїльсько-палестинська війна від жовтня 2023 р., що зупинила процес дипломатичного визнання Ізраїлю, одного з ключових ідеологічних противників ІРІ, монархіями Перської затоки (Katzman, 2021, с. 2; Ottaway, 2009, с. 5).

Важливим чинником, що вплинув на позиції Ірану у регіоні, стала збройна агресія РФ проти України у лютому 2022 р. (Goldberg, 2023, с. 5). Ці події мали як позитивні, так і негативні наслідки для ІРІ. Так, варто відзначити поглиблення економічних і військових зв'язків з РФ, включно з обміном військовими

технологіями, а також спроби адміністрації Дж. Байдена налагодити контакти з іранським керівництвом, що зумовило пом'якшену риторику США щодо ІРІ (Wadhams та ін., 2021). Унаслідок цього Іран тимчасово стабілізував своє становище на міжнародній арені.

Втім, зростаюча торговельна конкуренція з боку РФ, яка, перебуваючи під санкціями, почала демпінгувати ціни на енергоносії, провокувала витіснення Ірану з традиційних енергетичних ринків, зокрема Індії та Китаю. Дані обставини, поставили перед офіційним Тегераном завдання пошуку нових ринків збуту. Додатково погіршилася ситуація у Сирії, де посилилася конкуренція з РФ за вплив на режим Б. Асада. Прихід до влади адміністрації Д. Трампа у січні 2025 р. та її курс на нормалізацію відносин з РФ загострили для Ірану традиційні виклики. Як і в попередні періоди зближення США та РФ, це загрожує спільним тиском на ІРІ з метою примусити до поступок, зокрема в питанні ядерної програми. Відповідно до заяв американської сторони, можна очікувати повернення до політики «максимального тиску», характерної для першої каденції Д. Трампа, який вже висловив сподівання на роль РФ у забезпеченні договороспроможності ІРІ.

У контексті застосування концепції влади у рамках теорії неокласичного реалізму до визначення характеру регіональної політики ІРІ автором на підставі опрацьованого матеріалу з тематики дисертаційного дослідження виокремлено наступні елементи, які дозволяють оцінити можливість консолідації офіційним Тегераном влади для втілення власного бачення політичних процесів у Перській затоці, а саме: географічне середовище Ірану; національна ідентичність населення, його етнічна і конфесійна структура; історичний досвід взаємодії з акторами міжнародної системи; сукупність економічної спроможності, військової сили і природних ресурсів, які визначають потенціал країни до обслуговування зовнішньополітичних цілей; ідеологічні орієнтири політичних еліт та характер політичної системи (Golmohammadi, 2018, с. 94-95; Hunter, 2010, с. 19-22; McInnis, 2015, с. 3-4; Juneau, 2015, с. 37-40).

Геополітичне середовище Ірану історично визначало роль країни у структурі системи міжнародних відносин. Розташування на перетині важливих торгових шляхів

між Середземномор'ям і Сходом спільно з доступом до водних шляхів Індійського океану і Каспійського моря забезпечувало даній країні провідну роль у системі регіональної торгівлі та обумовлювало вже починаючи з XIX ст. фокусування уваги ключових міжнародних гравців (Hunter, 2010, с.17; McInnis, 2015, с. 2). Подальше зростання значення Перської затоки у структурі світової економіки та енергетичної безпеки сприяло інтенсифікації даного процесу з огляду на контроль Ірану над Ормузькою протокою, особливо після окупації о-вів. Абу-Муса, Великий і Малий Тунб у 1971 р.

Водночас зважаючи на ослаблення політичного впливу Ірану у регіоні на момент проникнення впливу позарегіональних акторів географічний фактор перетворювався на інструмент політичної гри тодішніх «Великих Держав», які використовували офіційний Тегеран (що не міг чинити адекватний спротив подібній політиці), головним чином, як буферну зону. Яскравим прикладом, що ілюструє дану ситуацію можна вважати політику Великої Британії щодо Ірану, яка у геополітичному плані відводила даній державі роль бар'єру проти Османської імперії та РІ (Hunter, 2010, с. X; Alexander, 2008, с. 1).

У подібному контексті розвивалися взаємини між ШДІ і США у 2 пол. XX ст. (Alexander, 2008, с. 2). Так, інтерес американської сторони полягав у покладанні зобов'язань на уряд Ірану щодо виконання ролі бар'єру проти проникнення впливу СРСР у регіон, особливо після формування ба'асистського режиму в Іраку та Сирії, а також лівих рухів у Ємені та Афганістані (Monshipouri, 2019, с. 36). Таким чином, Іран тривалий період новітньої історії виступав як інструменту реалізації впливовими позарегіональними акторами їхніх геополітичних стратегій, навіть якщо така політика суперечила національним інтересам, що сприяло укоріненню серед іранського населення спротиву зовнішнім впливам (Cordesman, 2018, с. 2).

Наразі присутність глобальних акторів у регіоні, перш за все США і КНР, є стримуючим політичну діяльність РІ фактором. Безпекове співробітництво США з монархіями Перської затоки першочергово обумовлювалося необхідністю протидії іранськими гегемоністичним інтересам та провадженню відкритої деструктивної політики (хоча й варто вказати на роль ба'асистського Іраку у даному процесі), у той

час як присутність економічних інтересів КНР, зокрема у розрізі реалізації інфраструктурних проєктів у рамках ініціативи «Один пояс, один шлях», вимагає від китайської сторони провадження політики безпекової нормалізації ситуації у регіоні.

У стабілізації політичної ситуації у Перській затоці зацікавленою стороною виступає також Європейський Союз, який проявляє інтерес до економічної кооперації з Ісламською Республікою у сфері торгівлі енергоносіями та з огляду на вагомий споживчий ринок Ірану, що становить понад 92.3 млн осіб (EEAS, 2022; Iran Front Page, 2018; Worldometer, Iran Population, n.d.). Подібний інтерес мають також і азійські країни, зокрема Індія, Китай, Південна Корея та Японія, які зацікавленні у закупівлі дешевих іранських енергоносіїв (Harmer, 2013, с. 9; Ministry of External Affairs, Government of India, 2003). Водночас досягнення безпекової нормалізації чинної ситуації у Перській затоці є можливим за рахунок збереження status quo і відмови офіційного Тегерана від прагнення до регіональної гегемонії, що, вочевидь, суперечить намірам іранського політикуму.

Національна ідентичність і етноконфесійна структура населення є одним із фундаментальних елементів формування зовнішньополітичної лінії країни. Автор припускає, що фактор національної ідентичності спільно з історичною пам'яттю впливає на конструювання моделі «свій – чужий» на світовій арені та визначення пріоритетних векторів зовнішньої політики. Питання національної ідентичності слугує як інструменту мобілізації населення країни перед зовнішніми загрозами. Етноконфесійний чинник вказує на стан політичної стабільності всередині країни та формує передумови шіїтського зовнішньополітичного дискурсу. У випадку Ірану зазначені фактори тісно переплітаються один з одним.

У даному контексті Ісламська Республіка на початках активно впроваджувала концепт глобальної «загальноісламської» ідентичності, покликаної згуртувати населення довкола нового політичного режиму та «вийти» за рамки державних кордонів і пов'язати іранців з іншими шіїтами регіону, ставлячи таким чином конфесійну приналежність за ключовий орієнтир (Monshipouri, 2019, с. 91). Крім того, концепт шіїтської ідентичності, яку активно пропагував ісламський режим за правління Р. Хомейні, був покликаний нівелювати політику «національної

ідентичності» шаха М. Пехлеві, яка ґрунтувалася на доісламському періоді історії Ірану, як на ключовому об'єднавчому факторі для строкатого в етнічному і лінгвістичному плані населення країни, а також ігнорувала питання його релігійної приналежності (Hunter, 2010, с. 18; McInnis, 2015, с. 2; Monshipouri, 2019, с. 90-91).

Початково політика ІРІ передбачала ліквідацію принципу розподілу населення за національною ознакою, що мало підкреслювати важливість конфесійної приналежності як основи ідентичності хомейністського Ірану у післяреволюційний період, що мало стати сприятливим фактором для реалізації ідеї формування загальномусульманської умми (Khomeini, 1981, с. 302). Водночас подібна риторика Р. Хомейні спільно з декларуванням політики «експорту ісламської революції» провокувала конфронтацію з країнами Перської затоки, які мали значну частку шіїтів у складі свого населення. Наразі офіційний Тегеран підтримує і координує діяльність цілої низки шіїтських формувань у регіоні і на Близькому Сході загалом, зокрема ліванської «Хезболли» (ар. Партія бога), іракських «Хашд аш-Шаабі» (ар. Сили народної мобілізації/ СНМ), «Сарайя аль-Аштар» (ар. Бригади Аштара) і «Сарайя аль-Мухтар» (ар. Бригади Мухтара) у Бахреїні тощо (Itzhakov, 2018, с. 4).

Конфесійний контекст геополітичних альянсів Ісламської Республіки у межах близькосхідного регіону обумовлював виникнення терміну «Шіїтський півмісяць» що використовується опонентами ІРІ (Monshipouri, 2019, с. 357; Ottaway, 2009, с. 7; Varzegar, 2008a, с. 87-88). Іранський політикум, натомість, активно вживає термін «Вісь спротиву» / «Мокавамаат» (пер. спротив), який має нівелювати конфесійний чинник та надати конотацію боротьби з позарегіональними впливами (Shahi, 2023; Khamenei, 2025). Крім того, іранська сторона у контексті позиціонування себе як ідеологічного опонента Заходу активно використовує різні міжнародні платформи, зокрема ГА ООН – для поширення антизахідного дискурсу, ОПЕК – з метою протидії саудівській стратегії щодо консолідації країн-експортерів нафти у питанні її збуту, ОІС – у контексті просування антиізраїльської риторики серед арабських країн (Heydarian, 2010). Варто згадати, що ІРІ вдається до організації міжнародних заходів всередині країни, прикладом чого став саміт Руху неприєднання у Тегерані від 2012 р., що зібрав понад 100 світових лідерів і очільників МЗС (Ghahramani, 2015).

Нинішній стан зовнішньополітичного дискурсу Ірану значною мірою ґрунтується на сприйнятті історичного досвіду взаємодії з країнами регіону та позарегіональними акторами. Як зазначалося, офіційний Тегеран розглядає чинну систему міжнародних відносин як «несправедливу». Натомість ІРІ пропагує відмову світової спільноти від гегемонії США та формування багатопольярної моделі світоустрою (Karsh, 2002, с. 27; Osiewicz, 2014, с. 250). Питання щодо «несправедливого поводження міжнародної спільноти з Іраном» є доволі ефективним інструментом внутрішньої пропаганди у руках керівництва країни, здатним формулювати суспільний дискурс, що спрямовується на примирення провладної частини населення з наслідками конфронтації Ірану з країнами Перської затоки та Заходом загалом. Ключовими конфліктогенними подіями в новітній історії Ірану, що сприяють деструктивній поведінці країни, можна вважати наступні:

- британсько-радянська інтервенція 1941 р. і окупація Ірану, який офіційно задекларував свій нейтральний статус під час ДСВ;
- діяльність Англо-іранської нафтової компанії (АІНК) і посягання Великої Британії на енергоносії країни;
- операція «Аякс» 1953 р., організована Великою Британією і Сполученими Штатами задля усунення уряду М. Моссадека і збереження монархії в Ірані, що обслуговувала інтереси Заходу;
- підтримка монархіями Перської затоки ба'асистського режиму під час Ірано-іракської війни та відсутність з боку міжнародної спільноти визнання іракської сторони як агресора;
- провал політики, спрямованої на нормалізацію відносин з Заходом, провадженої президентами Х. Рафсанджані, М. Хатамі та Х. Рухані;
- запровадження санкційного режиму, що позиціонується іранським політикумом як інструмент неоколоніального тиску;
- дискредитація ідеї мирного врегулювання питання ядерної програми ІРІ у зв'язку з виходом США з СВПД та повернення до дії санкційного режиму;
- антиіранський дискурс політики країн Перської затоки під час ірано-саудівської конфронтації та співпраця з американською стороною у контексті

політики тиску на ІРІ (Alexander, 2008, с. 3; Cordesman, 2018, с. 2-3; Ghahramani, 2015; Monshipouri, 2019, с. 35, 48).

Вплив даних чинників провокує меншу схильність іранського політикуму до пошуку компромісів і поступок у розрізі ідеологічного дискурсу та питанні ядерної програми (Hunter, 2010, с. 19-20; France24, 2021; Iran International, 2021). Приміром, зовнішньополітичний дискурс ІРІ під час президентства М. Ахмадінежада (2005-2013 рр.) багато у чому визначався провалом спроби налагодити конструктивний діалог із Заходом за правління його попередників Х. Рафсанджані і М. Хатамі, хоча й варто зазначити, що на початку першого президентського терміну М. Ахмадінежад також намагався встановити контакт з американською стороною (Küntzel, 2006). Так, фактично, від самого початку артикулювання іранським політикумом готовності до врегулювання проблемних аспектів у відносинах зі США, американська сторона залишала дані спроби поза увагою – у 1996 і 1998 рр. адміністрація Б. Клінтона наклала на ІРІ низку санкцій, а президент Дж. Буш-молодший відніс Іран до т.з. «Осі зла», створюючи безпекову загрозу для даної країни (Bush, 2002; Monshipouri, 2019, с. 41).

Схожа ситуація склалася і під час президентства І. Раїсі (2021-2024 рр.); прийняття концепції «Погляду на Схід» обумовлювалося остаточно розчаруванням іранської сторони у питанні нормалізації відносин із Заходом з огляду на вихід США із СВПД, повторне накладання санкційного режиму, а також політичний і військовий тиск на ІРІ і підтримку діяльності антиіранської коаліції (Azizi H., 2024). Варто також відмітити особистісний фактор постаті І. Раїсі у питанні дистанціювання ІРІ від ідеї повернення до діалогу з американською стороною щодо врегулювання питання ІЯП, що було пов'язано з відданістю 8-го президента ІРІ революційному дискурсу, зокрема інтенсифікації співпраці Ірану зі своїми союзниками у рамках «Осі опору» (Golkar, 2019).

З огляду на дані фактори офіційний Тегеран негативно сприймає кооперацію країн Перської затоки зі Сполученими Штатами, однак намагається тримати власну риторику у контексті геополітичної динаміки регіону. Як наслідок, у період нормалізації взаємовідносин з країнами регіону іранський політикум може

нейтрально висловлюватися щодо їхньої безпекової співпраці зі США, тоді як під час посилення антагонізму ІРІ зазвичай звинувачує їх у просуванні американських інтересів, політичному розколі Перської затоки та посиленню безпекової проблеми.

Водночас через такі системні виклики, як проблеми в економіці, нестача окремих ресурсів (зокрема водних), переважно негативна геополітична динаміка та безпекові виклики у Перській затоці уряд Ісламської Республіки змушений формувати більш гнучку стратегію щодо взаємин з країнами регіону (Hunter, 2010, с. 20). Так, відхід від ідеологічного дискурсу з боку президентів Х. Рафсанджані і М. Хатамі обумовлювався необхідністю післявоєнного відновлення і стабілізації геополітичного положення країни (Rasmussen, 2009, с. 3). За президентства Х. Рухані Іран пішов на співпрацю з американською стороною щодо питання ІЯП з огляду на отримані гарантії зняття режиму санкцій (Golmohammadi, 2018, с. 97). Так, у результаті тривалого процесу перемовин група Е3+3 змогла погодити у 2015 р. СВПД, який передбачав напрацювання комплексу механізмів щодо регулювання ядерної програми ІРІ та погодження зняття режиму санкцій в обмін на співпрацю ІРІ (European Union External Action Service, 2015). Більш того, електоральна підтримка, яку отримав Рухані під час балотування на другий президентський термін, може розглядатися як доказ прихильного ставлення іранського населення до можливості налагодження взаємин ІРІ з міжнародною спільнотою.

Наступними факторами, що здійснюють визначальний вплив на процес формування зовнішньої політики Ірану є економіка країни, її військова сила та природні ресурси. ІРІ є однією з країн-лідерок за кількістю покладів енергоносіїв, що визначає характер спеціалізації даної країни у структурі міжнародної економіки. Запаси нафти та газу, якими володіє Іран, становлять 157,5 млрд. барелів (4 місце у світі) і 33,9 трлн. кубометрів (2 місце у світі) відповідно (Worldometer, Iran Energy Statistics, n.d.). Наявність такої кількості енергоносіїв створює інтерес серед глобальних гравців до розбудови взаємин з Іраном у даному розрізі, зокрема як у контексті розвідувальних робіт, розробки і обслуговування енергетичних об'єктів, так і закупівлі дешевої іранської нафти.

Тривалий час іранські газові і нафтові родовища перебували під контролем Великої Британії, а згодом і Сполучених Штатів, що створювало додатковий фактор внутрішньої напруги (Cordesman, 2018, с. 2). Тривалий час інтерес до іранських енергоносіїв проявляє Китай, який користується політичною ситуацією, у якій опинилася Ісламська Республіка задля отримання дешевих енергоносіїв (Albert, 2021; Кононенко, 2015, с. 32). Попри вплив санкційного режиму, який істотно обмежує можливості ІРІ у модернізації даної галузі та пошуках ринків збуту власної продукції, торгівля енергоносіями залишається ключовим джерелом наповнення державного бюджету, становлячи близько 45% усіх фінансових надходжень (BBC News, 2019).

Питання енергоносіїв є дотичним до питання ядерної програми. Чинник внутрішнього споживання використовується офіційним Тегераном як додатковий аргумент легітимізації ІЯП. Так, з приблизно 6,7 млн. барелів нафти на добу ІРІ споживає 1,8 для власних потреб, у зв'язку з чим посадовці ІРІ стверджують, що одна з ключових цілей реалізації ядерної програми полягає у мінімізації споживчої залежності від енергоносіїв і їхнє переспрямування на продаж (Vossas, 2010, с. 12). В економічному розрізі Іран намагається максимізувати свої прибутки від торгівлі енергоносіями, внаслідок чого іранський політикум декларує пріоритетність виробництва зрідженого природного газу (ЗПГ), що дозволить ІРІ здешевити виробничий процес та розширити список потенційних покупців; щоправда, внаслідок діяльності санкційного режиму подібні наміри не просунулися далі заяв державних чиновників і станом на сьогодні Іран суттєво відстає від інших держав регіону, що займаються торгівлею зрідженого газу.

Питання споживання природного газу є доволі проблемним для іранської економіки, з огляду на те, що офіційний Тегеран змушений субсидувати ціни на даний вид енергоносіїв, що вказує на значний внутрішній споживчий попит, який не дозволяє ІРІ переорієнтувати у повній мірі реалізацію природного газу на зовнішній ринок (Moore, Reddy, Ganzeveld, Campa, Moorman, & Carl, 2024, с. 6-7).

Для Ісламської Республіки характерним є недиверсифікований тип економіки. Попри розвиток різних галузей промисловості, зокрема автомобілебудування, сільського господарства, металургії і нафтохімії саме торгівля нафтою і природним

газом становить ключову спеціалізацію країни у структурі міжнародної економіки, внаслідок чого економічний стан країни залежить від коливань цін на енергоносії. Як вже зазначалося, після збройної агресії РФ проти України у лютому 2022 р. Іран стикається з новою проблемою – витісненням іранської нафти з ключових азійських ринків, зокрема з китайського і індійського, у зв'язку з нарощенням РФ поставок власних енергоносіїв за зниженими цінами, що провокує зменшення грошових надходжень до іранського бюджету. У 2022 р. Ісламська Республіка за приблизними підрахунками мала отримати 54 млрд. дол. США прибутку від торгівлі енергоносіями, у той час як наступного року дохід ІРІ становив 53 млрд. дол. США (Carsten & Dutta, 2025). Наразі Іран змушений продавати власні енергоносії у нелегальний спосіб та за зниженими цінами до країн, які таким чином намагаються уникнути дії вторинних санкцій (Tan, 2018). Крім того, офіційний Тегеран також стикається з проблемою покриття потреб населення в електроенергії, що обумовлює її експорт з сусіднього Іраку (Islamic Republic News Agency, 2021a).

Хоча й Іран загалом серед країн Перської затоки має кращі показники стосовно розвитку сільського господарства, все ж офіційний Тегеран стикається у даному випадку з серйозними проблемами. Сільське господарство в країні обмежується несприятливими кліматичними умовами, у зв'язку з чим більша частина території країни є непридатною до ведення сільського господарства, а також через значний дефіцит водних ресурсів, які б були здатні підтримувати розвиток даної галузі та їхнє неефективне використання (Karbasioun, Mulder, & Biemans, 2008, с. 760; Madani, 2005).

Стан ЗС ІРІ визначає здатність даної країни проектувати силову політику у регіоні Перської затоки. Нинішня структура іранських збройних сил сформувалася внаслідок подій Ісламської революції та Ірано-іракської війни. З перемогою революційних сил і утворенням Ісламської Республіки колишня Імперська Армія Ірану зазнала масових чисток, ініційованих новим урядом з огляду на прихильність армії до шаха Пехлеві. Недовіра до даної структури обумовлювала формування альтернативи – «Корпусу вартових Ісламської революції» (КВІР), що мав на меті захищати ісламський режим та сприяти поширенню революційних ідей (The

International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 16). Як наслідок, в країні виник «військовий дуалізм», а прихильність Р. Хомейні до КВІР сприяла відстороненню «Артеша» (пер. Армія Ісламської Республіки Іран) на другий план (The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 15; Katzman, 2021, с. 13; Saikal & Vestenskov, 2020, с. 23-24).

Ірано-іракська війна сприяла посиленню даної тенденції (The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 16). Саме КВІР отримав пріоритет у питанні забезпечення військової спроможності. Дана структура здійснює протиповітряну оборону країни та задіяна у розробці ракетної програми (Katzman, 2021, с. 10). Крім того, підрозділ КВІР «Кодс» (ар. Єрусалим), є відповідальним за проведення спеціальних операцій за межами Ірану та формування і координацію проіранських збройних угруповань у регіоні (Hadad, 2024, с. 3; The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 16; Katzman, 2021, с. 3; Saikal & Vestenskov, 2020, с. 23). Варто зауважити, що наразі дана структура тісно інтегрована в економічний простір країни та має свій інтерес у конфронтації зі Сполученими Штатами (Dagher, 2020). З огляду на даний фактор, КВІР доволі часто виступає в якості дестабілізуючого елементу в контексті спроб офіційного уряду налагодити взаємовідносини з міжнародною спільнотою. Економічна ізоляція Ірану є вигідною для даної структури з точки зору її залучення до тіньової економіки ІРІ (Canna, 2021, с. 7; The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 17; McInnis, 2015, с. 6).

Водночас у порівнянні з військовими спроможностями решти країн регіону можна констатувати значне технологічне відставання ІРІ у питанні переозброєння власних військ. Попри наявність власного ВПК, Ісламська Республіка, внаслідок дії режиму санкцій і ембарго на постачання зброї, стикається з суттєвими проблемами і обмеженнями щодо переоснащення армії. Дана ситуація обумовлює напрацювання офіційним Тегераном унікальної військової стратегії, яка має враховувати дану обставину, а також координування монархіями регіону власної безпекової політики спільно зі Сполученими Штатами, що призводить до американської військової присутності у Перській затоці.

Хоча й можливості ВПК ІРІ обмежені з огляду на вплив ембарго та санкцій, дана країна все ж здатна вести розробку важкого озброєння, зокрема крилатих і балістичних ракет різного типу дальності, що провокує посилення процесу мілітаризації Перської затоки через побоювання монархій регіону щодо використання даної зброї проти себе (Katzman, 2021, с. 9-10). Тим не менш, іранська сторона все ж у межах власних можливостей докладає зусиль для модернізації збройних структур. До прикладу, згідно з офіційними даними за 2023 р. видатки Ісламської Республіки на оборонний сектор склали 10,3 млрд. дол. США (Frantzman, 2024; Katzman, 2021, с. 15). Також іранській стороні вдалося налагодити виробництво бойових ударних дронів, якими ІРІ, як вважається, забезпечувала угруповання «Ансар Аллах» для атаки по саудівським енергетичним об'єктам у 2019-2020 рр. Крім того, ІРІ здійснювала продаж власних дронів до РФ починаючи з серпня-вересня 2022 р., а також використовувала їх для атаки по Ізраїлю у 2024 р (Sapwood, 2022; Iran International, 2024).

Технологічне відставання, вплив санкційного режиму і дії ембарго, несприятливе геополітичне середовище та військова присутність Сполучених Штатів спонукають офіційний Тегеран до розробки стратегії асиметричної війни (Harmer, 2013, с. 12). Наявність ЗС США у регіоні сприймається іранським політикумом як пряма загроза не тільки власним регіональним амбіціям, але й безпеці (Fiedler, 2023, с. 9). Для протидії даній загрозі військове командування ІРІ вдається до використання наявних інструментів стримування зовнішніх противників – у даному випадку, спирається на такі факторів, як географічне розташування і ландшафт країни, чисельність населення, а також геополітичний вплив у Затоці та на Близькому Сході.

У контексті географічного розташування головний чинник, яким намагається маніпулювати іранський політикум, є можливість контролю Ормузької протоки з островів Абу-Муса, Малий і Великий Тунб, що знаходяться на виході з Перської затоки і які ІРІ перетворила на військові бази. Теоретичне перекриття протоки створює загрозу для регіональної торгівлі енергоносіями, чим іранська сторона й намагається шантажувати монархії регіону у періоди загострення конфронтації. Крім того, військове керівництво Ісламської Республіки використовує ландшафт, зокрема

гори Загроз, як природного стримуючого чинника проти вторгнення з боку Перської затоки. Загалом, військова стратегія ІРІ за твердженням іранського політикуму є стратегією стримування, у зв'язку з чим Іран намагається максимізувати вигоду від наявних можливостей.

Поруч з географічним розташуванням важливим фактором є демографічний потенціал країни, який ІРІ використовує як елемент психологічного тиску на сусідні держави та для створення резерву. Станом на сьогодні, офіційний Тегеран стверджує, що потенційний резерв особового складу може налічувати близько 20 млн. осіб., а їхній рекрутинг відбувається через «Басідж» (Мобілізація пригноблених), структуру, що є частиною КВІР і, окрім забезпечення військового резерву, виконує значну роль у внутрішньополітичному житті, зокрема здійснює пропаганду політичного режиму і виконує репресивні функції щодо внутрішніх його противників (Cordesman, 2018, с. 4; Karsh, 2002, с. 32; Saikal & Vestenskov, 2020, с. 23).

Що стосується геополітичного впливу, у даному випадку Іран докладает зусилля задля підтримки взаємин з подібними режимами-аутсайдерами, зокрема донедавна з режимом Б. Асада у Сирії, шіїтськими політичними силами в Іраку та Лівані тощо. Іранська стратегія асиметричної війни, затверджена у 1992 р., передбачає активний розвиток ракетної програми, яка, як зазначає офіційний Тегеран, покликана стати стримуючим фактором проти ймовірної збройної агресії противників Ісламської Республіки, а також формування і підтримки проіранської мережі воєнізованих угруповань, спрямованих на ведення диверсійної діяльності (The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 15). До числа цих формувань відносяться: різні групи «Хезболл», створення яких почалося невдовзі після формування ІРІ, «Сили народної мобілізації» в Іраку, які об'єднують розрізнені мілітарні групи. Крім того, задля посилення власного впливу на Близькому Сході. Ісламська Республіка підтримує зв'язки з іншими воєнізованими групами, такими як «ХАМАС» та «Ансар Аллах».

Ставка іранського політикуму на розвиток концепції асиметричної війни є результатом впливу, як вже зазначалося, дії санкційного режиму та ембарго, що обмежують можливості офіційного Тегерана провадити модернізацію військ, особливо парку ВПС ІРІ, за сучасними стандартами, а також у зв'язку з досвідом

війни проти ба'асистського Іраку (The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 15). Вагому роль у дотриманні саме такого типу стратегії відіграв характер збройних конфліктів у регіоні за участі США та їхніх союзників, який провокував зміну поглядів ІРІ на характер збройних конфліктів. Повний розгром Іраку, з яким Ісламська Республіка вела затяжну восьмирічну війну, американськими військами під час Війни у Затоці 1990 р. та інтервенції США у 2003 р. наочно демонстрував для військового командування ІРІ будь-яку безперспективність прямого традиційного зіткнення збройних сили Ірану і Сполучених Штатів за тодішніми стандартами ведення війни.

Затягування бойових дій в Іраку, а також американський досвід збройних конфліктів в Афганістані і Сомалі, де війська США стикалися з доволі успішним спротивом нечисельних локальних збройних угруповань, підтверджували для іранського командування ефективність стратегії асиметричної війни у випадку, коли теоретичний суперник (а такими ІРІ розглядає США), має значну технологічну перевагу. Даний підхід до формування військових структур відображає «диверсійний» характер оборонної доктрини Ісламської Республіки, орієнтованої на асиметричні методи ведення бойових дій (Harmer, 2013, с. 12). Зазначені заходи є ефективними переважно у контексті стримування, оборонних операцій та проведення непрямих дій на території потенційного супротивника, а не для реалізації повномасштабних наступальних кампаній. У зовнішньополітичному вимірі військова стратегія Ірану спрямована продемонструвати потенційним противникам безперспективність збройної конфронтації з офіційним Тегераном. Згідно з офіційними позиціями іранського керівництва, будь-яка військова агресія проти Ірану спричинить значні втрати для обох сторін, оскільки Іран готовий до ескалації заради захисту свого суверенітету та територіальної цілісності.

Що стосується ідеологічних орієнтирів політичних еліт та характеру політичної системи ІРІ можна сказати наступне. Після завершення Ірано-іракської війни та смерті рахбара Хомейні у 1989 р., чий авторитет утримував країну у парадигмі ідеологічного дискурсу, в Ірані відбувся процес внутрішньополітичної трансформації. У результаті відбувається фрагментація політикуму ІРІ на 3 ключові

фракції – фундаменталістів-консерваторів, реформістів та прагматиків. Зазначений розподіл політичних орієнтирів в Ісламській Республіці відображає три моделі зовнішньополітичної поведінки іранської еліти на міжнародній арені, а також внутрішню конкуренцію за визначальний вплив на формування та реалізацію зовнішньополітичного курсу держави.

Представники фундаменталістів пропагують необхідність непохитного дотримання іранською стороною жорсткої політичної лінії у контексті взаємодії з міжнародною спільнотою, що виражається в дотриманні антагонізму з Заходом, відмові від поступок щодо розвитку власної ядерної програми, а також співпраці з союзними режимами та збройними угрупованнями, що формують т.з. «Вісь спротиву». Вихідцями з політикуму даного крила були президенти М. Ахмадінежад та І. Раїсі, період президентства яких позначився особливою активізацією антизахідного дискурсу. Крім того, дана фракція користується прихильністю рахбара А. Хаменеї, який і сам є виразником антизахідних поглядів та притримується дискурсу першого Верховного лідера Ірану.

Всупереч позиції фундаменталістів, реформістське крило є прихильним до ідеї налагодження діалогу з Заходом і провадження більш компромісної і конструктивної політики, яка зокрема передбачає урегулювання проблеми ядерної програми та відмову від збройної експансії у Затоці. Президент М. Хатамі, представник об'єднаних політичних сил реформістів, активно пропагував політику «Діалогу цивілізацій», спрямовану на формування взаємодовіри між монархіями Перської затоки і Іраном після тривалого конфлікту у розрізі Ірано-іракської війни (Ehteshami & Zweiri, 2008, с. 62).

Чинний президент ІРІ Масуд Пезешкян є вихідцем із адміністрації Хатамі і, як вважається, намагається стримувати агресивний зовнішньополітичний дискурс рахбара і КВІР, чий вплив на реалізацію зовнішньополітичної стратегії значно зріс у порівнянні з президентством М. Хатамі. На стику даних політичних сил формується фракція т.з. «прагматиків», які допускають використання задля досягнення національних інтересів комплексу дипломатичних і силових заходів, навіть якщо вони можуть суперечити ідеологічним засадам, що покликані забезпечити

легітимність існування ісламського режиму. Так, Х. Рафсанджані, представник іранського прагматичного політикуму, виступав за обмеження ролі інституту рахбара у політичному житті Ісламської Республіки.

У внутрішньополітичному розрізі дані фракції можуть, окрім політичної конкуренції, формувати ситуативні політичні альянси; найбільш схильними до цього є прагматики і фундаменталісти, чий погляд на характер зовнішньої політики Ірану багато у чому збігається. Водночас варто констатувати, що всі 3 фракції мають декілька спільних рис. Перш за все, це невизнання Ізраїлю як держави, а також прихильність до збереження політичної системи Ісламської Республіки.

Висновки до розділу 1

У даному розділі автором здійснено аналіз комплексу факторів, що впливають на формування та еволюцію політики Ірану щодо Перської затоки. Застосування теорії неокласичного реалізму до зовнішньої політики ІРІ вказує на те, що чинна поведінкова модель Ірану є результатом прагнення політичної системи даної країни до досягнення стану безпеки, що мислиться за рахунок інтенсифікації впливу у Перській затоці та набуття статусу регіонального лідера.

Зовнішньополітична модель Ірану є детермінованою ідеологічними засадами концепції «ісламського пробудження», яка формує теоретичну модель поведінки країни на міжнародній арені. Найбільш значимими її елементами є: паншиїтська риторика; антизахідний дискурс; політична модель «веляят-е факіх» (правління судді); месіанська роль, що полягає у декларуванні захисту т.з. «пригноблених»; концепції «експорту ісламської революції» та «ні Схід, ні Захід, а Ісламська Республіка», а також інструменти політики «м'якої» та «жорсткої сили», зокрема фінансування проіранських політичних сил та формування шийтських воєнізованих угруповань. У рамках теорії неокласичного реалізму теоретичні засади зовнішньої політики ІРІ відображають її «ідеальну» з точки зору ісламського режиму політичну модель.

«Реальна» зовнішньополітична модель, тобто та, до якої змушена вдаватися іранська сторона, свідчить про вплив низки факторів, що впливають на коригування поведінки країни на міжнародній арені. До зазначених факторів відносяться:

геополітичне середовище ІРІ; економічний, військовий та ресурсний потенціал даної країни; етноконфесійний склад та національна ідентичність її населення; історичний досвід взаємодії з країнами Перської затоки та ключовими позарегіональними акторами; характер політичної системи ІРІ; комплекс ідеологічних поглядів іранського політикуму; вплив міжнародної системи; чинний характер діалогу з країнами регіону та ключовими позарегіональними акторами.

Аналіз «реального» стану ЗП ІРІ вказує на наявність розходження зовнішньополітичного курсу з ідеологічними засадами задля прагматизації зовнішньополітичної моделі країни. Починаючи з 1990-х рр. іранська сторона відмовилася від дотримання таких ідеологічних засад, таких як «експорт ісламської революції» та «ні Схід, ні Захід» на користь нормалізації відносин зі світовою спільнотою та, передусім, країнами Перської затоки. Однак дана прагматизація є вимушеною з огляду на дестабілізаційний для ІРІ вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема наслідків Ірано-іракської війни, запиту суспільства на покращення економічного стану, санкційного тиску США, суперництва з КСА тощо. Водночас головна мета – досягнення регіонального лідерства та забезпечення виживання політичного режиму – залишається незмінною.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ЩОДО МАЛИХ МОНАРХІЙ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

2.1. Еволюція відносин Ірану з Королівством Бахрейн

Відносини Ісламської Республіки Іран і Королівства Бахрейн вирізняються конфронтаційним характером, формування якого відбувалося внаслідок сукупного впливу безпекового, ідеологічного та конфесійного факторів. Дана конфронтація виявляється на прикладі дипломатичних криз, пропагандистських заходів, підтримки ІРІ збройних угруповань, дотичних до терористичної діяльності проти правлячої родини Аль-Халіфа. Порівняння економічних і демографічних спроможностей, а також військового потенціалу обох сторін вказує на наявність значної асиметрії у контексті можливостей проектувати власне бачення регіональних політичних процесів та протидіяти внутрішнім і зовнішнім викликам. Поєднання зазначених факторів спільно з історичним досвідом бахрейнського політикуму щодо територіальних претензій з боку Ірану обумовлює сприйняття ІРІ як екзистенціальної загрози (Belfer & Alshaikh, 2019, с. 26-27).

Ключовим конфліктогенним фактором є ідеологічний антагонізм, який виникає на стику революційної природи іранського політичного режиму і консервативного, у контексті сприйняття геополітичних змін у регіоні Перської затоки, духу бахрейнської монархії. Як зазначалося, політика ІРІ є детермінованою основними положеннями концепції «хомейнізму», такими як паншиїтський дискурс та «експорт ісламської революції». У даному контексті ключовим об'єктом, щодо якого здійснюється реалізація ідеологічного вектору зовнішньої політики Ірану є шиїтське населення Бахрейну. Загальна кількість жителів даної країни – 1,6 млн. осіб, що є найнижчим показником серед країн Перської затоки (Worldometer, n.d.). Втім, частка шиїтського населення у даній країні становить 72%, поступаючись у загальному відсотковому співвідношенні сунітів і шиїтів тільки Ірану (World Population Review, 2025).

З точки зору таких положень концепції «хомейнізму», як «мостазафін» та «мостакбірун», можна припускати, що шиїтське населення Бахрейну розглядається офіційним Тегераном як пригнобленої сторони тиранічною сунітською правлячою

меншістю (Wastnidge, 2023). Зважаючи на характер ст. 154 Конституції ІРІ та позиціонування Ірану у як центрального осередку шіїтського ісламу автор допускає можливість використання політичним і конфесійним керівництвом країни даних обставин як інструменту легітимізації втручання у внутрішні справи Бахрейну під егідою «захисту пригнобленого населення» (Council, 2021, с. 55; Khamenei, 2011a; Khamenei, 2011b; Khomeini, 1981 с. 49-50). У рамках даної політики Ісламська Республіка підтримує тісні зв'язки з шіїтськими місіонерами, зокрема Ісою Кассімом, політичними партіями і угрупованнями на кшталт «Аль-Вефак», «Сарайя аль-Аштар», «Сарайя аль-Мухтар», бахрейнська «Хезболла» тощо, які діють на території Бахрейну та є опозиційними до уряду країни (Itzhakov, 2018, с. 4; McInnis, 2015, с. 4; Ukkasha, 2021). Бахрейнська сторона, у свою чергу, трактує співпрацю ІРІ з антиурядовими елементами як посягання на власний суверенітет.

Іран і Бахрейн розділяють між собою сповнену конфліктів історію взаємин, яка впливає на сучасний стан зв'язків сторін та своїм корінням сягає глибоко в давнину аж до часів перського державотворення (Wright, 2016, с. 61). Історичні витoki ірано-бахрейнського конфлікту сягають XIX ст., коли внаслідок активізації політики Сполученого Королівства у регіоні Бахрейн остаточно вислизнув із зони впливу Ірану (Al-Khalifa, 2014, с. 10, 13; Marschall, 2003, с. 6). У XX ст. завдяки політиці шахів династії Пехлеві питання приналежності Бахрейну набуло офіційного характеру (Khadduri, 1951, с. 634). Тривалий час ШДІ у зовнішньополітичному вимірі відстоювала позицію щодо суверенітету Ірану над Бахрейнськими островами, тоді як у контексті внутрішньої політики уряд країни вдавався до провадження низки заходів з метою інтеграції Бахрейну в іранський політичний простір шляхом фактичної поступової анексії (Hunter, 2010, с. 188; Marschall, 2003, с. 7; Saab, 2017, с. 2-3; Ігнат'єв, 2019, с. 22). Однак після проголошення незалежності Бахрейну у 1971 р. Маджліс Ірану ратифікував резолюції РБ ООН №278, яка визначала морські кордони між обома країнами та регламентувала двосторонні відносини.

Зміна риторики М. Пехлеві щодо Бахрейну обумовлювалася впливом Великої Британії, яка прагнула стримувати регіональні амбіції шахського Ірану. Втім, зважаючи на партнерський характер відносин ШДІ і Західного блоку, США та

Сполучене Королівство не відреагували на окупацію островів Абу-Муса, Малий і Великий Тунб (Marschall, 2003, с. 8; Saab, 2017, с. 2). Попри часткову сатисфакцію територіальних претензій іранської сторони, відмова від Бахрейнських островів спровокувала невдоволення частини політичного істеблішменту, яка сприймала ідею «возз'єднання Бахрейну з Іраном» як важливий елемент зовнішньополітичного дискурсу. Рішення шаха Пехлеві стосовно відмови від територіальних претензій на Бахрейн і визнання його незалежності піддавалося критиці з огляду на наступні обставини:

- рішення шаха було ухвалене без попередніх обговорень на загальнонаціональному рівні, що сприймалося як нехтування національними інтересами;
- визнання незалежності Бахрейну інтерпретувалося як наслідок тиску Сполученого Королівства;
- відсутність міжнародної легітимізації іранської окупації о-вів. Ормузької протоки призвела загострення відносин з арабськими державами регіону (Saab, 2017, с. 3; Wright, 2016, с. 63).

З перемогою Ісламської революції у 1979 р. політика Ірану щодо Бахрейну змістилася з підтримки націоналістичного дискурсу, який спирався на історичний чинник, у бік ідеологічного і конфесійного виміру. Новий політичний режим використовував паншійтську риторику у контексті захисту шійтського населення та вдався до реалізації концепції «експорту ісламської революції» (Marschall, 2003, с. 27). Яскравим прикладом провадження офіційним Тегераном ідеологічно заангажованої політики щодо Бахрейну слугують зв'язки іранської сторони з шійтським воєнізованим угрупованням «Ісламський фронт звільнення Бахрейну», що в ідеологічному контексті відстоювало ідеї ісламської революції (Marschall, 2003, с. 32; Wright, 2016, с. 67). Вже у 1981 р. Агентство державної безпеки Бахрейну превентивно запобігло державному перевороту, організованому ІФЗБ, що призвело до укорінення сприйняття політики ІРІ як загрози власній безпеці (Al-Khalifa, 2014, с. 17; Belfer, 2014, с. 47; Hunter, 2010, с. 193).

На думку автора можна припускати, що безпекова стратегія Бахрейну розвивалася як комплекс заходів щодо нівелювання деструктивної діяльності Ірану, про що свідчать наступні зовнішньополітичні заходи бахрейнського політикуму. У травні 1981 р. Королівство Бахрейн, з метою посилення власної безпеки стало однією з країн-співзасновниць РСАДПЗ (Belfer, 2014, с. 47). Офіційна Манама, хоча й стикалася після 1971 р. з труднощами у взаєминах з КСА, вдалася до інтенсифікації зв'язків з саудівською стороною. На тлі спільної загрози іранського ідеологічного дискурсу обидві країни отримали поштовх до співпраці, адже уряд Бахрейну побоювався консолідації Ісламською Республікою шийтського населення країни, тоді як інтерес Саудівської Аравії, з одного боку, полягав у недопущенні повалення арабської монархії у регіоні, а з іншого – в унеможливленні доступу Ірану до власної Східної провінції, населеної переважно шийтськими общинами (Rigoulet-Roze, 2009, 115-117; Ігнат'єв, 2019, с. 21; Завада, 2018, с. 38). Найбільш ключовим елементом безпекової стратегії Бахрейну можна вважати кооперацію зі США, чії ЗС перебувають у даній країні з 1971 р. Уряд Королівства провадить політику залучення американської сторони до врегулювання безпекових питань Перської затоки, зокрема тут діє пункт базування ВМС США «Naval Support Activity Bahrain», що слугує додатковим подразником ірано-бахрейнських відносин (Al-Khalifa, 2014, с. 7; Knutson, 2023). Крім того, у практичній площині наслідком «іранської загрози» стала проіракська позиція Бахрейну під час Ірано-іракської війни.

У період президентства Х. Рафсанджані і М. Хатамі (1989-2005 рр.) ірано-бахрейнські взаємини, попри проголошений курс на нормалізацію відносин з країнами Перської затоки, залишався напруженим. Дійсно, артикулювання конструктивного дискурсу щодо регіональної безпеки, публічна відмова від втручання у внутрішні справи держав регіону, збройна агресія саддамівського Іраку проти Кувейту – дані фактори обумовлювали на початку 1990-х рр. інтерес арабських монархій до нормалізації діалогу з Іраном. Втім, Бахрейн і Іран розділяли між собою сповнений недовіри і ворожості історичний досвід, що унеможлиблювало швидку ліквідацію конфлікту в ірано-бахрейнських відносинах (Wright, 2016, с. 72). На даному етапі іранська сторона спиралася на дипломатичний інструментарій

налагодження зв'язків, що у контексті Бахрейну проявлялося у здійсненні у 1999 р. дипломатичного візиту вже колишнього на той момент президента ІРІ Х. Рафсанджані, який зберігав політичний вплив з огляду на головування у Раді доцільності та членство у Раді експертів. Тим не менш, офіційна Манама продовжувала розглядати ІРІ як загрозу, пов'язуючи Іран зі спробою державного перевороту, вчиненого бахрейнською «Хезболлою» у 1996 р. (Al-Khalifa, 2014, с. 4; Belfer & Alshaikh, 2019, с. 26-27; Itzhakov, 2018, с. 3).

Починаючи з 2000-х рр. уряд Бахрейну зіткнувся з активізацією політичної діяльності опозиційної шіїтської угруповань. У 2001 р. колишні члени ІФЗБ утворюють під очільництвом проіранських мулл І. Кассіма і А. Салмана політичний блок «Аль-Вефак» (ар. Ісламська національна єдність), який позначився провокуванням внутрішньополітичної дестабілізації Бахрейну (Belfer & Alshaikh, 2019, с. 25-26). Так, вже у 2002 р. у відповідь на одностороннє ухвалення королем Хамадом ібн Ісою Аль-Халіфою нового варіанту конституції представники «Аль-Вефак» закликали до протесту проти зазначеного рішення, наголошуючи на ігноруванні інтересів шіїтської більшості. З подібних міркувань дана політична сила бойкотувала парламентські вибори того ж року (Wright, 2016, с. 75). У контексті безпекової стратегії Королівства Бахрейн діяльність «Аль-Вефак» слід розглядати як таку, що суперечила національним інтересам країни, оскільки однією із цілей даного політичного блоку було скасування перебування П'ятого флоту ВМС США, що, фактично, гарантував захист проти іранської загрози (Belfer, M., & Alshaikh, 2019, с. 26).

Іншим важливим шіїтським політичним угрупованням є «Аль-Вафа» (ар. Рух ісламської вірності) – рух, заснований у 2009 р. аятолою А. аль-Мікдадом на основі ідей хомейнізму (Belfer & Alshaikh, 2019, с. 13). Ключовою особливістю «Аль-Вафа» є чітка антиурядова позиція, що виражається у закликах до сунітського політичного устрою, особливо у розпал «Арабської весни» у 2011 р. У 2012 р. під егідою «Аль-Вафа» залишками ІФЗБ остаточно сформовано воєнізоване крило блоку – групу «Сарайя аль-Аштар» (ар. Бригади Аштара), яка підтримувала революційний дискурс хомейністського Ірану (Belfer & Alshaikh, 2019, с. 9). У своїй діяльності дане

угруповання широко вдавалася до терористичних методів боротьби проти політичного режиму, встановленого правлячою родиною Аль-Халіфа (Belfer & Alshaikh, 2019, с. 10-13).

Активізація діяльності шіїтських антиурядових угруповань розглядалася урядом Бахрейну як доказ збереження іранською стороною революційного дискурсу і прямого втручання у внутрішні справи. Більш того, під час президентства М. Ахмадінежада ірано-бахрейнські відносини вступають у нову фазу конфронтації. У 2007 р. державне видання «Кейхан» (пер. Світ) опублікувало матеріал Х. Шаріатмадарі, головного редактора даного видання та радника А. Хаменеї, де він закликав до «возз'єднання Бахрейну з Іраном», стверджуючи, що таке рішення підтримує більшість бахрейнців (Al-Khalifa, 2014, с. 5; Belfer, 2014, с. 43-45; Ottaway, 2009, с. 12). Наступний дипломатичний конфлікт пов'язаний з іншим радником Хаменеї – колишнім міністром внутрішніх справ ІРІ А. Натек-нурі, який у лютому 2009 р. публічно стверджував, що Бахрейн є частиною Ірану, посиляючись на його статус як 14-го остану відповідно до іранської конституції (Belfer, 2014, 44-45). У відповідь уряд Бахрейну призупинив переговори з ІРІ щодо купівлі енергоносіїв та тимчасово заборонив в'їзд іранським громадянам (Hunter, 2010, с. 201). Такі ревізійні висловлювання представників іранського політикуму провокували негативну реакцію РСАДПЗ, яка вимагала від керівництва ІРІ публічного спростування та засудження цих заяв. Іранська сторона у відповідь подала дану ситуацію як непорозуміння і намагалася запевнити, що не має наміру порушувати суверенітет інших держав.

Водночас важливим конфліктогенним чинником, що сформувався на даному етапі на думку автора варто вважати питання ядерної програми ІРІ. Королівство Бахрейн, реагуючи на інформацію щодо таємного збагачення урану іранською стороною, розглядало ІЯП як інструмент для зміцнення асиметрії сили у відносинах Ірану з країнами Перської затоки (Завада, 2020, с. 115). Припускалося, що так політичний режим ІРІ міг отримати можливість провадити більш відкриту ревізійніську політику у регіоні, зокрема впливати на послаблення ключового безпекового фактору країн регіону – військової присутності США.

Особливої інтенсифікації ірано-бахрейнський конфлікт набув під впливом подій «Арабської весни». Феномен «Арабської весни» відкликався для Бахрейну у зв'язку з наявними проблемами соціального та економічного, а також конфесійного характеру (Monshipouri, 2019, с. 24). Невдоволення шіїтської більшості правлячою родиною Аль-Халіфа призводило до символічних щорічних протестів у Бахреїні починаючи від прийняття нової конституції 2002 р. Однак події «Арабської весни» сприяли їхній радикалізації; приклад повалення уряду Х. Мубарака у Єгипті або ж інші успішні кейси боротьби народу проти авторитарної влади пробуджували почуття солідарності та заохочували до подальшого протистояння уряду. Іран, у свою чергу, намагався використати ситуацію у Бахреїні на свою користь. Верховний лідер А. Хаменеї трактував протести 2011 р., якими було охоплене Королівство, у контексті міжконфесійного конфлікту, іменуючи їх «Ісламським пробудженням» та проводячи паралелі з Ісламською революцією 1979 р. (Hadžikadunić, 2019; Khamenei, 2011c). Тож риторика офіційного Тегерана сприяла подальшому загостренню ірано-бахрейнських відносин. У той же час протести почали набувати загрозливого масштабу, у зв'язку з чим бахреїнська сторона змушена була шукати допомоги у своїх регіональних союзників – Об'єднаних Арабських Еміратів та Саудівської Аравії (Monshipouri, 2019, с. 46; Ігнат'єв, 2019, с. 21-22).

Крім того Бахреїн звинуватив Ірану у втручанні у протести та намаганні їх використати задля досягнення своїх політичних цілей (Belfer & Alshaiikh, 2019, с. 10, 26). Іран критикував уряд Бахрейну через застосування силових заходів до протестувальників, однак уникав критики Саудівської Аравії, прагнучи зберегти конструктивний рівень відносин (Khamenei, 2011a). Що стосується Сполучених Штатів, на яких уряд Бахрейну покладав надію у допомозі стабілізації внутрішньої ситуації, то адміністрація Б. Обама обмежилася лише нейтральними заявами та не втручалася у перебіг подій (Скороход, 2015, с. 7-8). Натомість американська сторона намагалася досягти консенсусу з ІРІ стосовно «Ядерної угоди» (Коппель & Гаспарян, 2014, 10-11).

В останні роки президентства Б. Обама та з обранням на посаду президента ІРІ Х. Рухані, представника прагматичного крила іранського політикуму, відбувається

налагодження ірано-американського діалогу, що було неможливим під час президентства М. Ахмадінежада, зважаючи на деструктивну риторику тодішнього уряду та, зокрема, придушення «Зеленої революції» в Ірані у 2009 р., що унеможливило публічний діалог між ІРІ та адміністрацією Б. Обама, хоча й американська сторона не поспішала його переривати (Dabashi, 2013; Ghahramani, 2015; Hunter, 2010, с. 72; Lake, 2016; Mohammadi, 2020). Ірано-американське співробітництво, тим не менш, викликало занепокоєння Бахрейну, хоча й публічно дана країна схвально відгукувалася стосовно СВПД (Завада, 2018а, с. 39). Політика Сполучених Штатів, що заохочувала монархії регіону до співпраці з Іраном у питанні регіональної безпеки, вважалася бахрейнською стороною сприятливою для розширення іранської геополітичної активності.

Зовнішньополітична діяльність Ірану за президентства М. Ахмадінежада відзначалася підвищенням напруженості у відносинах з монархіями, що було зумовлено зростанням іранського впливу в Іраку, Лівані та Сирії, а також опосередкованим втручанням у війну в Ємені та підтримкою проксі-угруповань. Дестабілізація Близького Сходу внаслідок подій «Арабської весни» та діяльності ДАІШ загострили наростаючу конфронтацію. Крім того, уряд Бахрейну підтримував Саудівську Аравію у військовій кампанії проти руху «Ансар Аллах», що мав тісні зв'язки з Іраном. Офіційний надавав політичну, фінансову та, за твердженням монархій Перської затоки, військову підтримку хуситам, що сприймалося Бахрейном як частина ширшої іранської стратегії дестабілізації регіону та інтенсифікації свого впливу. Бахрейн неодноразово звинувачував Ісламську Республіку у втручаннях у внутрішні справи країн регіону через підтримку повстанських рухів, зокрема в Ємені, що посилювало напруженість між ірано-бахрейнських взаєминах. Ключовими у даному контексті подіями можна вважати провадження силами безпеки Бахрейну протягом 2016-2018 рр. у відповідь на загострення ірано-саудівських відносин контртерористичної операції з захоплення осіб, пов'язаних зі збройними угрупованнями, що діяли на території даної країни (Matoufi, 2024). Уряд Королівства звинуватив ІРІ у безпосередній причетності до формування терористичних осередків (Itzhakov, 2018, с. 1).

Загострення 2019-2020 рр., спричинене ескалацією між США та Іраном після вбивства іранського генерала К. Сулеймані, майже призвело до збройних сутичок у регіоні. Уряд Бахрейну, як союзник Саудівської Аравії і США, зайняв чітку антиіранську позицію, підкреслюючи небезпеку іранської військової активності та її впливу на регіональну стабільність. Підтримка з боку ІРІ шіїтських угруповань в Іраку та посилення зв'язків з «Ансар Аллах» у Ємені лише загострили безпекові занепокоєння Бахрейну. На тлі цих подій ірано-бахрейнські відносини залишалися вкрай напруженими, що особливо проявилось після серії нападів на нафтові об'єкти в регіоні, за які Саудівська Аравія та її союзники, включаючи Бахрейн, звинувачували Іран. Водночас Бахрейн залишався політично залежним від Саудівської Аравії, яка після приходу до влади короля Салмана у 2015 р. посилила конфронтацію з Іраном, що провокувало політичну поляризацію регіону. Важливу роль у цьому відігравали безпекові гарантії, надані Саудівською Аравією, які Сполучені Штати не змогли забезпечити. Після терористичного акту у 2015 р., в якому уряд Бахрейну звинуватив Іран, відносини між двома країнами загострилися. У 2016 р. Бахрейн, на знак солідарності з Саудівською Аравією після нападу на саудівське посольство у Тегерані, розірвав дипломатичні відносини з Ісламською Республікою. Вже наступного року бахрейнський уряд підтримав блокаду Катару, ініційовану Саудівською Аравією у відповідь на поглиблення співпраці даної країни з Іраном. Період від 2015 до 2021 рр. загалом характеризувався підвищенням конфліктогенності у регіоні Перської затоки, що також позначилося на ірано-бахрейнських відносинах. Однак їхня нормалізація стала можливою лише після ірано-саудівської розрядки у 2022-2023 рр., на тлі якої Ісламська Республіка та Бахрейн висловили необхідність у зниженні рівня напруги у взаєминах та відновленні міждержавних відносин.

Ірано-бахрейнські відносини у період президентства І. Раїсі продовжили демонструвати складну динаміку, що зумовлена багаторічною геополітичною напруженістю, релігійними розбіжностями та зовнішньополітичними орієнтирами обох держав. Прихід І. Раїсі до влади у 2021 р. відбувся на тлі загального загострення ситуації в регіоні, спричиненого ірано-саудівською конфронтацією та безпековою

дестабілізацією Перської затоки. Бахрейн, будучи близьким союзником Саудівської Аравії та інших монархій регіону, зберігав стриману позицію щодо нормалізації відносин з Ісламською Республікою, одночасно виступаючи проти іранської підтримки шіїтських рухів у регіоні. У перші роки президентства І. Раїсі ірано-бахрейнський діалог залишався обмеженим, оскільки уряд Королівства продовжував звинувачувати офіційний Тегеран у втручанні у внутрішні справи держави та підтримці збройних угруповань, на кшталт «Сарайя аль-Аштар» і «Сарайя аль-Мухтар».

Позиція іранської сторони щодо даного питання полягає у запереченні подібних звинувачень та наголошенні на необхідності захисту шіїтського населення Бахрейну, що є одним із ключових конфліктогенних факторів у відносинах сторін. Разом з тим, даний період позначився готовністю іранської сторони до провадження дипломатичних ініціатив, спрямованих на послаблення регіональної конфронтації. З огляду на відновлення у 2023 р. ірано-саудівського діалогу, Ісламська Республіка отримала можливість нормалізувати відносини з просаудівськи налаштованими монархіями регіону, зокрема з Бахрейном. Бахрейнський політикум реагував доволі стримано щодо можливого налагодження контактів з ІРІ, висловлюючи обережний оптимізм, зокрема обидві сторони розпочали у 2024 р. діалог щодо старту відновлення двосторонніх відносин (Cafiero, 2023b). Тим не менш, уряд Бахрейну продовжує координувати свою політику щодо Ірану з іншими державами-членами РСАДПЗ та покладалася на безпекові гарантії з США.

Однією з ключових конфліктогенних залишалася ситуація в сфері морської безпеки, оскільки на даному етапі неодноразово виникали інциденти у водах Перської затоки, що стосувалися затримання суден та військових маневрів. Бахрейн, як один із учасників морської коаліції під егідою США, активно протистояв будь-яким спробам Ірану розширити свій контроль над стратегічними маршрутами. Відповідно, іранська сторона розглядає такі дії як складову американської політики ізоляції Ірану в регіоні.

Комплекс геополітичних заходів, які Ісламська Республіка застосовує щодо Бахрейну, охоплює дипломатичні, релігійно-ідеологічні, економічні та безпекові аспекти. Важливим чинником політики Ірану є його прагнення до інтенсифікації

впливу у Затоці шляхом підтримки шіїтських общин у країнах регіону, зокрема у Бахреїні, де шіїти становлять значну частину населення (Saab, 2017, с. 4). Ісламський режим неодноразово висловлював занепокоєння щодо політики уряду Бахреїну стосовно шіїтів, що часто сприймається Королівством як втручання у внутрішні справи країни. Зокрема, після протестів 2011 року Іран засудив застосування сили проти демонстрантів і критикував залучення військ Саудівської Аравії та ОАЕ для придушення заворушень. Іранський політик, і зокрема рахбар А. Хаменеї, неодноразово заявляли про необхідність захисту прав шіїтів у Бахреїні, що викликало гостру реакцію з боку влади країни та союзників даної країни. Іранська сторона дотримується політики активного залучення до питань регіональної безпеки, використовуючи риторику боротьби з «іноземним впливом» у Перській затоці.

Бахреїн неодноразово звинувачував Іран у підтримці терористичних груп, що на тлі конфронтації ІРІ-КСА призвело до розірвання відносин. Проте на тлі поновлення ірано-саудівського діалогу у 2023 р., Ісламська Республіка почала активніше вдаватися до дипломатичних методів нормалізації відносин з країнами регіону, у т.ч. з бахреїнською стороною. Наразі Іран і Бахреїн провели низку зустрічей на рівні представників МЗС стосовно обговорення поновлення дипломатичних відносин на рівні відкриття посольств (The Associated Press, 2024). З огляду на подібні ініціативи, можна припускати, що іранська сторона на даному етапі прагне до повернення конструктивного діалогу з монархіями регіону, однак збереження діалогу з шіїтською общиною Бахреїну спільно з наслідками попередніх років конфронтації, а також позиція американської сторони щодо ІРІ, становлять вагомні обмеження для нормалізації ірано-бахреїнських відносин (Roebusk, 2024).

Економічний вимір політики Ірану щодо Бахреїну також відіграє важливу роль у загальній стратегії. Незважаючи на санкції та політичну напруженість, Ісламська Республіка прагне використовувати економічні важелі впливу, включаючи неофіційні канали торгівлі та фінансові потоки. Протягом останніх років повідомлялося про контрабанду іранської нафти через територію Бахреїну, що є частиною політики ІРІ щодо обходу санкційного режиму. Крім того, Іран активно підтримує альтернативні

фінансові механізми, зокрема через зв'язки з регіональними банками, що дозволяє йому частково пом'якшувати економічний тиск з боку Заходу.

Важливим інструментом впливу Ірану є інформаційна політика, спрямована на формування позитивного іміджу серед шіїтської общини і міжнародної спільноти загалом, а також послаблення легітимності уряду Аль-Халіфа. Через ЗМІ, такі як англомовний телеканал «Press TV» і арабомовний «Al-Alam», іранська сторона поширює наративи про утиски шіїтів у Бахреїні, звинувачує Захід і Саудівську Аравію у підтримці репресивного режиму та протиставляє себе Сполученим Штатам (Ghahramani, 2015; Центр близькосхідних досліджень, 2024). Окрім традиційних медіа, активну роль відіграють соціальні мережі та релігійні організації, які підтримують політичний дискурс, вигідний Ірану. У відповідь Бахрейн заборонив діяльність проіранських сил, зокрема партії «Аль-Вефак» у 2016 р., а також мовлення іранських медіа та періодично блокує вебресурси, що поширюють пропагандистський контент (Al Jazeera, 2011). Однак інформаційний вплив Ірану залишається потужним інструментом у його стратегії щодо Бахрейну, дозволяючи йому підтримувати зв'язки з шіїтською опозицією та докладати зусилля для формування проіранських настроїв серед шіїтського населення країни.

Іранська сторона також активно вдається до реалізації політики гібридного впливу, що передбачає підтримку збройних угруповань, які виступають проти уряду Бахрейну. Бахреїнська сторона неодноразово звинувачували Іран у фінансуванні, підготовці та постачанні зброї бойовикам, які діяли на території Бахрейну. У 2017 р. уряд країни оголосив про розкриття терористичної мережі, пов'язаної з КВІР, яка планувала атаки на урядові об'єкти. Іранський політик, у свою чергу, заперечує ці звинувачення, проте водночас продовжує підтримувати шіїтські рухи у регіоні, що відповідає його загальній стратегії розширення впливу у Затоці. У відповідь Бахрейн розширює співпрацю з Саудівською Аравією, Сполученими Штатами та Великою Британією у сфері безпеки, задля нейтралізації іранської загрози. Даний фактор є найбільш конфліктогенним в ірано-бахреїнських відносинах та нівелює будь-які перспективи довготривалої нормалізації між двома країнами. Разом з тим, можна стверджувати, що зважаючи на комплекс конфліктогенних факторів в ірано-

бахрейнських відносинах, бахрейнська сторона схильна сприймати Іран як екзистенціальну загрозу з огляду на посягання на суверенітет даної країни як шахського, так і ісламського режимів (Hunter, 2010, с. 191).

2.2. Розвиток міждержавних взаємин Ірану та Катару

Відносини між Ісламською Республікою Іран та Державою Катар мають багатовимірний характер, зумовлений історичними, геополітичними та економічними чинниками. Обидві країни є частиною Перської затоки, а їхня географічна близькість передбачає неминучість взаємодії, що триває впродовж значного історичного періоду. Дана взаємодія сприяла формуванню сприйняття та політичних стратегій обох держав щодо одна одної. Досвід Катару у відносинах з ІРІ є подібним до інших малих монархій регіону, які перебувають у складній динаміці співіснування з Ісламською Республікою, балансує між співпрацею та суперництвом.

Однією з ключових особливостей ірано-катарських відносин можна вважати наявність спільних прагматичних чинників, що обумовлюють партнерство сторін. Незважаючи на те, що Катар є частиною РСАДПЗ, чия діяльність має опозиційний відносно Ірану характер, між країнами зберігається стриманий діалог, зумовлений, зокрема спільним використанням найбільшого у світі газового родовища «Південний Парс / Північний купол» (Katzman, 2021, с. 22; Al Ardhi, 2014; Monshipouri, 2019 с. 311). Разом із тим події, такі як Ісламська революція 1979 р., Ірано-іракська війна, геополітичне суперництво між Саудівською Аравією та Іраном, а також позиція позарегіональних акторів, впливали на розвиток двосторонніх відносин. У певні періоди Катар, під тиском монархій регіону змушений був обмежувати контакти з Іраном, проте уряд країни все ж демонструє схильність до партнерства з Ісламською Республікою. Політичні взаємини між країнами неодноразово зазнавали змін, що були спричинені як внутрішніми факторами (зокрема, динамікою правлячих еліт та релігійною структурою суспільств), так і зовнішніми умовами, включаючи вплив глобальних і регіональних силових центрів. Важливу роль у цих відносинах відіграє також релігійний аспект: Катар, хоча й є сунітською монархією, відрізняється більшою гнучкістю у політичному діалозі з шиїтським Іраном, ніж інші держави

РСАДПЗ, що частково пояснюється його рівновіддаленою зовнішньою політикою (Monshipouri, 2019, с. 126). Енергетична взаємозалежність є ключовим чинником, що сприяє співпраці між Іраном та Катаром. Обидві держави зацікавлені у стабільності видобутку та експорту природного газу, а також у координації своїх позицій у рамках міжнародних енергетичних організацій що сприяє збереженню стабільного економічного співробітництва навіть у періоди політичної напруженості.

Катар активно нарощує свою зовнішньополітичну вагу шляхом посередництва у різних регіональних конфліктах та надаючи платформу для переговорів і підтримуючи мирні ініціативи (Ignatiev, 2017, с. 72). Крім того, вагомим безпековим фактором для Катару є стратегічне співробітництво зі Сполученими Штатами; на території країни розміщена військова база ВПС США «Аль-Удейд», що є ключовим елементом американської військової присутності в регіоні (Burt, 2017; Knutson, 2023; Monshipouri, 2019, с. 126). Однак геополітичне становище Катару також супроводжується викликами. У 2017 р. Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн та Єгипет ініціювали блокаду Катару, звинувативши його у підтримці тероризму та надмірно тісних зв'язках з Іраном (Monshipouri, 2019, с. 125). Дана криза тривала до 2021 р., що вказує на вразливість Катару до регіональних політичних змін та необхідність диверсифікації його зовнішньополітичних зв'язків. Незважаючи на дані виклики, Катар продовжує зміцнювати свої позиції на міжнародній арені, інвестуючи в глобальні проєкти, розвиваючи інфраструктуру та підтримуючи культурні ініціативи. Його геополітичне становище робить країну важливим гравцем у регіоні Перської затоки та важливим економічним партнером для багатьох держав світу, у тому числі для ІРІ.

З урахуванням тривалої історії державотворення та геополітичної трансформації регіону, відносини між Іраном і Катаром мають глибоке історичне коріння, що сягає давніх часів. Географічна близькість, торговельні зв'язки та культурна взаємодія між двома сторонами формували їхню політичну та економічну взаємозалежність задовго до сучасної епохи.

Відносини між Іраном та Катаром на початку ХХ ст. формувалися з огляду на геополітичні процеси Перської затоки. Важливу роль відігравала присутність

Британської імперії, яка забезпечувала політичний протекторат над Катаром з 1916 по 1971 рр., що значно обмежувало іранські зовнішньополітичні ініціативи. Водночас Іран, хоча й зберігав суверенітет, зазнавав значного впливу з боку Великої Британії та РІ, які мали економічні й військові інтереси в регіоні. Період правління Рези-шаха Пехлеві позначився політичним курсом на модернізацію Ірану та спробами зміцнити його суверенітет, зокрема у зовнішньополітичній сфері. Іран на даному етапі прагнув збільшити свою геополітичну роль у Перській затоці, що викликало занепокоєння британської сторони, проте все ж іранська сторона не послуговувалася можливостями активно впливати на внутрішні справи регіону.

Правління шаха М. Пехлеві стало періодом активного розвитку ірансько-катарських відносин, особливо після відкриття великих нафтових і газових родовищ у Перській затоці. Вже у 1950-1960-х рр. Іран розширював свої економічні та дипломатичні зв'язки з країнами регіону, зокрема й з Катаром, що у 1971 р. проголосив незалежність після скасування мандату Великої Британії. У 1970-х рр. Іран став одним із перших держав, які визнали незалежність Катару (Qatar Embassy, б. д.). Однак геополітичні амбіції шаха Пехлеві й іранського політикуму загалом, викликали занепокоєння серед країн Перської затоки. Однак, економічні інтереси сприяли підтримці стабільних відносин між Іраном і Катаром напередодні Ісламської революції 1979 р., яка докорінно змінила баланс сил у регіоні.

Після Ісламської революції зовнішньополітичний курс Ірану зазнав докорінної трансформації, яка визначала відносини Ісламської Республіки з країнами Перської затоки, зокрема з Катаром. Встановлення в Ірані теократичного режиму, орієнтованого на поширення революційної ідеології, викликало занепокоєння серед монархій регіону, які розглядали дані процеси як потенційну загрозу власній безпеці і територіальній цілісності. Водночас РІ намагалася притримуватися нейтрального характеру відносини з Катаром, враховуючи спільні інтереси в енергетичній сфері. У контексті Ірано-іракської війни уряд Катару, на відміну від більшості сунітських монархій регіону, обмежився доволі символічною фінансовою допомогою, наданою саддамівському Іраку, що частково пояснюється прагненням уникнути відкритої конфронтації з новим політичним режимом Ірану, а також спільними економічними

інтересами, зокрема пов'язаними з газовим родовищем «Південний Парс / Північний Купол» (Nonneman, 2004, с. 180-182; Hunter, 2010, с. 194). Інтерес іранської сторони до Катару обумовлювався зокрема пошуком альтернативних для ІРІ торгівельних маршрутів, з огляду на міжнародні санкції, що зробило Катар одним із потенційних партнерів для неофіційної співпраці. Хоча й Катар дотримувався політики РСАДПЗ щодо Ісламської Республіки, уряд країни уникав артикулювання жорсткої антиіранської риторики, що контрастувало з позицією Саудівської Аравії. Крім того, бойові дії у Перській затоці між Іраном і Іраком суперечили економічним інтересам Держави Катар, адже у період т.з. «Танкерної війни» (1984-1988 рр.) торгові шляхи регіону перебували у потенційній небезпеці від атаки обох сторін конфлікту.

Після завершення Ірано-іракської війни Ісламська Республіка розпочала процес перегляду своїх зовнішньополітичних пріоритетів, що обумовлювалося новими геополітичними викликами, економічними труднощами та необхідністю зміцнення власного положення у регіоні. З обранням на посаду президента Х. Рафсанджані у 1989 р., іранська сторона розпочала проведення політики економічної лібералізації та прагматизації зовнішньополітичного курсу, що сприяло активізації контактів з монархіями Перської затоки, включно з Катаром. Уряд країни на даному етапі провадив політику балансування між нормалізацією відносин з ІРІ на тлі іракської агресії проти Кувейту, та співробітництвом зі США у безпековій сфері. Прагнення катарської сторони до підтримки діалогу з Ісламською Республікою обумовлювалося спільною розробкою вже згаданого газового родовища «Південний Парс / Північний Купол» (Завада, 2020, с. 152). Взаємозалежність в енергетичній сфері зумовлювала необхідність координації дій та уникнення конфліктів у питанні експлуатації ресурсів. У даний період ірансько-катарські торгівельні відносини поступово зростали, хоча санкційний режим все ж обмежував їхній потенціал. Період президентства Х. Рафсанджані позначився інтенсифікацією ірано-катарських відносин, зростанням економічного співробітництва, а напад саддамівського Іраку на Кувейт призвів до кооперації сторін у безпековій сфері. Хоча й уряд Катару погодив розміщення на своїй території американських військ, він також підтримував дипломатичні канали з Іраном, визнаючи його роль у забезпеченні стабільності у

Затоці. Політика Х. Рафсанджані щодо Катару відповідала його загальній стратегії прагматичного крила іранського політикуму щодо нормалізації відносин з сусідніми країнами. У даному контексті Ісламська Республіка прагнула до інтенсифікації дипломатичних зв'язків, мінімізації конфлікту, виникнення якого обумовлювалося ідеологічним дискурсом офіційного Тегерана, та залучення інвестицій, у т.ч. катарських, в іранську економіку. Катар, у свою чергу, намагався використовувати співпрацю з ІРІ як інструмент диверсифікації своїх зовнішньополітичних відносин.

З обранням у 1997 р. на посаду президента ІРІ М. Хатамі, представника реформістського крила, зовнішня політика Ісламської Республіки зазнала подальшої трансформації та руху у сторону нормалізації відносин з монархіями регіону у рамках реалізації концепції «Діалогу цивілізації» (Zweig, 2022, с. 67). У 1999 р. президент Хатамі, у рамках свого регіонального дипломатичного туру, відвідав Катар задля посилення партнерства країн в сфері економіки та безпеки. Крім того, іранська сторона у 2001 р. ініціювала створення Форуму країн-експортерів газу (GCEF) зі штаб-квартирою у м. Доха, Катар, що обумовлювало співпрацю сторін у даному напрямку, а також сприяло провадженню спільної економічної політики в рамках ОПЕК. Іранська сторона, з огляду на провал нормалізації відносин зі Сполученими Штатами, зокрема введенням адміністрацією Б. Клінтона санкцій проти ІРІ у 1995 р., намагалася провадити політику мінімізації американської військової присутності у регіоні, яка стосувалася зокрема Катару. Іранська сторона активно артикулювала ідею формування регіональних механізмів безпеки, наявність яких б виключала необхідність у присутності позарегіональних акторів у Затоці. Однак дана ініціатива не знаходила відклику з боку монархій Перської затоки, у т.ч. Катару, оскільки арабські монархії регіону пов'язували американську присутність у регіоні з гарантіями власної безпеки, у т.ч. проти гіпотетичної агресії Ісламської Республіки. Їхні побоювання посилювалися у зв'язку з оприлюдненням у 2002 р. інформації щодо прихованої діяльності ІРІ у сфері ядерних технологій, що посилювало підозри країн регіону щодо нещирості іранської риторики та прагнення до регіонального домінування (Guardian staff reporter, 2013; Седляр, 2011, с. 140). Геополітична

ситуація регіону ускладнилася у зв'язку з інтервенцією Сполучених Штатів в Ірак у 2003 р.

Обидва фактори впливали на характер політики уряду Катару відносно Ісламської Республіки, внаслідок чого Катар, будучи союзником США та одночасно підтримуючи прагматичні відносини з Іраном, опинився у непростому становищі. На даному етапі катарська сторона намагалася уникнути погіршення зв'язків із адміністрацією Дж. Буша-молодшого, яка провадила політику тиску на ІРІ (Rasmussen, 2009, с. 5). З іншого боку, уряд Катару уникав відкритого конфлікту з Ісламською Республікою. Так, Держава Катар, будучи тимчасовим членом РБ ООН у липні 2008 р., стала єдиною країною, що голосувала проти резолюції ООН щодо ядерної програми ІРІ (Завада, 2021, с. 164). Водночас, у грудні 2008 р. катарські представники при ООН підтримали накладання санкцій на Ісламську Республіку з огляду на таємне збагачення урану іранською стороною, мотивуючи дане рішення прагненням уникнути нуклеаризації Близького Сходу і наголошуючи на праві ІРІ у розробці ядерної програми виключно у мирних цілях. Дані обставини, а також посилення американської присутності у Перській затоці, у т.ч. у Катарі, створювало додаткові чинники напруги в ірано-катарських відносинах, оскільки іранська сторона, з огляду на тодішню риторику американських високопосадовців, побоювалася збройного конфлікту зі США. Разом з тим, позиція катарської сторони, якої послідовно дотримувався політикум даної країни, полягала у тому, що у випадку переорієнтування Іраном власної ядерної програми на деструктивні для регіону цілі, країни Перської затоки повинні зберігати за собою право на розвиток атомної енергетики у відповідь (Завада, 2020, с. 153).

Період президентства М. Ахмадінежада позначився загостренням регіональної напруги, що відображалося, зокрема на характері ірано-катарських відносин. Іранська політика на даному етапі передбачала повернення до ідеологічної конфронтації з Заходом, головним чином зі США, хоча й варто зазначити, що початково іранська сторона намагалася встановити контакт з адміністрацією Дж. Буша-молодшого (Hunter, 2010, с. 57). Крім того, іранська сторона намагалася дотримуватися політики конструктивного діалогу з монархіями регіону. Катарська сторона на даному етапі

провадила доволі рівновіддалену політику. Як вже зазначалося, у міжнародному вимірі Катар підтримав накладання режиму санкцій на Ісламську Республіку, однак двостороння співпраця між країнами продовжувалася. У 2007 р. емір Катару Х. аль-Тані відвідав ІРІ для обговорювання питань регіональної безпеки та економічної співпраці, а вже у 2010 р. Іран і Катар заключили безпекову угоду щодо спільної протидії тероризму у регіоні та забезпечення безпеки морських торгових шляхів. Однак на тлі зростаючої напруженості, спричиненої політикою ІРІ щодо подій «Арабської весни», ірано-катарські відносини стикалися з суперечностями. Офіційний Тегеран публічно підтримував протестні рухи, зокрема у Бахреїні, що зумовило початок нової конфронтації між Іраном і монархіями Перської затоки під егідою Саудівської Аравії. Крім того, одним із ключових подразників відносин обох країн на даному етапі стало сирійське питання (Завада, 2020, с. 153). Катар відігравав вагомий роль у підтримці сирійських повстанців, надаючи їм фінансову і військову допомогу, тоді як Іран залишався головним союзником режиму Б. Асада. У даному контексті емір Аль Тані намагався досягти з Ісламською Республікою взаєморозуміння щодо підтримки офіційним Тегераном діяльності асадівських сил, що однак було безрезультатно (Burt, 2017). До того ж, катарська сторона намагалася дипломатичним шляхом обмежувати зростання іранського впливу на Близькому Сході, зокрема у Секторі Газа. Зазначені розбіжності провокували виникнення антагонізму в ірано-катарських відносинах, хоча й обидві сторони уникали прямої конфронтації. Попри дані обставини Катар продовжував відігравати роль посередника між ІРІ і монархіями Перської затоки, зокрема на конференції 2014 р. щодо Сирії міністр ЗС Катару Х. аль-Аттія наголосив на ролі Ірану як ключовому факторі, що здатен забезпечити мирне врегулювання конфлікту (The Iran Project, 2014).

Суттєвий розвиток характеру ірано-катарських відносин відбувся у період президентства Х. Рухані, представника прагматичного крила, який взяв курс на активізацію зовнішньої політики Ісламської Республіки, задля зниження міжнародної ізоляції та розвитку регіонального співробітництва. Укладання Спільного Всеосяжного Плану Дій (СВПД) у 2015 р. між ІРІ і групою Е3+3 призвело до зняття

санкційного режиму в обмін на обмеження іранською стороною збагачення урану та забезпечення прозорості власної ядерної програми (BBC News, 2015). Катар, тісно співпрацюючи як з Заходом, так і з Іраном, позитивно реагував на дану угоду, розглядаючи її фактор безпекової стабілізації регіону (Завада, 2021, с. 165). Можна припускати, що конструктивна реакція катарської сторони також мала економічне підґрунтя, оскільки зняття санкцій з ІРІ сприяло активізації двосторонньої торгівлі, зокрема в енергетичній сфері, враховуючи спільну експлуатацію родовища «Південний Парс / Північний купол». Однак вже у 2016 р., солідаризуючись з Саудівською Аравією, з огляду на напад на посольство КСА у Тегерані, Катар відкликав свого посла з ІРІ, однак не розірвав дип.відносини з країною (Burt, 2017). Розгортання ірано-саудівської конфронтації провокувало стрімку геополітичну динаміку Перської затоки, у зв'язку з чим спроба катарської сторони посилити зв'язки з Ісламською Республікою вкрай негативно була сприйнята Саудівською Аравією, яка спільно зі своїми регіональними (у т.ч. близькосхідними) союзниками – Бахрейном, Єгиптом та ОАЕ – оголосила про встановлення блокади Катару (2017-2021 рр.). Формальним приводом блокади було оголошено підтримку тероризму з боку уряду Катару, однак ключова причина полягала у діалозі, який дана країна підтримувала з Іраном та намаганні провадити незалежну від КСА регіональну політику (Burt, 2017; Masur, Soutullo, & Moroianu, 2025, с. 1; Мудрієвська, 2018, с.). Дії саудівської сторони, а також самоусунення від даного питання Сполучених Штатів, сприяли ірано-катарській кооперації. У відповідь на блокаду офіційний Тегеран організував постачання продовольства та інших необхідних товарів, а також надав Катару можливість використання власного повітряного простору, що дозволило зберегти авіасполучення зі світом попри закриття повітряного простору сусідніх країн, сподіваючись таким чином посилити власну роль у політичному і економічному житті Катару (Coville, 2019, с. 8). Нівелювання блокади Катару стало можливим також і у зв'язку з втручанням Туреччини, на яку уряд Катару зробив ставку, як на актора, що з одного боку дозволяв уникнути потрапляння у залежність від Ісламської Республіки, а з іншого – не допустити провадження проти себе вторинних санкцій США за рахунок співпраці з іранською стороною (Coville, 2019, с. 9).

Попри політику Х. Рухані з нівелювання конфронтації між монархіями Перської затоки і ІРІ Катарська криза стала одним із факторів, що сприяв зростанню регіонального антагонізму. Що стосується Катару, уряд країни зберігав відносини з Ісламською Республікою та провадив зустрічі глав держав і урядів, зокрема показовою стала зустріч еміра Катару Т. аль-Тані з Х. Рухані, під час якої обговорювалися питання двосторонньої торгівлі, регіональної безпеки та співпраці в енергетичній сфері. Крім того, ірано-катарські економічні відносини продовжили розвиватися навіть в умовах виходу США з СВПД у 2018 р. Так, обидві сторони розширювали співпрацю у сфері продовольчого забезпечення та логістики, зокрема інтерес Катару полягав у потужностях іранського порту Бандар-Аббас, через який здійснювалися поставки товарів на катарський ринок (Majidyar, 2018). Офіційний Тегеран, у свою чергу, використовував дану ситуацію для посилення свого впливу в Перській затоці, демонструючи можливість виступати в ролі стратегічного партнера для держав, що зазнають тиску з боку Саудівської Аравії.

Період 2019-2021 рр. позначився загостренням ірано-саудівської конфронтації, а також антагонізму ІРІ-США, що разом впливало на регіональну безпеку, тож ірано-катарські відносини розвивалися у контексті впливу даних факторів. Так, уряд Катару висловив співчуття іранській стороні у зв'язку з ліквідацією у 2020 р. К. Сулеймані, командувача сил «Кодс» КВІР. Крім того, наступного дня після інциденту міністр ЗС Катару М. аль-Тані зустрівся з президентом Рухані для уникнення конфронтації у двосторонніх відносинах з огляду на той факт, що ліквідація Сулеймані здійснювалася з військової бази «Аль-Удейд», розташованої у Катарі (Katzman, 2021, с. 26). Держава Катар, притримуючись позиції нейтралітету, наголосила на необхідності для сторін вдатися до деескалації конфлікту, з огляду на негативні наслідки для Затоки і Близького Сходу в цілому.

Крім того, після підписання Аль-Ульського комюніке у 2021 р., що ознаменувало офіційне завершення блокади Катару, уряд країни активізував свою роль у дипломатичних процесах щодо відновлення переговорів між Сполученими Штатами та Ісламською Республікою, щодо поновлення «Ядерної угоди» на тлі зміни американської адміністрації, надаючи майданчики для неформальних зустрічей (Al-

Ula GCC Summit Ends the Blockade of Qatar, 2021; Katzman, 2021, с. 22). Посередницька діяльність катарської сторони обумовлювалася також активізацією ірано-саудівської конфронтації. З огляду на даний чинник Ісламська Республіка активно підтримувала угруповання «Ансар Аллах», що здійснювало атаки на енергетичні об'єкти Перської затоки, впливаючи таким чином на загальну ситуацію на ринку енергоносіїв, що прямо стосувалося економічних інтересів Катару. Тож попри суперечливий характер відносин з Саудівською Аравією, уряд Катару притримувався політики РСАДПЗ щодо захисту критичної інфраструктури. Можна припускати, що нормалізація відносин Катару і Саудівської Аравії та її союзниками негативно сприймалася з боку ІРІ, зважаючи на зменшення залежності даної країни від Ірану. Офіційна реакція іранського політикуму на укладання Аль-Ульського комюніке була стриманою та полягала у декларуванні підтримки безпеки і стабільності регіону, разом з тим наголошуючи на неприпустимості відновлення діяльності антиіранської коаліції.

Політика Ісламської Республіки у період президентства І. Раїсі розвивалася з огляду на вплив регіональних і міжнародних викликів. Денонсація американською стороною СВПД та політика «максимального тиску» адміністрації Д. Трампа обумовлювали зміни у зовнішньополітичних орієнтирах Ісламської Республіки, внаслідок чого ІРІ вдається до реалізації політики «Погляд на Схід», яка мала на меті інтенсифікацію політичних і економічних зв'язків з Азією, уникаючи при цьому діалогу з американською стороною щодо напрацювання нової «Ядерної угоди», укладання якої домагалася адміністрація Дж. Байдена (Jakes, Crowley, Sanger, & Fassihi, 2021; Goldberg; 2019 2-3). На даному етапі Катар виступав у ролі посередника між ІРІ і США у питанні щодо поновлення діяльності СВПД (Hafezi & Mills, 2022). Крім того, обидві країни підтримували активний діалог щодо інтенсифікації торгівельної діяльності та співпраці в енергетичній сфері (Tehran Times, 2024b). Підтримці конструктивного діалогу між сторонами сприяв також фактор ірано-ізраїльської конфронтації на тлі війни у Газі 2023 р. Тим не менш, у даному випадку катарська сторона залишається послідовною відповідно до своєї геополітичною

стратегії, яка полягає в уникненні прямої конфронтації, що слугує однією з безпекових гарантій Держави Катар.

2.3. Динаміка політичних та економічних ірано-кувейтських зв'язків

Ісламська Республіка Іран і Держава Кувейт – країни, що поділяють історію взаємовідносин, яка охоплює політичну, економічну та безпекову сфери. В історичному розрізі взаємодія Ірану і Кувейту позначається наявністю періодів співпраць і конфліктів. Проголосивши незалежність у 1961 р. Держава Кувейт провадила політику балансування між ключовими регіональними центрами сили, включаючи Ірак і тодішній шахський Іран, кооперація з яким відповідала економічним інтересам країни. Події Ісламської революції 1979 р. та Ірано-Іракська війна стали каталізатором напруги у міждержавних відносинах країн з огляду на деструктивну зовнішньополітичну діяльність новоутвореної Ісламської Республіки та підтримку кувейтською стороною Іраку (Hunter, 2010, с. 207).

Нормалізація відносин сторін спостерігалася зважаючи на внутрішньополітичну трансформацію ІРІ з приходом до влади прагматичного та реформістського крила іранського політикуму, а також у зв'язку з вторгненням Іраку до Кувейту у 1990 р. (Katzman, 2005, с. 3). Протистояння ба'асистському режиму С. Хусейна зумовлювало поглиблення співпраці Кувейту (як і решти монархій регіону) зі Сполученими Штатами, що створювало додаткові конфліктогенні чинники у відносинах ІРІ і країн регіону. Політична стратегія Кувейту у регіоні Затоки на даному етапі передбачає тяжіння до стратегічного балансу між сторонами конфлікту. Уряд країни діє в рамках РСАДПЗ щодо провадження спільної політики стримування Ісламської Республіки, а також є партнером Сполучених Штатів у питанні забезпечення безпеки регіону. Водночас Кувейт намагається дотримуватися конструктивного діалогу з іранською стороною, інтенсифікуючи спільні економічні зв'язки. Означене поєднання елементів співпраці з ІРІ та стримування її діяльності можна розглядати як реалізацію кувейтською стороною «стратегічного хеджування» задля мінімізації потенційних загроз конфлікту з іранською стороною та гіпотетичного регіонального конфлікту між центрами сили Перської затоки та/або позарегіональними акторами (Конопка, 2022, с. 139). Стан ірано-кувейтських

відносин залежить від низки факторів, таких як динаміка відносин ІРІ-РСАДПЗ, зокрема розвиток ірано-саудівського суперництва, позиція США щодо ІРІ та загальний безпековий стан регіону, що безпосередньо стосується безпеки Кувейту та торгових маршрутів регіону. Попри зазначені фактори обидві країни мають наявні інтереси у підтримці конструктивного діалогу та економічної співпраці, що може сприяти збереженню відносин сторін.

Держава Кувейт є складовою регіону Перської затоки, розділяючи суходільний кордон з Республікою Ірак і Королівством Саудівська Аравія. Дана країна є сунітською монархією, що поєднує елементи конституційної монархії та парламентської демократії. Геополітичне значення Кувейту, окрім її географічного розташування, визначається з огляду на наявні значні запаси нафти (6% від загальних світових запасів), внаслідок чого дана країна набуває вагомого значення у контексті світової енергетичної безпеки (*Worldometer, Kuwait Energy Statistics, n.d.*). Нафтодобувна сфера становить основу економіки та забезпечує високий рівень фінансових резервів; однак даний фактор створює додаткові виклики для уряду у зв'язку з недиверсифікованим типом економіки та слабкому розвитку альтернативних сфер економіки, що ставить країну в залежність від світових цін на нафту і змушує до кооперації з країнами-експортерами нафти, зокрема з Ісламською Республікою. Проблемною сферою для даної країни (як і для решти монархій Перської затоки) залишається питання продовольчого забезпечення, потреба у якому повністю покривається за рахунок імпорту сільськогосподарської продукції, у т.ч. іранського походження. Відсутність власної сільськогосподарської галузі пояснюється невеликим розміром території Кувейту та відсутністю належних кліматичних умов, що б дозволили забезпечити функціонування означеної галузі.

Розташування країни у трикутнику впливових регіональних держав (Ірак, Іран, Саудівська Аравія), спільно з відсутністю стратегічної глибини та значних демографічних ресурсів, зумовлюють безпекову динаміку Держави Кувейт, внаслідок чого уряд країни провадить політику кооперації з державами регіону перед лицем спільної загрози. Деструктивна політика Ісламської Республіки зумовила приєднання Кувейту до РСАДПЗ та підтримку даною країною антиіранської політики. Напад

Іраку на Кувейт у 1990 р. спонукав інтенсифікацію безпекової кооперації зі Сполученими Штатами, завдяки чому вдалося деокупувати країну. Геополітичне середовище, у якому перебуває Держава Кувейт, зумовлює розвиток зовнішньополітичної стратегії балансування, внаслідок чого уряд країни намагається одночасно підтримувати стратегічне безпекове співробітництво з Саудівською Аравією, чиє бачення політичних процесів Перської затоки співпадає з інтересами кувейтської сторони, та Сполученими Штатами, гарантом безпеки і територіальної цілісності; водночас уряд країни дотримується економічних відносин з Ісламською Республікою, що окрім економічної вигоди має формувати своєрідну безпекову гарантію щодо відсутності інтересу в ісламського режиму щодо збройної агресії проти Кувейту. Важливою рисою зовнішньополітичної діяльності уряду країни є уникнення залучення до регіональних конфліктів, а також підтримка дипломатичних шляхів їхнього врегулювання. Так, кувейтська неодноразово виступала як посередник у переговорах між ІРІ і країнами Перської затоки, а також сприяла врегулюванню дипломатичної кризи між Катаром та країнами РСАДПЗ у 2017-2021 рр. Проводячи дану політику Кувейт, окрім безпекових факторів, враховує ще й економічні інтереси. Приміром, підтримка саддамівського Іраку в Ірано-іракській війні відповідала інтересам Кувейту допоки бойові дії не стали перешкодою торговим зв'язкам країни.

Варто деталізувати питання демографічного потенціалу Держави Кувейт, про який вже згадувалося раніше. Загальна кількість населення становить понад 4,2 млн. осіб (*Worldometer, Kuwait Population (2025)*, n.d.). Значна частка від загальної кількості складається з трудових мігрантів, внаслідок чого уряд країни стикається з необхідністю провадження ефективної політики управління міграційними потоками та їхнього інтегрування у соціальні умови проживання даної країни. Крім того, близько $\frac{1}{4}$ частини населення у конфесійному розрізі становлять шиїти, з них близько 40 тис. осіб – представники іранської діаспори, що створює додаткові умови для дотримання Кувейтом діалогу з Ісламською Республікою (Terrill, 2007, с. 4, 60).

На початку ХХ ст. відносини шахського Ірану, очолюваного династією Пехлеві, і Кувейту, який продовжував бути британським протекторатом до 1961 р., розвивалися з огляду на геополітичну динаміку регіону Перської затоки (Terrill, 2007,

с. 5). Іранська сторона на даному етапі розпочала реалізацію комплексу програм, спрямованих на економічну модернізацію та зміцнення централізації країни, прагнучи водночас до посилення ролі Ірану як регіонального гравця. Відносини обох сторін мали переважно економічний характер, зважаючи на активізацію експорту іранських товарів та підконтрольність Кувейту Великій Британії, яка докладала зусиль для стримування іранської політичної активності у регіоні. Суттєвим поштовхом до інтенсифікації ірано-кувейтських відносин стало проголошення Державою Кувейт незалежності у 1961 р., з одного боку, а також проведення шахом М. Пехлеві комплексу реформ, які отримали назву «Біла революція», та у результаті сприяли зміцненню іранської економіки, а також створили передумови для провадження незалежного зовнішньополітичного курсу. Іран став однією з перших країн, що визнала суверенітет Кувейту, що пояснювалося прагненням до налагодження тісних політичних зв'язків та посилення ваги країни у зазначеному регіоні. Точки зіткнення інтересів обох країн полягали у координуванні економічних зв'язків, зокрема у нафтодобувній сфері. Крім того, зближенню політичної консолідації монархій Перської затоки, зокрема шахського Ірану і Кувейту, сприяло розгортання руху «панарабізму», що прагнув до ліквідації монархій і формування арабської федеративної держави. Вплив іранської сторони значно посилювався за рахунок стрімкого процесу мілітаризації, зокрема в рамках СЕНТО, а також виходу британських військ з регіону і зростання прибутків від торгівлі енергоносіями, що дозволяло обслуговувати іранські зовнішньополітичні інтереси. На початку 1970-х рр. шахський Іран стає домінуючою силою у Затоці, позиціонуючи себе як ключового гаранта безпеки регіону після виведення британських військ. Однак окупація частини території новоутворених Арабських Еміратів (о-ви. Абу-Муса, Малий і Великий Тунб) та наявність територіальних претензій до Бахрейну, спільно з процесом мілітаризації країни, зумовлювали зростання серед арабських монархій регіону, включно з Кувейтом, перестороги щодо експансіоністських намірів Ірану. Втім, кувейтська сторона підтримувала конструктивний характер відносин з Іраном, вбачаючи у ньому протиположний ба'асистському Іраку, з яким Кувейт мав прикордонний

конфлікт у 1973 р. – т.з. «інцидент аль-Саміта» (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 104; Terrill, 2007, с. 21-22).

Повалення шахського режиму у ході Ісламської революції 1979 р. та утворення Ісламської Республіки зумовлювали геополітичну динаміку у регіоні Перської затоки, яка позначалася зокрема на характері ірано-кувейтських відносин. Новий політичний режим Ірану проголошуючи курс на дестабілізацію регіону та повалення монархічних устроїв країн регіону, зумовив тяжіння монархій Перської затоки до співпраці з Іраком у питанні протидії іранській загрозі. Кувейт, попри наявність суперечностей у відносинах з Іраком та дотримання політики нейтралітету, перед загрозою «експорту ісламської революції» виступив на підтримку С. Хусейна на початках Ірано-іракської війни (1980-1988 рр.). Крім того, у 1981 р. Держава Кувейт стала однією із засновниць РСАДПЗ, організації, що початково мала на меті консолідацію позицій монархій Перської затоки щодо ІРІ з огляду на затягування бойових дій між Іраком та Іраном (Al-Khalifa, 2014, с. 17; Terrill, 2007, с. 60). Підтримка кувейтською стороною ба'асистського Іраку виражалася, головним чином, через надання фінансової допомоги та кредитів, логістичної підтримки, зокрема використання інфраструктури Кувейту для транспортування іракських вантажів (Terrill, 2007, с. 24). Зазначена співпраця провокувала зростання напруги між Кувейтом, що намагався офіційно підтримувати нейтральний статус, і офіційним Тегераном, що розглядав співпрацю уряду Кувейту з Іраком як партнерство з ворогом, спрямоване на знищення новоутвореної Республіки. Як наслідок, починаючи з 1983 р. і аж до завершення Ірано-іракської війни країна починає зазнавати низки терористичних атак, що пов'язувалися з угрупованнями, підконтрольними Ісламській Республіці (Karsh, 2002, с. 12; Terrill, 2007, с. 61). Крім того, у 1985 р. була здійснена невдала спроба нападу на кортеж тодішнього еміра Дж. аль-Сабаха (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 104; Hunter, 2010, с. 193). Кувейт також почав зазнавати обстрілів іранською стороною власної логістичної інфраструктури у ході т.з. «Танкерної війни», що провокувало посилення інтеграції країни до оборонних механізмів РСАДПЗ, а також співпраці зі Сполученими Штатами, чії збройні сили у Затоці з 1987 р. виконували супровід кувейтських танкерів у рамках захисту судноплавства у регіоні (Hunter, 2010, с. 43;

Terrill, 2007, с. 24-25, 61). Крім того, зважаючи на зтяжний характер бойових дій у регіоні та їхній безпосередній вплив на дану країну, Кувейт вдався до зниження напруги у відносинах з Ісламською Республікою (Hunter, 2010, с. 195).

Завершення Ірано-іракської війни та політичні трансформації всередині Ісламської Республіки у бік нормалізації поведінкової моделі країни у регіоні сприяли налагодженню конструктивного діалогу між обома сторонами. Уряд Кувейту вітав ініціативи 4-го президента ІРІ Х. Рафсанджані щодо налагодження відносин з монархіями Перської затоки та прагненням до інтенсифікації торгових зв'язків, особливо на тлі деструктивної політики саддамівського Іраку (Heydarian, 2010). Вторгнення іракських ЗС до Кувейту у 1990 р. провокувало подальшу геополітичну динаміку регіону, зумовивши зростання антагонізму між ба'асистським режимом і його вже колишніми союзниками, а також інтенсифікацію військової присутності Сполучених Штатів у Затоці. У контексті ірано-кувейтських відносин дані події процесу нормалізації взаємин обох країн (Terrill, 2007, с. 59). Іранська сторона, хоча й зважаючи на внутрішньополітичну дискусію щодо доцільності підтримки союзників США, на офіційному рівні засудила іракську збройну агресію та намагалася впливати на Ірак, послуговуючись дипломатичними методами, а також надавала гуманітарну допомогу кувейтським біженцям та співпрацювала з антиіракською коаліцією (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 104; Human Rights Watch (HRW), 1991). Зміна риторики Ісламської Республіки сприяла зближенню країни з монархіями регіону, у т.ч. у контексті налагодження безпекового співробітництва, щоправда Іран і країни Перської затоки, зокрема Кувейт, зіткнулися з відмінним баченням формування безпекових механізмів (Hunter, 2010, с. 48). Іранська сторона виступала за утворення регіональних структур, на які був би покладений обов'язок дотримання безпеки і стабільності регіону, у той час як арабські монархії регіону схилилися до більш тісної кооперації зі США, вбачаючи у даній країні гарантію проти деструктивної діяльності ІРІ, яка хоча й за президентів Х. Рафсанджані і М. Хатамі вдалася до перегляду власної зовнішньополітичної риторики, тим не менш залишалася ідеологічним опонентом країн регіону.

За президентства М. Хатамі ірано-кувейтські відносини продовжували розвиватися у конструктивному руслі, чому сприяв зовнішньополітичний курс 5-го президента ІРІ. Політика Ісламської Республіки щодо регіону Перської затоки на даному етапі репрезентувалася концепцією «Діалогу цивілізацій», що передбачала налагодження не тільки економічних зв'язків, як це було при Х. Рафсанджані, а й плідний розвиток міжкультурної комунікації, невтручання у внутрішні справи країн регіону та повага до державного суверенітету. Крім того, одним із ключових мотивів кувейтської сторони у питанні розбудови відносин з ІРІ на даному етапі стала необхідність у противазі Іраку, де все ще зберігався ба'асистський режим. В розрізі економічних відносин даний період позначився активізацією торгових зв'язків між обома країнами, зокрема у банківській і митній сферах, а також у питанні двосторонніх інвестицій. Разом з тим в зазначений часовий проміжок ірано-кувейтські відносини стикаються з декількома факторами, що суттєво вплинули на подальший їхній розвиток.

Перш за все, мова йде про вже згадане викриття у 2002 р. таємного збагачення урану, що суперечило зобов'язанням ІРІ як підписанта Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Guardian staff reporter, 2013). Уряд Кувейту, реагуючи на дану інформацію, намагався притримуватися загальної політики держав-членів РСАДПЗ, уникаючи водночас конфлікту з Ісламською Республікою. Як наслідок – офіційна позиція кувейтської сторони, як і решти країн Перської затоки, що бажали притримуватися нейтралітету, полягали, з одного боку, у засудженні факту приховування іранським політикумом діяльності у сфері ядерних технологій, а з іншого боку, Кувейт погоджувався з правом на розробку мирної ядерної програми. Крім того, кувейтська сторона наполягала на необхідності врегулювання даної ситуації виключно в дипломатичному полі. Наступним фактором стала інтервенція США в Ірак 2003 р., що зумовило як чергові зміни у геополітичному балансі сил у Перській затоці, так і призвело до радикалізації іранської зовнішньополітичної риторики з огляду на розгортання конфронтації з адміністрацією Дж. Буша-молодшого. Разом з тим, поглиблення кооперації Кувейту зі Сполученими Штатами провокувало роздратування критики з боку ісламського режиму, яка виражалася як

звинувачень у співпраці з ворогом ісламського світу; крім того, іранська сторона знову повертається до артикулювання пропозиції щодо виведення американських військ з регіону.

Бачення обох сторін щодо врегулювання ситуації, яка склалася в Іраку, теж відрізнялося. Якщо ж Ісламська Республіка, зрештою, використала дестабілізований Ірак для розширення власної сфери впливу та формування лояльного шіїтського уряду, то Кувейт вважав за необхідне стабілізацію внутрішньої ситуації, з огляду на потенційні негативні наслідки да власної безпеки і територіальної цілісності. Різниця у поглядах сторін прослідковувалася у комплексі заходів, які кожна зі сторін реалізовувала щодо Іраку. Так, ісламський режим підтримував низку шіїтських політичних сил та воєнізованих угруповань, у той час як Кувейт орієнтувався на підтримку американської військової присутності в країні. Варто однак зазначити, початково що позиція Ірану і Кувейту щодо втручання США збігалася – обидві країни наголошували на необхідності уникнення збройної конфронтації та використання натомість дипломатичних методів врегулювання даної ситуації. Щоправда, мотиви, які зумовлювали таку риторику сторін, були різними. Якщо ж Кувейт прагнув запобігти бойовим діям під загрозою дестабілізації Іраку і розосередження збройних формувань у регіоні, які б у т.ч. загрожували безпеці і територіальній цілісності Держави Кувейт, то позиція Ісламської Республіки мала на меті не допустити посилення американської військової присутності у регіоні з огляду на загрозу поширення бойових дій на власну територію у рамках концепції боротьби з т.з. «Віссю зла». Зрештою, дана геополітична динаміка регіону у сукупності з провалом нормалізації відносин з Заходом обумовлювала поновлення політичних позицій ісламських фундаменталістів.

Період президентства М. Ахмадінежада, представника даного крила, позначився поверненням Ісламської Республіки до ідеологічної конфронтації з Заходом, що ускладнювало дотримання конструктивного характеру відносин між ІРІ та Кувейтом, який орієнтувався у безпековому вимірі на Сполучені Штати, а також на співпрацю з рештою монархій Перської затоки в рамках РСАДПЗ. Тим не менш, шостий президент ІРІ відвідав Кувейт у 2006 р. у рамках регіональної дипломатичної

місії, покликаної забезпечити конструктивний рівень міждержавного діалогу (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 104). На даному етапі іранський політикум вдається до посилення взаємодії з шіїтськими общинами регіону, що провокувало з боку Кувейту побоювання загострення міжконфесійних конфліктів всередині країни. Тому нарощення іранської присутності в Іраку сприймалося урядом Кувейту радше з побоюванням, аніж як стабілізуючий фактор, хоча й серед дослідників існує протилежний погляд (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 104). Сприйняття Ісламської Республіки як загрози зростало у зв'язку з викриттям іранської шпигунської мережі у 2011 р., яка здійснювала збір інформації щодо військових об'єктів, що справило довготривалий деструктивний вплив на ірано-кувейтські відносини (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 104). Окрім радикалізації зовнішньополітичного дискурсу ІРІ конфліктогенним чинником у питанні двосторонніх відносин стали події «Арабської весни». Спроба здійснення впливу на протести у Бахрейнї, а також підтримка режиму Б. Асада – дані фактори, спільно з інтенсифікацією іранського впливу в Іраку та скандалом довкола ядерної програми ІРІ, провокували поступове поновлення антагонізму між Ісламською Республікою і монархіями регіону, зокрема з Кувейтом, який, хоча й провадив політику нейтралітету, тим не менш з огляду на артикулювання іранською стороною деструктивного дискурсу, активніше розширював безпекову співпрацю з Сполученими Штатами та Саудівською Аравією. Водночас кувейтська сторона зберігала зв'язки з Ісламською Республікою, зокрема надаючи ІРІ майданчик для представлення власного бачення політичних процесів у Затоці. Так, на запрошення уряду Кувейту іранська делегація взяла участь у конференції від 2013 р. щодо врегулювання гуманітарної катастрофи у Сирії.

Можливість повернення до конструктивного діалогу з'явилася з обранням на посаду президента ІРІ Х. Рухані, представника прагматичного крила, який декларував прихильність іранського політикуму до дипломатичних методів врегулювання конфліктних ситуацій, а також розвиток економіки країни, що відповідало очікуванням іранського соціуму (Cordesman, 2018, с. 9). Зміна зовнішньополітичної риторики віталася кувейтською стороною – емір Кувейту С. аль-Сабах був присутнім на інавгурації Рухані та мав особисту зустріч з рахбаром А. Хаменеї. З огляду на

кооперацію Ісламської Республіки з групою Е3+3 щодо напрацювання регламентуючої ядерну програму угоди кувейтська сторона, відкриваючи саміт РСАДПЗ у 2015 р., наголосила на необхідності підтримки дипломатичних зв'язків з Іраном. Більш того, уряд Кувейту вітав «історичне рішення» про ухвалення «Спільного всеосяжного плану дій» (СВПД) у липні 2015 р. (Завада, 2020, с. 117). Іранська сторона, у свою чергу, вдалася до активізації торгових зв'язків з монархіями регіону, у т.ч. з Кувейтом. Державу Кувейт, першою після укладення «Ядерної угоди», відвідав тодішній міністр ЗС ІРІ Дж. Заріф задля підтвердження дотримання Іраном взятих на себе зобов'язань у рамках «СВПД», що мало сприяти розрядці конфлікту у відносинах між ІРІ і країнами Перської затоки, який виник з огляду на діяльність офіційного Тегерана під час «Арабської весни». Проте процес нормалізації відносин виявився дискредитованим у зв'язку з розгортанням ірано-саудівської конфронтації, що була спровокована, з одного боку, невдоволенням саудівської сторони через відміну санкційного режиму адміністрацією Б. Обама, в чому вбачалося неминуче посилення іранського впливу у регіоні, та підтримкою угруповання «Ансар Аллах» у Ємені, а з іншого боку посилення переслідувань шиїтів у Саудівській Аравії провокували роздратування ісламського режиму. Напад на посольство КСА у Тегерані у 2016 р. обумовлював консолідацію Кувейту з саудівською стороною, що призвело до відкликання кувейтського посла з Ісламської Республіки. Водночас, розвиток конфлікту в ірано-кувейтських відносинах на даному етапі відбувався внаслідок викриття у 2015 р. діяльності шпигунської мережі – т.з. «Групи Аль-Абдалі», що змушувало уряд Кувейту підозрювати ІРІ у веденні діяльності, спрямованої на підрив державної безпеки країни (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 105). Іранський політикум, у свою чергу, заперечував причетність до даного інциденту, наголошуючи на відсутності доказів, які б могли пов'язати дану мережу з Ісламською Республікою (Deutsche Welle, 2017). Однак врегулювання даного конфлікту все ж відбувалося у дипломатичній площині, якщо не брати у розрахунок суперечності щодо експлуатації нафтового родовища «Араш» (ар. Аль Дурра), і кувейтська сторона не намагалася вдаватися до ще більшої конфронтації з Ісламською Республікою (Alsalloum & Tayie, 2017, с. 105). Уряд Кувейту мінімізував

чисельність дипломатичного представництва ІРІ в країні, на що іранський політикум реагував доволі критично, звинувачуючи Кувейт у підігруванні інтересам КСА.

Загострення геополітичної ситуації у регіоні, спричинене «Катарською кризою», а також денонсацією адміністрацією Д. Трампа «Ядерної угоди» у 2018 р. і діяльністю антиіранської коаліції, підтримуваної КСА, змушували Державу Кувейт до консолідації співпраці з Саудівською Аравією. Кувейтська сторона декларувала нейтралітет щодо встановлення блокади Катару, однак висунула вимогу даній країні стосовно мінімізації зв'язків з Ісламською Республікою. Крім того, Кувейт у 2019 р. уклав угоду з КСА щодо спільної експлуатації родовища «Араш», що провокувало протест з боку ІРІ (*Kuwait Insists Iran Has No Right in Disputed Maritime Oil Field*, 2023). Одним із ключових факторів, який зумовлював зростання конфронтації на даному етапі, стало вбивство К. Сулеймані, командувача «Кодс» і однієї з ключових осіб КВІР. Дані події призвели до інтенсифікації напруги у Перській затоці, що створювало загрозову ситуацію розгортання бойових дій за участі Ісламської Республіки та представників т.з. «антиіранської коаліції». Крім того, загострення ірано-саудівського антагонізму супроводжувалося посиленням контактів іранської сторони з угрупованням «Ансар Аллах», що здійснювало атаки на нафтові родовища регіону (Hubbard, Karasz, & Reed, 2019). Під впливом даних обставин уряд Кувейту намагався уникнути втягування у даний конфлікт. У даному контексті Кувейт не ініціював повний розрив дипломатичних відносин, як це зробили деякі інші монархії Перської затоки, обмежившись натомість мінімізацією рівня дип.представництва в країні, а також не висловлював прямих звинувачень Ісламській Республіці у дестабілізації регіону, зокрема шляхом підтримки терористичної діяльності «Ансар Аллах». Крім того, кувейтська сторона намагалася здійснювати роль посередника у даному конфлікті та закликала до його врегулювання шляхом переговорного процесу, що зокрема провокувало критику з боку Сполучених Штатів та Саудівської Аравії, які дорікали уряду країни відсутністю підтримки політики тиску на ІРІ та пошуком натомість компромісних рішень.

З обранням на посаду президента І. Раїсі, представника коаліції консервативного іранського політикуму, можна було спостерігати поступове

зниження конфронтації між Ісламською Республікою і Кувейтом. Причини подібного розвитку подій варто пов'язувати з впливом декількох факторів. Перш за все, розрядці напруги у регіоні (у короткостроковій перспективі) сприяла зміна підходу США до взаємодії з ІРІ за часів адміністрації Дж. Байдена, яка відкидала політику «максимального тиску» попередників задля укладання нової «Ядерної угоди» (Goldberg, 2023, с. 2). За даних умов союзники Сполучених Штатів у Перській затоці, стикаючись з відсутністю підтримки американської сторони їхньої політики протидії Ірану, змушені були вдаватися до нормалізації відносин з Ісламською Республікою. Тож, фактично, процес нормалізації відносин між ІРІ і представниками антиіранської коаліції серед країн Перської затоки відбувався під впливом позарегіональних акторів, де окрім американської сторони, що на даному етапі обрала курс на пошук діалогу з офіційним Тегераном, варто вказати на роль КНР як ключового посередника між Іраном і Саудівською Аравією у процесі відновлення їхніх дипломатичних відносин. Не менш важливим фактором нормалізації відносин Ірану і країн регіону стала реалізація зовнішньополітичної стратегії «Погляд на Схід», яка передбачала відхід від спроб налагодження зв'язків з Заходом шляхом поступок, як це було за президентів Х. Рафсанджані, М. Хатамі та Х. Рухані, та інтенсифікацією натомість політичних і торгово-економічних зв'язків з країнами Азії. Крім того, одна з ключових зовнішньополітичних задач, яку проголошував новий уряд ІРІ, стала нормалізація відносин з сусідніми країнами та нарощення економічних зв'язків, що певною мірою повторювало програму Х. Рафсанджані. Також вагомим фактором, що зумовлював консолідацію ірано-кувейтського діалогу стала Ізраїльсько-палестинська війна від 2023 р., оскільки обидві сторони висловили публічне погодження щодо необхідності підтримки прав палестинського населення та сприяння встановленню регіональної безпеки та стабільності (Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran, 2023).

Що стосується Держави Кувейт, то уряд країни вітав вирішення конфлікту у конструктивному руслі і активно підтримував дипломатичний зв'язок з новим урядом Ісламської Республіки, оскільки геополітична динаміка регіону дозволяла країні повернутися до реалізації стратегії балансування (Ministry of Foreign Affairs of the

Islamic Republic of Iran, 2021). Обидві сторони провели низку дипломатичних зустрічей на найвищому рівні, засвідчуючи власну прихильність до стабілізації безпекової ситуації у регіоні, а також висловили прагнення до розвитку торгово-економічних відносин та інфраструктурних проєктів (Iran's Non-Oil Export to Kuwait Up 34% in 10 Months on Year, 2025). Головним чином, у фокусі інтересу перебували (і перебувають) наземні і морські шляхи сполучення між країнами, які повинні сприяти розвитку торгових зв'язків. Згідно з даними, оприлюдненими послом ІРІ в Кувейті М. Тотонджі у лютому 2025 р. товарообіг між Іраном і Кувейтом наразі досяг 350 млн. дол. США, «і іранська сторона планує тільки розвивати співпрацю у даному напрямку» (Al-Abdan Al-Seyassah, 2025). Водночас обидві країни стикаються з конфліктогенними питаннями. Головним чином це стосується експлуатації газового поля «Араш», розташованого у територіальних водах Кувейту та, за твердженнями іранської сторони, також і в територіальних водах Ісламської Республіки. Суперечка щодо використання ресурсів даного поля тягнеться ще з 1968 р., і новим розвитком конфлікту слугувало запрошення уряду Кувейту саудівської сторони для його спільної експлуатації, а також, можна припускати, що даний крок був здійснений для створення противаги зазіханням іранської сторони. Тим не менш, сторони намагаються регулювати дане питання у дипломатичній площині, не вдаючись до погіршення двосторонніх відносин (Al Jazeera, 2023). Водночас, чинний стан ірано-кувейтських відносин, як можна припускати, залежить не стільки від двосторонніх ініціатив щодо політичної і економічної кооперації, а від безпекової динаміки регіону, з огляду на пріоритетність для уряду Кувейту кооперації з Саудівською Аравією, а також зважаючи на позицію впливових позарегіональних акторів, таких як США, які все ще номінально є гарантом безпеки регіону, та КНР, що мають тісні зв'язки з ІРІ та реалізують низку інфраструктурних проєктів у Державі Кувейт.

Підхід іранського політикуму до розбудови відносин з Державою Кувейт відбувається з огляду на такі фактори як національні інтереси та політична динаміка регіону Перської затоки. Офіційно ІРІ декларує наступні цілі – розвиток економічного партнерства та безпекову кооперацію – як ключові рушії іранського інтересу до зміцнення зв'язків з кувейтською стороною, що має сприяти формуванню

добросусідських відносин. Для реалізації даних цілей Ісламська Республіка підтримує дипломатичний діалог з урядом Кувейту, продукує спільні економічні ініціативи і намагається регулювати конфлікти питання у переговорному полі. Проте з урахуванням прагнення іранської сторони до регіонального домінування політична стратегія ІРІ щодо Кувейту може набувати більш широкого контексту. Варто припускати, що Ісламська Республіка прагне використовувати на власну користь політику нейтралітету Держави Кувейт, що б дозволяло уникати консолідування позиції країн регіону у рамках РСАДПЗ щодо ІРІ. Так, під час найбільш гострої фази ірано-саудівської конфронтації, яка припала на 2019-2020 рр., кувейтська сторона воліла уникати прямої конфронтації з Іраном. Підтримка конструктивного або ж нейтрального діалогу з боку Ісламської Республіки дозволяє очікувати дипломатичну підтримку від уряду Кувейту у випадку загострення конфліктів чи втручання позарегіональних акторів. Водночас підтримка контактів з шиїтськими общинами та викриття діяльності розвідувальних мереж, афілійованих з КВІР, змушує припускатися висновку, що політика ІРІ щодо Кувейту також може передбачати формування лояльних шиїтських осередків, які, у разі необхідності, здатні будуть впливати на політику країни.

2.4. Становлення та розвиток співробітництва Ісламської Республіки Іран і Султанату Оман

Ісламська Республіка Іран і Султанат Оман відіграють важливу роль у питанні безпеки і стабільності регіону Перської затоки, що обумовлено їхнім географічним положенням та дотичністю політичних інтересів. Як і у випадку з іншими країнами регіону Іран має давні, детерміновані географічним положенням, відносини з Оманом. Ісламська Республіка, розташована на східному узбережжі регіону, намагається її контролювати шляхом окупації островів Абу-Муса, Малий і Великий Тунб. Оман у свою чергу розділяє з Іраном контроль над стратегічно важливою Ормузькою протокою і у питаннях регіональної політики зберігає нейтральний статус відносно обох ключових сторін сунітсько-шиїтського конфлікту (Valeri, 2014, с. 2). Відносини обох країн вирізняються стабільністю та взаєморозумінням на тлі все ще наявної напруженості між Ісламською Республікою і та іншими членами РСАДПЗ.

Ще з античних часів Іран і Оман становили важливу ланку тодішніх міжнародних торгових зв'язків, поєднуючи торгівельні шляхи між Середземномор'ям та Індійським океаном, що продукувало обопільний інтерес до підтримки взаємовідносин (хоча точніше буде наголосити, що інтерес іранської сторони, окрім економічного фактору, в усі часи живився за рахунок експансіоністських намірів, у результаті чого відносини сторін не можна вважати рівноправними). Сучасні ж зв'язки Ірану і Оману зміцніли завдяки допомозі шаха М.Р. Пехлеві з придушенням повстання у Дофарі у 1970 р., заклавши основу для довготривалого стратегічного партнерства (Schanzer & Salter, 2019, с. 8).

Незважаючи на антагоністичну позицію держав регіону щодо Ірану, яка сформувалася внаслідок Ісламської революції, Оман на даному етапі зберігав політику нейтралітету відносно ІРІ навіть у протязом Ірано-іракської війни (Cafiero, 2024; Al Ardhi, 2014). Після завершення даного конфлікту у 1988 р. та з початком інституційних змін у 1989 р., ініційованих після обрання Х. Рафсанджані на посаду президента ІРІ, іранська сторона вдається до реалізації політики регіональної інтеграції. Оман в економічній стратегії Рафсанджані посідав одне з ключових місць у питаннях розвитку спільних економічних проєктів, зокрема у питанні розбудови нафтогазових проєктів. Зокрема важливим питанням взаємин Ірану і Оману стала реалізація спільного інфраструктурного проєкту щодо побудови газопроводу від іранського остану Хормозган до оманського порту Сухар (Guilhem, 2015). Згодом, під час президентства М. Хатамі, відносини обох країн покращилися за рахунок мирної риторики іранської сторони та підтримки з боку Оману іранських регіональних ініціатив у безпековій сфері. Навіть за умов ревізійної політики наступника Хатамі – М. Ахмадінежада – що провокувала новий етап загострення відносин з монархіями Перської затоки, Оман залишався важливим торговим партнером та посередником, зокрема у переговорах щодо врегулювання ситуації з ядерною програмою ІРІ, які тривали у т.ч. під час президентства Х. Рухані (Al Ardhi, 2014).

Оман продовжує відігравати роль посередника між Іраном та його опонентами, зокрема оманська сторона спільно з Іраком і Кувейтом докладала зусиль задля підтримки переговорного процесу між ІРІ та КСА у 2022-2023 рр. Обидві сторони на

даному етапі активно вдаються до реалізації спільних економічних проєктів, зокрема побудови спільної газотранспортної системи; також сторони проводять спільні військові навчання в Ормузькій протоці (Guilhem, 2015; Schanzer & Salter, 2019, с. 6). Однак Ісламська Республіка і Оман стикаються з викликами для власних взаємин, серед яких варто виокремити Війну у Ємені та періодичні кризи між ІРІ, з одного боку, та КСА і США, з іншого, що досягли небезпечного для регіональної безпеки рівня конфронтації у період 2019-2020 рр. Незважаючи на дані труднощі, відновлення ірано-саудівських відносин у 2023 р. створює передумови для зниження регіональної напруги, що сприяє подальшому розвитку ірано-оманських відносин, зокрема кооперації в енергетичній сфері.

Султанат Оман займає стратегічне географічне положення у Затоці. Дана країна, знаходячись на південному сході Аравійського півострова, контролює вихід з Ормузької протоки – одного з найважливіших морських транспортних шляхів у структурі міжнародної торгівлі. Ормузька протока є ключовою ланкою у системі світової енергетики, адже через неї проходить до 40% морського транспортування нафти у світі (понад 17 млн. барелів щоденно) (Jafari-Valdani, 2012, с. 11; Ottaway, 2009, с. 3; Коппель & Гаспарян, 2014, с. 6). Відповідно, Оман є важливим не тільки для регіональної, а й для світової енергетичної безпеки. Загальна кількість населення країни становить понад 5,4 млн. осіб (Oman Population, n. d.). На сході та півдні берегова лінія Султанату омивається водами Аравійського моря та Індійського океану, що ставить країну у вигідну позицію завдяки розташуванню на перехрестях міжнародних торгових шляхів. Суходільний кордон Оману відмежовує країну від Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів та Ємену. Зазначене регіональне положення впливає на формування регіональної політики даної країни – стратегічно важливим для Султанату є питання захисту півострова Мусандам, який не має прямого суходільного сполучення з Оманом та є відділеним від решти країни територією емірату Рас-ель-Хайма (Jafari-Valdani, 2012, с. 15).

Як і решта країн-членів РСАДПЗ Оман має власні запаси енергоносіїв – запаси сирої нафти налічують 5,3 млрд. барелів (0,3% від світових запасів), а запаси газу становлять близько 651 тис. кубометрів (Oman Energy Statistics, n.d.). У той же час

уряд Султанату докладас зусилля для диверсифікації економіки шляхом розвитку логістичної та портової інфраструктури для посилення власних позицій у сфері міжнародної морської торгівлі. Стратегічні порти країни Сухар, Салала та Дукм відіграють значну роль у реалізації політики країни щодо зовнішньої торгівлі, зокрема щодо створення вільних економічних зон з метою стимулювання економіки Султанату та залучення інвестицій у стратегічно важливі галузі. Пріоритетними напрямками є також туристична сфера та газовидобувна промисловість. Уряд країни активно провадить політику залучення зовнішніх інвестицій, зокрема з боку іранської сторони, яка зацікавлена у розвитку спільних енергетичних та логістичних проєктів. Прагматична зовнішня політика та унікальне географічне розташування дозволяють країні підтримувати стабільні відносини з країнами Перської затоки та позарегіональними акторами. У розрізі ірано-оманських відносин, спільний інтерес сторін до розвитку зв'язків формується за 3-ма ключовими напрямками, а саме: сфера енергетичної співпраці, безпекове партнерство задля охорони морських торгових шляхів, посередницька роль оманської сторони у питаннях врегулювання конфліктів між Ісламською Республікою і країнами Перської затоки (Jafari-Valdani, 2012, с. 31-33). Крім того, інтерес оманської сторони також доповнюється логістичними можливостями іранського порту Бандар-Аббас (Tehran Times, 2017). Важливим безпековим викликом для Султанату є війна у сусідньому Ємені, яка впливає на безпековий стан морської торгівлі у регіоні та потенційно може становити небезпеку для самої країни.

Підсумовуючи, унікальне географічне положення та власна зовнішньополітична лінія у сукупності з напрацьованими інструментами її реалізації роблять Оман важливим політичним гравцем, а нейтральний характер політики дозволяє притримуватися партнерських зв'язків з Іраном, не вступаючи у конфронтацію щодо цього з іншими монархіями Перської затоки.

Взаємини Ірану і Оману хронологічно охоплюють декілька тисячоліть, що вказує на наявність глибоких політичних, культурних та економічних зв'язків. Перші контакти між територіями сучасного Ірану та Оману прослідковуються ще з часів формування Держави Ахеменідів. У даний період Маккан (державна, що існувала на

території сучасного Оману) увійшла до складу Персії як 14 сатрапії. Інтерес перських шахів полягав у стратегічній ролі даних територій, як у контексті торгівлі з Індією та Східною Африкою, так і задля здійснення контролю над власними південними територіями, зокрема Єгиптом. Таким чином, Оман став осередком поширення іранського впливу на Аравійському півострові (Jafari-Valdani, 2012, с. 16-17).

Окремі дослідники припускають, що на даному етапі Оман відігравав одну з ключових ролей у військово-морській доктрині тогочасного Ірану, який, здійснюючи контроль над Бахрейном та обома узбережжями регіону підпорядковував собі торгові морські шляхи. Дещо пізніше, у VII-VIII ст. н.е., Оман і Іран входять поступово до складу Халіфату, хоча й зберігають тісне морське сполучення між собою. Після відновлення власного суверенітету Іран, зокрема у період існування Держави Сефевідів, намагатиметься повернути контроль над Перською затокою, у тому числі за рахунок впливу на Оман, який вже починав формуватися як окрема держава та розвивати зносини з позарегіональними країнами (Jafari-Valdani, 2012, с. 18).

Зміни у характері ірано-оманських відносин прослідковуються з початком активного проникнення позарегіональних впливів у регіон. Португальська, а згодом й британська, колоніальна експансія у Затоці зумовлювали нівелювання іранського впливу, до того ж сам Іран переживав період нестабільності, пов'язаної з розпадом Держави Сефевідів, що також провокувало послаблення впливу країни у Затоці. У той же час Оман за рахунок торгівлі зі Східною Африкою зміцнював своє економічне положення, що дозволяло країні зосередити ресурси на укріпленні позицій у Затоці, що у свою чергу провокувало конфронтацію з Іраном через тимчасову окупацію Бахрейну. Однак, вже у XIX ст. домінуючою силою у регіоні стала Велика Британія; внаслідок реалізації британської політики Оман отримав статус протекторату, тоді як Іран, зберігаючи номінальну незалежність, перебував під впливом ВБ та РІ.

Характер ірано-оманських відносин суттєво трансформувався вже у 2 пол. XX ст. за правління шаха М. Пехлеві, з одного боку, та султана Кабуса аль-Бусаїді, з іншого. На даному етапі Іран став третьою країною (після США та Великої Британії), яка визнала незалежність Оману у 1970 р. (Al-Bolushi, 2016, с. 389). Інтенсифікації двосторонніх зв'язків сприяло налагодження партнерських зв'язків, зокрема завдяки

військовій підтримці іранською стороною султана Кабуса під час Війни у Дофарі (1963-1976 рр.), сформувавши таким чином основу для подальшого розвитку конструктивних відносин (Jafari-Valdani, 2012, с. 20-22). Втручання шахського Ірану у даний конфлікт обумовлювалося декількома факторами. Перш за все політика шаха Пехлеві спрямовувалася на досягнення регіонального лідерства, тому втручання у даний конфлікт вважалося таким, що сприяє посиленню впливу Ірану у регіоні. По-друге, підтримка офіційного монархічного устрою Оману відповідала практичним інтересам іранської сторони щодо протидії панарабістським і соціалістичним рухам у Перській затоці. У 1973 р. М. Пехлеві погодив залучення до даного конфлікту іранських збройних сил кількістю особового складу близько 3 тис. осіб, які спільно з йорданськими і британськими військами забезпечили перемогу офіційного уряду Оману у 1975 р. (Al-Bolushi, 2016, с. 389-390). Більш того, іранські війська перебували у даній країні до 1977 р., слугуючи опорою політичного режиму (Schanzer & Salter, 2019, с. 8). Підтримка Оману стала для шахського Ірану стратегічним рішенням, яке мало довготривалі наслідки. Обидві сторони послуговувалися спільними інтересами у безпековій сфері, зокрема щодо контролю над Ормузькою протокою та захисту морських торгових шляхів. Головним чином, це допомогло забезпечити встановлення тісних дружніх відносин між обома сторонами, внаслідок чого навіть після Ісламської революції 1979 р. і повалення шахського режиму оманська сторона залишалася лояльним до Ірану партнером (Hunter, 2010, с. 191).

З проголошенням Ісламської Республіки у лютому 1979 р. взаємини Ірану і Оману зазнали впливу геополітичної динаміки регіону. Внаслідок революції в Ірані відбулася зміна політичного устрою та формування нового політикуму з яскраво вираженим ідеологічним спрямуванням. Ідеологічний дискурс ІРІ, спрямований на, фактично, політичне переформатування регіону шляхом сприяння ліквідації секуляризованої держави та формування єдиної умми, провокував спалах конфронтації. Країни Перської затоки сприймали виникнення і зовнішньополітичний курс нового політичного режиму Ірану як пряму загрозу власній безпеці і стабільності, що зумовлювало їхню консолідацію довкола ба'асистського Іраку, в якому вбачалася військова протипага ІРІ. Уряд Оману, натомість, обрав позицію

нейтралітету, зберігаючи взаємини з Ісламською Республікою (Jafari-Valdani, 2012, с. 23-24). Тодішній міністр ЗС Оману став другим представником арабського світу, що здійснив дипломатичний візит до Ірану після Ісламської революції, сприяючи таким чином легітимізації нового політичного режиму. Даний підхід оманської сторони до відносин з ІРІ обумовлювався географічною ізоляваністю Султанату від ключового центру конфронтації, а також збереженням впливу факторів, що провокували інтерес уряду країни до забезпечення безпеки у водах регіону. Спільною точкою зіткнення інтересів підтримки відносин для обох сторін була також Саудівська Аравія, зокрема артикулювання політикумом КСА «ваххабітського дискурсу», у чому офіційний Маскат вбачав більшу загрозу, ніж паншійтська риторика ісламського режиму (Uysal, 2016). Побоювання оманської сторони щодо Саудівської Аравії були пов'язані з наявністю спірних територіальних питань, зокрема через прагнення Королівства поширити приєднати до свого складу провінцію Аль-Бураїмі у 1950-х рр. (Al-Bolushi, 2016, с. 390). Водночас, з огляду на те, що переважна більшість населення Султанату сповідувала ібадизм, Оман тримався осторонь конфесійного протистояння між сунітами і шіїтами і загалом регіональних конфліктів, намагаючись зберегти нейтральний статус (Jafari-Valdani, 2012, с. 25; Завада, 2020, с. 150). Так і під час Ірано-іракської війни Оман офіційно притримувався політики нейтралітету (Al-Bolushi, 2016, с. 388).

Ірано-іракська війна, попри збереження конструктивного діалогу з Іраном, поставила Султанат Оман у скрутне становище. Даний конфлікт становив загрозу з огляду на можливість його поширення на решту країн регіону, зокрема Оман, який завдяки контролю над Ормузькою протокою, а відтак – міжнародними торговими шляхами, мав стратегічне значення у регіоні. Водночас, побоювання уряду країни були пов'язані зі станом збройних сил країни, чия кількість на той час становила близько 35 тис. ОС (Jafari-Valdani, 2012, с. 27). Дані обставини обумовлювали активну підтримку офіційним Маскатом ініціативи (яка станом на початок війни вже обговорювалася монархіями Перської затоки) щодо створення спільної мережі безпеки, що зрештою призвело до формування РСАДПЗ. Крім того, конфлікт між Ісламською Республікою і Іраком обумовлював зближення Султанату Оман зі

Сполученими Штатами у розрізі безпекового співробітництва, внаслідок чого обидві сторони погодили використання о-ву. Масіра як військової бази США (де, власне, готувалася операція зі звільнення американських заручників) (Jafari-Valdani, 2012, с. 28-29). Протягом Ірано-іракської війни офіційний Маскат, в основному, зберігав нейтралітет та декларував необхідність припинення збройного конфлікту та переходу до його врегулювання у дипломатичний спосіб (Hunter, 2010, с. 194; Cafiero, 2023a). Дана позиція, окрім впливу взаємин з Ісламською Республікою, також обумовлювалася впливом бойових дій на загальну економічну ситуацію в регіоні, особливо у період т.з. «Танкерної війни», що прямо шкодило інтересам оманської сторони. Крім того, у дипломатичній площині офіційні представники політикуму країни наголошували на тому, що ІРІ не становить безпекової загрози та є відкритою до співпраці задля нормалізації безпекового стану Перської затоки. Так, від 1985 р. обидві сторони почали активніше зближуватися у процесі нарощення двосторонніх відносин, що проявлялося у 1987 р. на прикладі виступу оманської сторони проти позиції країн РСАДПЗ щодо розірвання дипломатичних відносин з Іраном (Al-Bolushi, 2016, с. 390; Jafari-Valdani, 2012, с. 24). Крім того, ще до офіційного завершення бойових дій уряд Оману у 1987 р. провів переговори з іранською стороною щодо розробки і спільної експлуатації газових родовищ в Ормузькій протоці. Даний крок розглядається як частина стратегії Султанату Оман щодо стримування деструктивних проявів зовнішньої політики Ісламської Республіки, що можна розглядати як елемент стратегії балансування щодо сторін конфлікту у Затоці. Водночас, наприкінці бойових дій між Іраком та Іраном офіційний Маскат виступав як неформального переговорного майданчика між сторонами, сприяючи напрацюванню завершення Ірано-іракської війни (Cafiero, 2024). У розрізі даної політики уряд країни підтримав резолюцію РБ ООН № 598 щодо ситуації між Іраном і Іраком, яка закликала сторони до припинення вогню (Karsh, 2002, с. 61). Крім того, оманська сторона проводила активну дипломатичну роботу з країнами регіону, головним чином із Саудівською Аравією і ОАЕ, та позарегіональними акторами щодо нормалізації відносин з Ісламською Республікою (Al-Bolushi, 2016, с. 390; Fuchs, 2012; Valeri, 2014, с. 3).

Політична трансформація Ірану наприкінці 80-х рр. ХХ ст., обумовлювала подальшу еволюцію взаємин з Оманом. Смерть Р. Хомейні, першого рахбара ІРІ, та прихід до влади представників т.з. прагматиків на чолі з президентом Х. Рафсанджані провокували переосмислення зовнішньополітичного курсу країни. Уряд Рафсанджані як ключової мети Ісламської Республіки на даному етапі декларував зниження напруги у відносинах з країнами Перської затоки та економічне післявоєнне відновлення країни (Rezaei, 2019, с. 15). Такий характер зовнішньополітичного дискурсу сприяв подальшій інтенсифікації взаємин, особливо зважаючи на те, що тодішній зовнішньополітичний дискурс Ісламської Республіки знаходив позитивний відгук серед решти монархій регіону. Нормалізація відносин між ІРІ і арабськими монархіями Перської затоки відбувалася у т.ч. завдяки дипломатичним зусиллям оманської сторони, яка адвокатувала ідею примирення з іранським політикумом задля стабілізації безпекової ситуації у Затоці. Крім того, Оман також виступав посередником у діалозі Ірану з Заходом, зокрема зі Сполученими Штатами. Тодішній іранський політикум покладав сподівання нормалізувати відносини з американською стороною за допомоги оманського посередництва, тим більше, що на початку 90-х рр. ХХ ст. адміністрація Буша-старшого стримано-позитивно реагувала на таку перспективу (Schanzer & Salter, 2019, с. 10). Важливим напрямком двосторонньої співпраці на даному етапі стала економічна сфера. У 1990 р. сторони ініціювали перемовини щодо створення спільних підприємств у сфері нафтодобування. Також вагомим аспектом взаємодії сторін залишалось безпекове питання. Напад С. Хусейна на Кувейт у 1990 р. зумовив зміну геополітичного балансу у регіоні та спонукав монархії Затоки до перегляду відносин з Іраном на тлі іракської деструктивної політики. У даний період офіційний Маскат наголошував на, що саме саддамівський Ірак «наразі становить загрозу для регіону, а не Іран. Відповідно Захід має підтримувати з ним діалог, а не сприяти ізоляції». У рамках безпекового партнерства обидві країни провели декілька офіційних зустрічей військового командування з метою розробки спільної стратегії забезпечення безпеки судноплавства у регіоні, серед яких варто виділити офіційний візит командувача оманських ВПС у 1997 р. щодо обговорення організації спільних військових навчань.

За часів президентства М. Хатамі ірано-оманські відносини продовжували розвиватися у позитивному руслі, чому сприяло поглиблення конструктивного зовнішньополітичного дискурсу Ісламської Республіки на даному етапі, головним чином завдяки провадженню урядом Хатамі концепції «Діалогу цивілізацій» та публічного відходу від деструктивної політики. Обидві сторони публічно декларували сподівання щодо розширення економічних зв'язків між країнами, зокрема початок президентства М. Хатамі супроводжувався підписанням між Іраном і Оманом угоди щодо скасування подвійного оподаткування, отриманого від прибутку з міжнародного повітряного транспорту (Agreement between the Government of the Sultanate of Oman and the Government of the Islamic Republic of Iran, 1997, с. 3-4). Водночас діяльність сторін також передбачала розвиток спільної економічної співпраці (Commercial Maritime Navigation Agreement..., 1998). Вже у 2002 р. під час офіційного візиту 5-го президента ІРІ до Султанату Оман Хатамі мав зустріч з представниками «Палати торгівлі і індустрії Оману» (ОССІ), де сторони обговорювали перспективні вектори економічної кооперації та можливості їхньої реалізації (Iran, Oman to Expand Technical Cooperation, 2002). На даному етапі офіційний Маскат продовжував виконувати роль посередника в ірано-американському діалозі, зокрема через Оман ІРІ та США здійснювали перемовини щодо інциденту у м. Хубар, Саудівська Аравія, де у 1996 р. було скоєно напад на американський військовий штаб. Адміністрація тодішнього президента США Б. Клінтона через оманське посередництво висунула звинувачення іранському політикуму у причетності «Корпусу вартових» до зазначеного терористичного акту (Cafiero, 2024).

Діалог сторін зберігав конструктивне русло навіть в умовах міжнародного скандалу довкола ядерної програми ІРІ (Alagöz, 2022a). Зважаючи на оприлюднення інформації щодо прихованої діяльності офіційного Тегерана, спрямованої на збагачення урану, країни Перської затоки почали переглядати характер взаємин з ІРІ. У даному контексті монархії регіону, головним чином, розділилися на два табори – ті, що сприймали ядерну програму Ісламської Республіки як безпосередню регіональну загрозу, і ті, що погоджувалися з правом іранської сторони на розвиток

власної атомної енергетики (Al Ardhi, 2014). Серед даних країн Султанат Оман належав саме до представників другого табору. Так, офіційний Маскат конструктивно висловлювався щодо заходів іранської сторони щодо власної ядерної програми, а також публічно підтримав іранський політикум у 2006 р., заявивши, що «для Оману немає жодних сумнівів у мирному спрямуванні ядерної програми ІРІ» (Khatami Seeks Stronger Relations with Oman, 2004). Більш того, оманські високопосадовці, реагуючи на наслідки інтервенції США в Ірак у 2003 р. наголошували, що куди серйознішим безпековим викликом для регіону є військова активність Сполучених Штатів, ніж гіпотетичне набуття Іраном статусу ядерної країни (Oman shows solidarity with Iran in nuclear standoff, 2006). Така, здавалося б, проіранська позиція уряду Оману відображала прагматичний вектор оманської політики щодо ІРІ, яка полягала у збереженні конструктивних відносин, з огляду на неunikненність взаємодії з Іраном, а також через впливову регіональну роль даної країни. Крім того, у розрізі проблеми довкола ядерної програми ІРІ саме офіційний Маскат у подальшому відіграватиме роль посередника у переговорному процесі стосовно врегулювання даного питання (Sharp, 2024a, с. 16).

Переважно конструктивний характер діалогу між Ісламською Республікою і Султанатом Оман зберігався під час президентства М. Ахмадінежада. На даному етапі конфлікт довкола ІРІ обумовлювався питанням ядерної програми ІРІ, що провокувало інтенсифікацію зусиль міжнародної спільноти у контексті ізоляції Ірану (United Nations Security Council, 2006; United Nations Security Council, 2007). Попри повернення іранського політикуму на даному етапі до артикулювання ревізіоністської риторики та загострення конфронтації зі Сполученими Штатами, взаємини сторін рухалися у бік посилення безпекової кооперації на тлі дестабілізованого Іраку. Візит султана К. аль-Бусаїді у липні 2009 р. до Ірану (перший із часів Ісламської революції) сприяв подальшій інтенсифікації співробітництва у безпековій сфері (Al-Bolushi, 2016, с. 389; Harmer, 2013, с. 18; Iran, Oman to Sign Security Deal, 2009). Вже у 2010 р. сторони підписали Угоду про безпекове співробітництво, яка зокрема визначала організацію щорічних спільних морських навчань (Al-Bolushi, 2016, с. 390; Harmer, 2013, с. 18). Перші спільні в рамках даної

угоди навчання ЗС ІРІ та Султанату Оман припадають на 2013 р. і полягали у проведенні операцій з порятунку поблизу Ормузької протоки (Harmer, 2013, с. 18). Вже наступного року сторони провели спільні навчання безпосередньо у Перській затоці. Організація спільних військових навчань зі ЗС Оману мала для іранського політикуму вагоме значення не тільки у контексті зміцнення взаємовідносин з одним із ключових партнерів серед країн регіону, а й задля пропагування серед власного населення тези щодо посилення впливу країни у Затоці та зміцнення власних військово-морських сил. Зважаючи на дані фактори у подальшому Іран буде притримуватися проведення подібних навчань спільно з залученням союзних позарегіональних акторів, таких як РФ та КНР, пов'язуючи з ними, як можна припускати, питання власного військового і геополітичного престижу (Al Jazeera, 2025). Водночас на даному етапі взаємини обох країн зазнають ускладнень через вплив подій «Арабської весни». Так, підтримка політичними елітами Ісламської Республіки протестів у Бахреїні, спрямованих на повалення влади родини аль-Халіфа, провокувала загострення конфлікту у відносинах з країнами регіону. Крім того, безпековий стан регіону ускладнювався за рахунок підтримки ІРІ асадівської Сирії. У той же час уряд Оману стикався з впливом даного тренду, що виражалося в організації антиурядових протестів. Зважаючи на вплив зазначених факторів, період «Арабської весни» провокував певний ріст недовіри до Ірану з боку офіційного Маскату. Попри складну політичну ситуацію, уряд країни зберігав нейтралітет і продовжував підтримувати діалог із Тегераном, виступаючи посередником у регіональних конфліктах та міжнародних суперечках, зокрема щодо ядерної програми Ірану та закликав до мирного діалогу між сторонами задля уникнення збройного конфлікту (Fuchs, 2012).

Як вже зазначалося, офіційний Маскат виконував ключову посередницьку функцію у неопублічних перемовинах між Ісламською Республікою і Сполученими Штатами. Старт перемовин щодо врегулювання ситуації довкола ядерної програми Ірану припадає на 2011 р., однак інтенсифікація даного процесу відбувається у 2013 р. у зв'язку з обранням на посаду президента ІРІ Х. Рухані, представника прагматичного крила іранського політикуму, який як ключової зовнішньополітичної

мети декларував необхідність досягнення взаєморозуміння стосовно ядерної програми ІРІ та зняття з Ісламської Республіки санкційного режиму (Al-Bolushi, 2016, с. 391, 391). У тому ж 2013 р. султан Кабус аль-Бусаїді здійснив офіційний візит до Тегерана з нагоди інавгурації Хасана Рухані та мав зустріч з рахбаром Алі Хаменеї, де зокрема обговорювалося питання позиції Ірану і Оману під час перемовин зі Сполученим Штатами. Саме Султанат Оман став посередником та переговорним майданчиком у лютому 2014 р., завдяки чому вдалося напрацювати варіант угоди, яка лягла в основу «Спільного всеосяжного плану дій» (СВПД), підписаного сторонами у 2015 р. (Al-Bolushi, 2016, с. 391). Як вважається, інтерес оманського політикуму у досягненні взаєморозуміння між ІРІ та США щодо іранської ядерної програми першочергово має практичну основу. Уряд країни зацікавлений у підтримці стабільної економічної ситуації, яка забезпечується шляхом безперебійної торгівлі енергоносіями, що доволі ускладнюється у випадку збройної конфронтації у регіоні. Даний інтерес обумовлюється необхідністю заспокоєння внутрішньополітичної ситуації в Омані, пов'язаної з вимогами населення щодо покращення рівня життя, що яскраво проявлялося під час подій «Арабської весни». По-друге, завдяки зняттю санкційного режиму офіційний Маскат розширив економічну і інфраструктурну сферу кооперації з Ісламською Республікою. Одним із ключових напрямків співробітництва сторін була (і залишається) енергетична інфраструктура, Іран і Оман зацікавлені у побудові спільних газопроводів, які б дозволяли транспортувати іранський газ (Jafari-Valdani, 2012, с. 32; Mohnblatt, 2022). Станом на момент підписання СВПД уряди обох країн вже реалізувати один проєкт з побудови газотранспортної системи і також перебували у процесі спорудження нової, яка б мала сполучити Іран і Індію транзитом через Оман. Водночас політичний аспект відіграє важливе значення у контексті ірано-оманського зближення. Як вже зазначалося, Оман є схильним сприймати Саудівську Аравію як загрозу через наявний історичний досвід відносно нещодавньої конфронтації у зв'язку з територіальними претензіями саудівської сторони. Таке сприйняття офіційного Маската посилюється зважаючи на прагнення КСА до домінування в рамках РСАДПЗ, а також через викриття шпигунської мережі ОАЕ, послідовного союзника

Саудівської Аравії, у 2011 р. (Al-Bolushi, 2016, с. 391). Дані фактори впливають на прагнення Султанату до забезпечення власного суверенітету від зовнішнього тиску.

У відповідь на вихід Сполучених Штатів з СВПД та поновлення дії санкційного режиму офіційний Маскат публічно заявив про необхідність збереження та дотримання даної угоди задля безпеки Перської затоки, у зв'язку з чим представники оманського політикуму, зокрема тодішній міністр ЗС Оману Ю. Алаві, намагалися налагодити зв'язки між США та ІРІ щодо повернення до переговорного процесу (Schanzer & Salter, 2019, с. 8). Крім того, Оман (єдиний серед членів РСАДПЗ) підтримав ініціативу президента Рухані щодо напрацювання механізму колективної безпеки у регіоні – «Ормузьку мирну ініціативу» (НОРЕ), висунуту у 2019 р., спираючись на резолюцію ООН № 598 (Grajewski, 2020; United Nations Security Council, 1987). Разом з тим, можна стверджувати, що загострення регіональної безпеки пов'язане з конфліктом між Іраном та його опонентами, змушувало офіційний Маскат коригувати політику нейтралітету. Проявом даного процесу є укладання у 2019 р. угоди між Оманом та США щодо доступу 5-го військово-морського флоту до портів країни та організація спільних військових навчань (Карвацький, 2019).

Попри дію санкційного режиму, торгово-економічні відносини сторін продовжували розвиватися, зокрема обидві сторони як пріоритетних напрямків зазначали банківську та фінансову сфери (Islamic Republic of Iran Government, 2020). Дане питання особливо перебувало у фокусі уваги офіційного Тегерана з огляду на обмеження щодо міжнародної торгової діяльності країни. Водночас Оман продовжував виконувати роль посередника між Ісламською Республікою і монархіями регіону навіть у період піку ірано-саудівської конфронтації, створюючи умови для обох сторін задля підтримки неопублічних перемовин (Alagöz, 2022b). Оманська делегація під час участі у 42-му саміті РСАДПЗ в Ер-Ріяді адвокатувала ядерну програму ІРІ, наголошуючи на відсутності небезпеки для країн Перської затоки у даному розрізі. Крім того, офіційний Маскат забезпечував Іран можливістю підтримки діалогу зі Сполученими Штатами у питанні укладення нової «Ядерної угоди». Зрештою, Оман відігравав одну з ключових ролей у процесі нормалізації

взаємин ІРІ-КСА, що завершився вже у період президентства І. Раїсі підписанням угоди про відновлення дипломатичних відносин між країнами у Пекіні в 2023 р.

Під час президентства І. Раїсі ірано-оманські відносини демонстрували подальшу інтенсифікацію взаємовідносин у політичній, економічній і безпековій сферах, зокрема Оман залишився ключовою сполучною дипломатичною ланкою ІРІ з Заходом (Azizi H., 2023; Hafezi, 2023; Islamic Republic News Agency, 2022). Так, Оман став другою країною регіону, яку відвідав президент Ірану після інавгурації; даний дипломатичний візит завершився підписанням низки угод і меморандумів, що мали сприяти інтенсифікації міждержавних зв'язків (Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, 2022). Обидві країни продовжували проводити спільні щорічні військові навчання, залучаючи безпосередньо позарегіональних акторів (Alagöz, 2022a). Також Іран і Оман активно розвивали торгові відносини і інфраструктурні проекти, зокрема проводили перемовини щодо спільної розвідки нафтових полів та подальшого розвитку газотранспортної системи між країнами (Alagöz, 2022b). Варто також зазначити, що особлива увага іранською стороною приділялася питанню реалізації спільного з Оманом проекту щодо транспортування ЗПГ, у чому ІРІ вбачає для себе можливість суттєвої інтенсифікації міжнародних торгових зв'язків з огляду на відсутність необхідності у спорудженні газотранспортної системи. Поновлення даного проекту припадає на 2022 р., хоча плани про його реалізацію були озвучені іранським політикумом ще у 2013 р (Watkins, 2024).

У політичному розрізі одним із ключових питань, якому обидві сторони приділяють увагу, є криза в Ємені та безпосередньо діяльність руху «Ансар Аллах». Офіційний Маскат, у дусі власної регіональної політики, вдавався протягом тривалого періоду до посередницьких заходів задля напрацювання сторонами консенсусу (Valeri, 2014, с. 3). Інтенсифікація даного питання припадає на 2015 р. у зв'язку з військовими діями Саудівської Аравії у Ємені. У розрізі конфлікту ІРІ-КСА іранський політикум використовував у публічній площині даний фактор як підтвердження деструктивної діяльності саудівської сторони. Упродовж наступних років інтенсифікація військової активності «Ансар Аллах» (у чому міжнародна спільнота підозрювала Ісламську Республіку), спрямованої проти енергетично

інфраструктури Саудівської Аравії, а також атаки торгових суден у Червоному морі обумовлювали фокусування уваги міжнародної спільноти на даній проблемі. Зрештою дана ситуація провокувала залучення ЗС США, які використовували важку зброю для ударів по Ємену. У даному випадку Іран і Оман, стривожені американською військовою активністю, декларують необхідність дипломатичного врегулювання даної проблеми (Ahishali, Mustafaoglu, & Kouachi, 2025). Водночас варто зауважити, що позиція оманської сторони щодо даного конфлікту у публічній площині

Оман відіграє ключову роль у зовнішньополітичній стратегії Ірану, виступаючи як нейтральний посередник у регіональних конфліктах і складних міжнародних переговорах. Унікальна позиція Султанату ґрунтується на його політиці нейтралітету та здатності підтримувати діалог навіть у періоди гострої напруженості, що робить Оман незамінним партнером для офіційного Тегерана (Al-Bolushi, 2016, с. 338). У відносинах між Іраном та США Оман неодноразово здійснював функції посередника, зокрема, як вже зазначалося, під час переговорів щодо укладення «Ядерної угоди» у 2015 р. офіційний Маскат забезпечив конфіденційні канали для спілкування між сторонами, дозволивши обговорити суперечливі питання за умов відсутності прямих дипломатичних контактів (Cafiero, 2023a). Важливим напрямом регіональної політики Оману є зниження напруженості між Іраном і Саудівською Аравією (Jacobs & Esfandiary, 2023). Після відновлення дипломатичних відносин між цими країнами у 2023 р. Оман активно сприяв налагодженню діалогу, зокрема з питань морської безпеки у Перській затоці та організації торговельних маршрутів. Зазначена діяльність підкреслює важливе значення офіційного Маската як стабілізуючого фактора у взаєминах ІРІ з міжнародною спільнотою (Muscat Daily, 2023).

Конфлікт у Ємені є ще одним важливим полем для оманської дипломатії. Попри підтримку Іраном угруповання «Ансар Аллах», офіційний Маскат зберігав нейтральну позицію, сприяючи діалогу між сторонами конфлікту (Cafiero, 2024; Мудрієвська, 2018, с. 71). Організація зустрічей між представниками даного угруповання і Саудівською Аравією забезпечити майданчик для переговорів і працювати над досягненням тривалого припинення вогню (Alagöz, 2022a). Безпека

Ормузької протоки залишається центральним аспектом ірано-оманських відносин. Завдяки своєму стратегічному розташуванню Оман активно співпрацює з Іраном у забезпеченні свободи судноплавства та реагуванні на інциденти, пов'язані із захопленням суден. Офіційний Маскат ініціював діалог за участю міжнародних організацій і регіональних партнерів, спрямований на стабілізацію ситуації у цьому стратегічно важливому регіоні. Здатність Омана зберігати баланс у відносинах із США, Іраном та іншими близькосхідними країнами зміцнює його статус надійного посередника, який допомагає запобігати ескалації конфліктів. Його стратегія нейтральності забезпечує умови для діалогу навіть у періоди розриву дипломатичних відносин, підкреслюючи важливу роль даної країни у забезпеченні регіональної стабільності.

Висновки до розділу 2

Виокремлення категорії «малі монархії Перської затоки» здійснюється з огляду на співставлення таких критеріїв, як: територіальний розмір країн регіону; чисельність їхнього населення, економічні і військові спроможності, а також здійснюваний ними вплив на міжнародну систему.

Для ірано-бахрейнських відносин характерним є стан конфронтації, яка пояснюється підтримкою шийтських політичних сил і воєнізованих угруповань, спробами делегітимізації правлячої родини Аль-Халіфа та наявністю територіальних зазіхань. Зовнішньополітична стратегія Ісламської Республіки відносно Бахреїну має на меті сприяння приходу до влади в країні шийтської більшості та її політичне переорієнтування на Іран, що б дозволило офіційному Тегерану ще більше посилити свій вплив у регіоні та змусити ЗС США залишити дану країну. Водночас бахреїнська сторона сприймає ІРІ як екзистенціальну загрозу через тривалу пропаганду Бахреїну як невід'ємної складової Ірану.

На відміну від Бахреїну, взаємини Ірану з Катаром, Кувейтом та Оманом мають більш конструктивний характер, а у випадку останнього – партнерський. Катар і Кувейт прагнуть провадити доволі обережну політику щодо ІРІ для уникнення прямої конфронтації, що може нашкодити їхнім економічним інтересам. Головною проблемою для даних країн є доступ іранської сторони до таких родовищ

енергоносіїв, як «Південний Парс / Північний купол» та «Араш / Аль-Дурра», що створює потенційну загрозу для економік даних країн у випадку відкритої конфронтації. ІРІ, у свою чергу, має на меті утримання Катару і Кувейту в позиції нейтралітету, а також не допустити провадження жорсткої позиції відносно Ісламської Республіки, що також позначається на напрацюванні консолідованої позиції РСАДПЗ.

Що стосується взаємин ІРІ та Оману то для останнього підтримка зв'язків має політичне і економічне підґрунтя: оманська сторона зацікавлена у забезпеченні безпеки у районі Ормузької протоки, а також у підтримці морського сполучення з півостровом Мусандам. Водночас офіційний Маскат прагне до реалізації спільних інфраструктурних проєктів з транспортування іранських енергоносіїв та використання логістичної інфраструктури Ірану, яка б відкрила доступ до центрально- та південноазійських ринків. Кооперація ІРІ та Оману відповідає стратегії оманського уряду щодо збереження противаги відносно Саудівської Аравії, яка розглядається як загроза, зважаючи на наявність територіальних суперечок стосовно території провінції Бураймі та ваххабітської ідеології КСА.

Іран відводить важливе значення Оману у власній регіональній стратегії. Зв'язки з даною країною дозволяють частково нівелювати політику ізоляції, застосовану проти ІРІ, а також підтримувати контакти з «Ансар Аллах» у Ємені. Оман виступає як ключового посередника, що адвокатує інтереси ІРІ як у рамках РСАДПЗ, так і у контексті забезпечення неформальних дипломатичних каналів між Іраном і Сполученими Штатами.

За результатами здійсненого дослідження визначено, що зовнішньополітична стратегія ІРІ щодо малих монархій Перської затоки є варіативною та розвивається у залежності від специфіки історичних взаємин, наявності економічних інтересів, гостроти внутрішніх міжконфесійних конфліктів тощо. До ключових завдань, які намагається втілити офіційний Тегеран у відносинах з малими монархіями Перської затоки належать наступні: недопущення консолідації країн регіону на підґрунті ворожої до ІРІ політики; сприяння посиленню розбіжностям між монархіями Перської Затоки в рамках діяльності РСАДПЗ; уможливлення згортання безпекової

кооперації між країнами регіону та США; підтримка шіїтських політичних сил і збройних угруповань з метою ліквідації сунітських політичних інституцій і їхнє заміщення лояльними до ІРІ шіїтськими режимами. Разом з тим, ірано-оманські відносини є доволі унікальними через партнерський характер, що виносить їх за рамки іранської політики конфронтації чи стримування.

РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН І РЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ СИЛИ

3.1. Особливості взаємин Ірану та Об'єднаних Арабських Еміратів

Ісламська Республіка Іран та Об'єднані Арабські Емірати – країни, чия безпосередня географічна близькість обумовлює наявність між обидвома сторонами давніх і тісних взаємозв'язків. Будучи складовою регіону Перської затоки дані країни у вигляді тих чи інших державних утворень протягом значного хронологічного періоду взаємодії напрацювали вагомі культурні та економічні зв'язки. У географічному плані Іран і територія, на якій сформовані ОАЕ, відділені Ормузькою протокою. Фактор такої географічної близькості й обумовлював як природній розвиток економічної та культурної комунікації між країнами, так і першочергово ставив під удар іранського експансіонізму східне узбережжя Ормузької протоки.

Сукупність факторів, таких як географічна близькість Ірану та Еміратів, переважаючий демографічний і військовий потенціал іранської сторони створюють для ОАЕ, у світлі наявних територіальних суперечок та деструктивної політики ІРІ, низку безпекових загроз. Для їхнього нівелювання уряд Еміратів вдається до розробки гнучкої зовнішньополітичної стратегії, яка передбачає використання наявних можливостей і потенціалу країни для досягнення власної безпеки і уникнення теоретичного зіткнення з Іраном, паралельно сприяючи посиленню власного політичного значення у регіоні Перської затоки і в цілому на міжнародній арені (International Crisis Group, 2021, с. 20).

Встановлення дипломатичних відносин між Об'єднаними Арабськими Еміратами і (тоді ще шахським) Іраном відбулося у 1971 р. після ліквідації британського мандату. У той період шахська політика вже почала рухатися у сторону досягнення політичного та економічного домінування Ірану у регіоні; даний період супроводжувався політичною та безпековою кризою у Затоці, оскільки шахський уряд країни висловлював територіальні претензії до сусідніх країн. Практично на початку незалежності ОАЕ зіткнулися з серйозним безпековим викликом. У переддень завершення дії британського мандату іранські війська зайняли острови Великий і Малий Тунб, розташовані в Ормузькій протоці, які повинні були відійти до складу ОАЕ; згодом Іран захопив також острів Абу Муса (Пророченко, 2022, с. 95).

Інтерес іранської сторони до даних островів обумовлювався їхнім вигідним географічним розташуванням, що дозволяло контролювати Ормузьку протоку, а відтак і контролювати логістику ключового ринку енергоносіїв, наявними покладами корисних копалин, а також можливістю використання їхньої території для формування військових баз (Harmer, 2013, с. 18). Для ОАЕ в означені події мали декілька важливих наслідків. По-перше, ідею щодо формування спільної федерації відкинули Бахрейн та Катар (Sharp, 2024b, с. 3). По-друге, Емірати зіткнулися із територіальними зазіханнями з боку інших сусідніх держав; так було висунуто з боку саудитів претензію на територію емірата Абу-Дабі (Middle East Eye, 2024). По-третє, вчинок іранського уряду обумовив подальший характер розвитку зовнішньополітичної стратегії Об'єднаних Арабських Еміратів та сприйняття Ірану як безпосередньої загрози (Sadjadpour, 2011, с. 9).

Зіткнення невеликої за власним розміром, кількістю населення (відносно ІРІ), а також спроможностями країни з потужним регіональним гравцем змушувало уряд ОАЕ вдаватися до провадження гнучкої зовнішньої політики. Не маючи можливості симетрично реагувати на загрозу з боку іранської сторони Емірати у зовнішньополітичній площині починають декларувати свій нейтральний відносно конфліктів у регіоні статус. Політика Еміратів щодо відносин з Іраном почала переслідувати намір формування тісних економічних зв'язків, що уможливлювало виникнення взаємозалежності обох сторін. Паралельно з цим уряд країни у політичній площині тяжів до розбудови політичних і безпекових відносин з іншим впливовим регіональним актором – Саудівською Аравією, а також позарегіональним – Сполученими Штатами (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395). Така зовнішньополітична стратегія розглядається деякими дослідниками як «стратегічне хеджування», що спрямована на максимізацію вигоди у економічній та політичній площині від співпраці з Іраном, особливо після подій Ісламської революції, а також – задля зменшення безпекових загроз, уникнення збройних сутичок з іранською стороною (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395). Водночас це дозволяє ОАЕ підтримувати тісні зв'язки з іншими ключовими регіональними та позарегіональними акторами – КСА, США, у подальшому з Ізраїлем тощо.

Зміна характеру взаємовідносин обох країн почала прослідковуватися після Ісламської революції 1979 р. Революційний і паншиїтський дискурс нового іранського політикуму провокував постання нових безпекових загроз перед керівництвом ОАЕ, зважаючи на можливість внутрішньої дестабілізації за рахунок підбурювання з боку ІРІ місцевого шиїтського населення. Загроза, яку становила Ісламська Республіка, мала загальнорегіональний характер тож позиція Об'єднаних Арабських Еміратів щодо Ірану збігалася з рештою країн регіону; особливо у даному випадку Еміратам вдалося зблизитися з ключовим регіональним опонентом ІРІ – Саудівською Аравією (International Crisis Group, 2021, с. 18). Крім того, ОАЕ зблизилися з Єгиптом. Тим не менш, Емірати все ж намагалися на початку утворення ІРІ налагодити дипломатичний контакт з іранським політикумом. Уряд ОАЕ звернувся для вирішення питання деокупації островів, захоплених ще у 1971 р., однак офіційний Тегеран практично одразу відкинув звернення керівництва Еміратів, а також у подальшому гостро реагував на публічні заяви ОАЕ щодо врегулювання статусу даних островів що, вочевидь, демонструвало справжні експансіоністські наміри країни (Harmer, 2013, с. 18; International Crisis Group, 2021, с. 19).

Ірано-іракська війна, яка виникла згодом, викрила додаткові внутрішньополітичні проблеми для ОАЕ. Так, Емірати «розділилися», фактично, на два табори: нейтральний, до якого відносилися емірати Дубай, Шарджа та Умм-ель-Кайвайн, а також проіракський, який складався з еміратів Абу-Дабі, Аджман, Рас-ель-Хайма та Фуджейра (Sadjadpour, 2011, с. 6). «Нейтральна» позиція окремих еміратів обумовлювалася тим, що, приміром, емірат Дубай мав (і має наразі) значну частку населення іранського походження, яка впливає на суспільні настрої, тоді як емірати Шарджа та Умм-ель Кайвайн вели спільну з Іраном розробку нафтових родовищ поблизу острова Абу Муса (Ulrichsen, 2021, с. 2).

Зіткнення монархій Перської затоки з інтенсифікацією загрози існуванню власного політичного устрою спонукала дані країни до формування РСАДПЗ. Зі свого боку ОАЕ активно брали участь у роботі організації, розглядаючи її як платформу для інтенсифікації власних позицій у регіоні та як додатковий фактор стримування Ісламської Республіки. Вразливість Об'єднаних Арабських Еміратів відносно даного

конфлікту обумовлювалася наступними факторами. Перш за все, країна вже мала ускладнені відносини з Ісламською Республікою через окупацію частини території ОАЕ, що могло розглядатися керівництвом Еміратів як умови подальшого зростання напруги. По-друге, враховуючи ізоляцію, у якій опинилася ІРІ на початку війни, а також беручи до уваги конфлікт іранського політикуму зі США та КСА – Об'єднані Арабські Емірати могли відчувати загрозу через власну прозахідну та просаудівську зовнішньополітичну орієнтацію. По-третє, у випадку гіпотетичного збройного конфлікту між ОАЕ та ІРІ на тлі Ірано-іракської війни Емірати б виявилися однією з найбільш вразливих сторін, зважаючи на географічну близькість з Іраном та неспівставний військовий потенціал обох країн.

Дані фактори спонукали керівництво ОАЕ публічно притримуватися нейтральної позиції щодо Ірано-іракської війни. Водночас можна стверджувати, що окремі емірати прагнули не допустити перемоги ІРІ у даному конфлікті (Ulrichsen, 2021, с. 2-3). Успіхи ЗС ІРІ змушували уряд Еміратів швидко повернутися до артикулювання нейтрального статусу, який країна зберігала, фактично, до закінчення Ірано-іракської війни. Навіть розірвання дипломатичних відносин КСА з ІРІ у зв'язку з нападом на саудівське посольство у Тегерані, не стало тим спонукаючим для ОАЕ фактором, який змусив би країну вступити у відкритий конфлікт з ІРІ. Більш того, як вважається, ОАЕ спільно з Оманом лобіювали у рамках РСАДПЗ рішення щодо необхідності збереження діалогу з Іраном задля того, щоб переконати керівництво ІРІ погодити прийняття резолюції ООН №598 про припинення бойових дій у регіоні Перської затоки та спільно з рештою «нейтральних» країн виступили проти прийняття ембарго на постачання зброї до Ірану (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395).

Зміна зовнішньополітичного дискурсу Ірану у 1989 р., як вже зазначалося раніше, позитивно сприймалася монархіями Перської затоки. Втім ОАЕ, зважаючи на наявність нерегульованого територіального конфлікту, чітко розділяла економічну кооперацію з ІРІ та політичні питання, тому обидві сторони притримувалися одночасно тісних торгових зв'язків та стриманої риторики відносно одна одної (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 398). Залежність Ірану від необхідності розбудови економічних зв'язків з країнами регіону сприяла реалізації політики ОАЕ

«стратегічного хеджування» – створення ситуації економічної залежності Ісламської Республіки, яка мала б у подальшому утримувати країну від збройної агресії. Іншим вагомим фактором, який сприяв розрядці у взаєминах Ісламської Республіки та Об'єднаних Арабських Еміратів стало вторгнення Іраку у Кувейт в 1990 р., що провокувало подальшу дестабілізацію та мілітаризацію регіону, тобто ті явища, які монархії регіону прагнули уникнути під час Ірано-іракської війни. Розглядаючи Іран як противагу Іраку та зважаючи на необхідність безпекової кооперації уряд Еміратів на рівні РСАДПЗ підтримав пропозицію КСА щодо зближення з Ісламською Республікою (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 398). У той же час ОАЕ провадила політику тісної співпраці зі Сполученими Штатами, яка, фактично, у зовнішньополітичній стратегії країни одночасно відігравала і роль стримуючого для Ісламської Республіки фактору, і відповідала економічним інтересам та питанню національної безпеки Еміратів. Співробітництво ОАЕ та США в цілому має одну з ключових передумов – стримування Ісламської Республіки, яка передбачає тісну безпекову співпрацю. Так, Емірати утримують військовий контингент США на військовій базі Аль-Дафра (International Crisis Group, 2021, с. 18).

Як вже зазначалося, в межах самих Еміратів відсутня єдина позиція відносно політики щодо ІРІ, що найкраще проявляється у відсутності консенсусу між еміратами Дубай з одного боку, та еміратами Абу-Дабі та Рас-ель-Хайма – з іншого. Санкційний режим, проваджений Сполученими Штатами, у Перській затоці стикається з труднощами, оскільки емірат Дубай, фактично, допомагає офіційному Тегерана, принаймні, частково нівелювати наслідки запроваджених санкцій. У той же час емірат Абу-Дабі дозволяє американським структурам використовувати Дубай, де проживає численна іранська община, як базу для збору необхідної розвідувальної інформації відносно ІРІ (Sadjadpour, 2011, с. 14). Також під впливом Сполучених Штатів ОАЕ у 2010 р. вдаються до практики ретельної перевірки іранських суден та товарів, страхові компанії Еміратів починають відмовляти іранським транспортним компаніям у наданні послуг.

Загострення відносин ІРІ-ОАЕ можна прослідкувати вже починаючи з 2000-х рр., у зв'язку з впливом наступних подій. Перш за все, Емірати були занепокоєні

інтенсифікацією іранського впливу у постсаддамівському Іраку, що спільно з реанімацією політичного впливу радикального крила у 2005 р. сприймалося як доказ повернення іранською стороною до деструктивної політики (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 402; The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 13). Разом з тим, на даному етапі Іран, фактично, повертається до конфронтації з Саудівською Аравією та Сполученими Штатами, що, вочевидь, уряд Еміратів, усвідомлюючи загрозу з боку ІРІ, не міг залишати поза увагою. Відповідно, позиція КСА та США відносно ІРІ є одним із ключових факторів, що визначають характер відносин між Іраном та Об'єднаними Арабськими Еміратами. До того ж, позиція ОАЕ відносно ІРІ корелюється з розвитком ІЯП. Так, загострення ситуації довкола ядерної програми ІРІ після 2002 р. стало додатковим фактором напруги у відносинах Ісламської Республіки та Еміратів (Küntzel, 2006; Al Ardhi, 2014).

Позиція уряду Еміратів у зв'язку з переконанням відносно мілітарного характеру ядерної програми ІРІ, зводиться до наступного – теоретичний успіх Ірану у питанні розробки власної ядерної програми спровокує асиметрію сили у регіоні, що у свою чергу поставить під питання ймовірність втручання Сполучених Штатів у разі розгортання військового конфлікту за участі ІРІ та монархій Перської затоки. Розробка іранською стороною ядерної програми мала ще один ефект – вона зумовила «ядерну гонку» у Затоці (Ignatiev, 2017, с. 77). Так, ОАЕ для того, щоб уникнути вже зазначеної асиметрії, зі свого боку та за підтримки США теж вдається до розробки вже власної ядерної програми, хоча й мало ймовірно, що у випадку необхідності американська сторона дозволить ОАЕ переорієнтувати її на військові потреби. У 2009 р. адміністрація Дж. Буша-молодшого уклала угоду з Еміратами щодо співпраці у сфері атомної енергетики (Sadjadpour, 2011, с. 17). Дана угода мала стати моделлю для інших ядерних угод на Близькому Сході, а також продемонструвати альтернативний шлях для ядерної програми Ірану.

Окремо варто зауважити, що протягом 2000-х рр. між Ісламською Республікою та Об'єднаними Арабськими Еміратами назрівав також конфлікт відносно статусу окупованих іранською стороною островів. Так у 2008 р. уряд Еміратів висловлював обурення діяльністю іранської сторони відносно обмеження доступу до острова Абу-

Муса, а у 2010 р. монархії регіону у рамках саміту РСАДПЗ засудили іранську окупацію островів Ормузької протоки (Sadjadpour, 2011, с. 11). Більш того, у зазначений період Еміратам вдалося досягти внутрішньополітичного консенсусу стосовно ІРІ (Ulrichsen, 2021, с. 3). Це стало можливим у зв'язку з отриманням фінансової позики еміратом Дубай, який суттєво постраждав від світової економічної кризи, від емірату Абу-Дабі, що обумовлювало залежність Дубаю від офіційної позиції уряду Еміратів, внаслідок чого Дубай змушений був підтримати антиіранський політичний курс (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 403).

Одним із перших проявів публічного конфлікту між ОАЕ та Іраном можна було спостерігати на тлі протестів у Бахрейнні в 2011 р., коли Хамад II ібн Іса аль-Халіфа, будучи не в змозі зупинити антиурядові виступи, звернувся до саудівської стороною щодо надання допомоги. У результаті саудівські сили спільно з ОАЕ взяли участь у придушенні даних протестів, що у свою чергу зумовило жорстку критику з боку офіційного Тегерана, який в цілому, принаймні на публічному рівні, підтримував протестувальників. Таким чином, події «Арабської весни», зокрема інцидент у Бахрейнні, фактор ядерної програми та політика ІРІ щодо втручання у внутрішньополітичні справи країн регіону спровокували виникнення причин, які підштовхували уряд Еміратів до більшої радикалізації власної політики відносно ІРІ.

Доволі тривожною для ОАЕ стала тенденція розрядки в ірано-американських відносинах під час першого президентського терміну Х. Рухані, особливо зважаючи на позицію тодішньої адміністрації США щодо необхідності співпраці країнам регіону з Ісламською Республікою представники тодішнього президента США заявляли саудівській стороні (Quilliam, 2021, с. 22). Дані події сприймалися керівництвом ОАЕ як сприятливі для поширення іранського впливу у регіоні, а відтак і провадженню більш агресивної політики відносно своїх сусідів. У зв'язку з цим поведінка Емірати вдаються до більш радикалізованого дискурсу відносно ІРІ, що проявлялося як у дипломатичній риторичі щодо необхідності збереження тиску на Іран, який використовує зняття санкційного режиму виключно для створення безпекової загрози у регіоні. Такий розвиток подій спонукав уряд Еміратів до посилення безпекової співпраці з саудівською стороною, що, зрештою, уможливило

підтримку вторгнення ЗС Саудівською Аравії до Ємену з метою придушення руху «Ансар Аллах», оскільки події у даній країні сприймалися як КСА, так і ОАЕ як намагання ІРІ повторити «іракський сценарій», тобто за рахунок підтримки її дестабілізації спробувати поширити свій вплив на політикум, у результаті чого регіон Перської затоки опинився «затиснутим» між двох іранських сателітів.

Роком пізніше уряд ОАЕ після інциденту у Тегерані з посольством КСА, на знак солідарності з саудівською стороною знизив рівень дип.представництв між обома країнами, хоча й не розірвав дипломатичні відносини з ІРІ (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 403). Емірати також підтримали блокаду Катару, ініційовану Саудівською Аравією у відповідь на ірансько-катарське зближення. Крім того, в ОАЕ вітали поворот у політиці адміністрації Трампа відносно ІРІ, суть якої полягала у провадженні політики «максимального тиску» проти Ірану с. Водночас, з огляду на інтенсифікацію безпекових загроз через терористичні атаки хуситів, за якими стояв КВІР, Емірати вдаються до розширення кола своїх «антиіранських» союзників, пішовши на (доволі обережне) зближення з Ізраїлем, що, забігаючи наперед, призвело до встановлення дипломатичних відносин у 2020 р. внаслідок підписання т.з. «Авраамських угод». Такий крок, вочевидь, мав на меті диверсифікацію безпекових партнерів для уряду Еміратів у контексті іранської загрози (International Crisis Group, 2021, с. 23-24). Однак можна припускати, що черговий конфлікт Ізраїлю з «ХАМАС» став на заваді подальшому покращенню відносин відповідно до «Авраамських угод» (Zalayyat & Guzansky, 2023, с. 2). Мотивація укладання такої угоди – протидія Ірану у регіоні, яка мала б стати основою для розбудови нового типу відносин на Близькому Сході. Зокрема на основі даної угоди відбувалося також й економічне зближення обох сторін: була підписана угода про вільну торгівлю та реалізовувався план щодо скасування та зниження митних тарифів.

Повертаючись до відносин ІРІ-ОАЕ варто зазначити, що в силу погіршення безпекової ситуації у регіоні протягом 2019-2020 рр., що виражалось як у інтенсифікації військової активності воєнізованих угруповань, пов'язаних з Іраном, так і у прямому конфлікті між ІРІ та США, уряд Еміратів, з одного боку керуючись власними безпековими та торговими інтересами, з іншого – будучи переконаним у

неспроможності американської сторони змусити Ісламську Республіку до конструктивної поведінки, вдається до нормалізації відносин з ІРІ (Ulrichsen, 2021, с. 1). Вочевидь, причину зміни риторики уряду ОАЕ слід вбачати у терористичній діяльності «Ансар Аллах» протягом 2019-2022 рр. (Vaabood, 2024). Так, атака танкерів поблизу емірату Фуджейра торкалася водночас питання як безпеки, так і зачіпала торгові інтереси країни. Разом з тим, політика американської сторони під час президентства Д. Трампа відносно ІРІ у підсумку не спромоглася ані обмежити поширення впливу Ірану на Близькому Сході, ані похитнути внутрішні позиції політичного режиму шляхом його дискредитації через неспроможність симетричної відповіді на дії Сполучених Штатів (Quilliam, 2021, с. 23). Політика антиіранської коаліції призвела до суттєвого погіршення безпекової ситуації у регіоні, внаслідок чого навіть допускалася імовірність початку бойових дій між сторонами конфлікту. Крім того, американська сторона, фактично, дала зрозуміти, що не буде докладати зусиль для захисту своїх арабських союзників від агресії з боку Ірану, що ставило під сумнів існуючу систему гарантії безпеки монархій Перської затоки (Ulrichsen, 2021, с. 5; Перепелиця & Новицька, 2022, с. 308).

Вихід США із антиіранської коаліції у 2021 р. та, фактично, повернення до політики умиротворення ісламського режиму під час президентства Дж. Байдена – завдяки даним факторам вдалося досягти видимої деескалації напруги у між Іраном та Саудівською Аравією, відновлення переговорного процесу між ІРІ та ОАЕ можна було спостерігати ще в 2019 р., коли обидві сторони поновили контакти задля досягнення домовленостей стосовно безпекових заходів в акваторії регіону, що було викликано атаками на торгові судна Еміратів (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 404; Ulrichsen, 2021, с. 1). Активізації дипломатичних контактів між країнами сприяла також і пандемія Covid-19, оскільки уряд Еміратів надавав іранській стороні гуманітарну допомогу, що також сприяло зниженню рівня конфронтації між країнами, сформованої за попередні 10 років (Grajewski, 2020; International Crisis Group, 2021, с. 23 Ulrichsen, 2021, с. 6). Вже наступного 2022 р. ОАЕ після шестирічної перерви поновили перебування в ІРІ свого посла, що можна вважати важливим кроком у процесі нормалізації відносин.

Як зазначалося, характер політики ОАЕ щодо Ірану розвивається у парадигмі «стратегічного хеджування», що передбачає досягнення стану безпеки за рахунок інтенсифікації безпекового партнерства з близькою в ідеологічному плані Саудівською Аравією та вороже налаштованими до ІРІ Сполученими Штатами. Водночас розвиток торгових відносин з Іраном розглядається як інструмент стримування деструктивної політики ІРІ (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 397-399). Розвиток економічного партнерства з іранською стороною продемонстрував свою результативність після запровадження Сполученими Штатами режиму санкцій, внаслідок якого Ісламська Республіка змушена була триматися за торгові зв'язки зважаючи на скрутне економічне становище (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 398).

Формально ОАЕ завжди дотримувалися санкційної політики американської сторони відносно Ірану. Зокрема через тиск США уряд Еміратів періодично обмежував торгові зв'язки з Ісламською Республікою; приміром, у 2010 р., під час чергової інтенсифікації конфлікту в ірано-американських відносинах, страхові компанії ОАЕ відмовляли транспортним компаніям ІРІ у наданні послуг, а щодо іранських суден були запроваджені обмеження стосовно їхнього доступу до портів Еміратів. Однак Об'єднані Арабські Емірати, не дивлячись на посилену увагу американської сторони до відносин Еміратів з Ісламською Республікою, все ж протягом тривалого періоду є ключовим торговим партнером Ірану у Перській затоці та важливим джерелом імпорту, річний товарообіг якого становить близько 10 млрд. дол. США; у той же час дохід від нелегальної торгівлі оцінюється ще у декілька млрд. дол. США. Важливість ролі Еміратів для економіки Ісламської Республіки полягає не тільки у великому товарообігу між країнами – ОАЕ, зокрема емірат Дубай, активно задіяні у процесах уникнення ісламським режимом американських санкцій, забезпечуючи зі свого боку потрапляння до ІРІ підсанкційних товарів (International Crisis Group, 2021, с. 19; Jahani, 2011, с. 4). Тому враховуючи нинішні умови іранська сторона прагне до підтримки та розширення торгових відносин з ОАЕ.

Економічний аспект є одним із ключових векторів розвитку відносин Ірану і Об'єднаних Арабських Еміратів. Як вже зазначалося, навіть в умовах розвитку політичної конфронтації обидві сторони підтримували між собою торгові зв'язки.

Позиція ОАЕ щодо економічних зносин з ІРІ диктувалася як інтересом окремих еміратів, так і необхідністю реалізації безпекової політики, спрямованої на обмеження конфліктогенних чинників у двосторонніх відносинах. Що стосується Ісламської Республіки – зважаючи на запровадження режиму санкцій, які суттєво обмежували іранську економіку та посилювали наявні її проблеми, а також враховуючи фактор ізоляції країни серед країн-сусідів, іранська сторона змушена вдаватися до низки заходів та інтенсифікації наявних торгових відносин для стабілізації власної економічної ситуації, внаслідок чого торгові зв'язки з Об'єднаними Арабськими Еміратами набувають для ІРІ особливого значення (Coville, 2019, с. 3). Водночас потенціал торгового партнерства обох країн може прослідковуватися емпіричним шляхом. Так, після прийняття СВПД торгові відносини сторін досягли у 2017 р. свого піку, коли відмітка товарообігу між країнами досягла 12,9 млрд. дол. США внаслідок чого ОАЕ «обігнали» традиційних європейських торгових партнерів Ісламської Республіки – Італію, Францію та ФРН (International Crisis Group, 2021, с. 19; Jahani, 2011, с. 5).

Економічний інтерес іранської сторони відносно Еміратів пов'язаний також з тим, що ОАЕ, в силу специфіки режиму санкцій, фактично, виступає посередником у торгівлі між Ісламською Республікою та рештою країн, які мають торгові інтереси в ІРІ та не бажають потрапити під дію американських санкцій (Coville, 2019, с. 4). Так, ОАЕ здійснює реекспорт продукції зазначених країн до ІРІ; обсяги такого реекспорту у ключові роки торгової співпраці ІРІ-ОАЕ досягали суми у понад 8,5 млрд. дол. США (Sadjadpour, 2011, с. 8). Окрім реекспорту або ж безпосередньо двосторонньої торгівлі іранська сторона має інтерес до експлуатації портової інфраструктури емірату Дубай у зв'язку з тим, що порти емірату є одним із ключових логістичних вузлів у Затоці (Coville, 2019, с. 4).

Реалізація економічних інтересів Ісламської Республіки пов'язана не тільки з еміратом Дубай. Так, іранська сторона сприяє розвитку співробітництва у сфері торгівлі та спільної експлуатації родовищ енергоносіїв з такими еміратами як Аджман, Шарджа та Рас-ель-Хайма (не дивлячись на наявність територіальних суперечок) (Sadjadpour, 2011, с. 9). Крім того, торгові відносини ІРІ-ОАЕ допускають

функціонування організацій, чиє створення було покликане необхідністю підтримки економічних інтересів іранської сторони. Зокрема мова йде про IBC – Iranian Business Council (Sadjadpour, 2011, с. 9). Підсумовуючи питання економічної співпраці обох країн можна висловити припущення стосовно того, що Іран має більшу потребу у підтримці торгових зв'язків з ОАЕ, зважаючи на негативні для іранської економіки наслідки від санкцій США на той факт, що Об'єднані Арабські Емірати є другою економікою арабського світу (International Crisis Group, 2021, с. 19). З іншого боку, у випадку ОАЕ, інтерес до підтримки зв'язків з Ісламською Республікою перебуває не стільки у площині торгових зв'язків, скільки є пов'язаним саме з безпековим фактором (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395).

Варто окремо звернути увагу на фактор іранської діаспори. Об'єднані Арабські Емірати – країна, де знаходиться найбільша іранська діаспора у регіоні, чисельність якої за різними даними варіюється від 350 000 до 600 000-800 000 осіб (Coville, 2019, с. 4). Формування іранської діаспори відбувалося внаслідок міграційних процесів, які охопили Іран на початку ХХ-го ст., а потім – внаслідок подій Ісламської революції та Ірано-іракської війни. Окрему міграційну хвилю можна було також спостерігати наприкінці 2000-х рр., у зв'язку з наслідками політики 6-го президента ІРІ М. Ахмадінежада, яка спричинила суттєве погіршення стану економіки країни (на тлі світової кризи) та сприяла реанімації конфлікту у відносинах з монархіями Перської затоки. Дані обставини, у підсумку, призвели до формування значної іранської діаспори на території ОАЕ, другої за чисельністю після діаспори іранців у США; діяльність ж даної діаспори спрямовується на нівелювання режиму санкцій а унеможливлення напрацювання Еміратами консолідованої позиції щодо ІРІ (Ottaway, 2009, с. 12).

Найбільша частка іранського населення зосереджена в еміраті Дубай – саме даний емірат, завдяки формування чисельної діаспори слугує як ключового напрямку для іранських трудових мігрантів, які нерідко вже мають родичів «по той бік протоки», що полегшує умови їхньої адаптації у новій країні перебування (International Crisis Group, 2021, с. 19). На відміну від діаспори іранців, які мешкають в інших країнах, саме іранська діаспора в Еміратах підтримує більш тісні контакти з

країною походження, що можна спостерігати на прикладі налагодженої і розгалуженої системи авіап перевезень – щотижнево здійснюється близько 200 авіаперельотів (Sadjadpour, 2011, с. 5). Крім того, уряд емірату Дубай провадить лояльну до іранських громадян соціальну політику, що заохочує потік як трудових мігрантів, так і інвестицій, які готові вкладати іранські компанії, обмежені на території Ісламської Республіки американськими санкціями. Так, у 2003 р. шейх Мохаммед ібн Рашид аль-Мактум надав можливість іноземним громадянам володіти нерухомістю, що мало наслідком потік іранських інвестицій у нерухомість емірату; частково це було пов'язано з бізнес-інтересами іранських громадян, частково з можливістю набуття подвійного громадянства, оскільки відповідно до законодавства ОАЕ наявність власного житла на території Еміратів є підставою для отримання посвідки на проживання (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 398).

Наявність чисельної іранської діаспори слугує для ОАЕ джерелом внутрішніх викликів, зокрема мова йде про лобіювання представниками означеної діаспори інтересів Ісламської Республіки. Як наслідок, емірат Дубай, слідуючи власним економічним інтересам, які напряду пов'язані з торгівлею з іранською стороною, опонує політичній лінії емірату Абу-Дабі, що, відповідно, провокує розкол внутрішньополітичної консолідації ОАЕ (Sadjadpour, 2011, с. 3). Разом з тим, присутність такої значної кількості іранських громадян провокує й іншу проблему. Враховуючи конфесійну приналежність переважної більшості іранського населення до шіїтського ісламу перед ОАЕ постає також необхідність у превентивному реагуванні на конфлікти, що виникають на конфесійній основі, інтенсифікація яких, у свою чергу, відбувається за рахунок періодичної реанімації сунітсько-шіїтського конфлікту.

Однак ідеологічна основа, якої притримується офіційний Тегеран, не дозволяє розглядати чинник тісних економічних зв'язків як єдиний і найбільш дієвий інструмент досягнення власної безпеки, коли поруч знаходиться ревізіоністськи налаштована країна, що не приховує власних гегемоністських намірів та володіє достатнім військовим потенціалом для їхньої реалізації. Саме тому наступний фактор своєї зовнішньополітичної стратегії відносно ІРІ уряд Еміратів реалізує у політичній

площині, вдаючись до розбудови тісних політичних і безпекових відносин з іншим впливовим регіональним актором – Саудівською Аравією, яка теж прагне до політичного домінування у Затоці, проте не становить загрозу безпеці і територіальній цілісності Об'єднаним Арабським Еміратам, як це вірно буде сказати у випадку Ісламської Республіки.

Не тільки діяльність проксі-структур, але й військові програми Ісламської республіки, переважно, є джерелом напруги у двосторонніх відносинах. З одного боку уряд Еміратів висловлює рішучий протест щодо мілітаризації регіону, до чого вдається іранська сторона. Так, ОАЕ послідовно засуджують на дипломатичному рівні збільшення чисельності іранських військових контингентів біля кордонів монархій Перської затоки. Зокрема сторона Еміратів пильно слідкує за прецедентами нарощення військової присутності на окупованих островах, що неодноразово провокувало дипломатичні скандали у відносинах обох сторін. Інший аспект, що викликає занепокоєння – розвиток іранської ракетної програми (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 397). Ракетна програма ІРІ – чи не один з найбільш ключових векторів розвитку власної військової стратегії, мета якої полягає у стримуванні потенційних супротивників від превентивних дій або ж удару у відповідь на дії іранської сторони. Зосередження значних ресурсів на розробці даного виду озброєння може свідчити про особливу військову доктрину Ісламської республіки, суть якої може полягати у ставці режиму на ведення асиметричної війни в умовах неспроможності повного переоснащення власної армії. У той же час накопичення власного ракетного арсеналу є більш фінансово вигідним, ефективним як у стримуванні потенційно суперника, так і при раптовому масовому збройному ударі (хоча, якщо довіряти військовій доктрині ІРІ – розробка ракетної програми має виключно оборонний характер і спрямовується на стримування потенційних противників). Зважаючи на географічну близькість Об'єднаних Арабських Еміратів (як і решти монархій регіону), а також суттєві поступки у питанні військово-мобілізаційного ресурсу та фактичної залежності від сторонньої військової допомоги уряд ОАЕ, хоча й вдається до провадження політики розвитку власних збройних сил, все ж острахом сприймає інтенсифікацію військової присутності ІРІ у регіоні.

Питання ракетної програми опосередковано торкається одного з найбільш ключових конфронтаційних аспектів відносин ІРІ-ОАЕ, а саме – ядерної програми Ісламської республіки. Розробка ісламським режимом ядерної програми сприймається урядом ОАЕ вкрай негативно. Так, позиція Еміратів відносно ядерної програми ІРІ, в цілому, збігається з думкою антиіранськи налаштованих країн-сусідів, котрі розглядають її як інструмент досягнення іранською стороною переваги та асиметрії сили за рахунок набуття статусу ядерної держави. Гіпотетичний ядерний статус Ірану створює для монархій Перської затоки принципово відмінний характер загрози, який нівелює саму можливість ефективного спротиву у разі виникнення збройного конфлікту. Крім того, успішна реалізація ядерної програми також призведе до провадження ще більш агресивної регіональної політики, з огляду на теоретичне самоусунення Сполучених Штатів від конфліктів у Перській затоці за даних обставин.

Щодо співробітництва ОАЕ-США перед лицем іранської деструктивної політики слід зауважити, що уряд Еміратів співпрацює з безпековими структурами Сполучених Штатів у питанні збору розвідданих щодо діяльності Ісламської Республіки у Перській затоці та надав дозвіл на безпосереднє ведення означеної діяльності на території емірату Дубай, де присутня найбільш чисельна і найбільш пов'язана з країною походження іранська діаспора у регіоні (Coville, 2019, с. 4). Відповідно, американська сторона використовує Емірати як майданчика для спостереження та інтерпретації внутрішньополітичної та соціальної динаміки ІРІ.

Таким чином, поруч із суто економічним вектором розбудови відносин з Ісламською Республікою (за яким стоїть, зокрема, безпекове питання), Об'єднані Арабські Емірати широко вдаються до розвитку власного політичного і військового потенціалу, налагодження відносин з впливовими регіональними і позарегіональними акторами, а також активно користуються можливістю провадження т.з. політики «м'якої сили», суть якої, у випадку ОАЕ, полягає у стимулюванні участі країни у багатосторонніх організаціях, зокрема, для використання таких організацій як майданчика для налагодження дружніх контактів з іншими країнами (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 395). Крім того, один із ключових елементів даної стратегії –

використання фінансової допомоги, що найкраще сприяє налагодженню лояльних до уряду ОАЕ відносин з боку країн-реципієнтів (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 398). Варто зауважити, що уряд Еміратів докладаеть зусиль і для залучення Ісламської Республіки до багатосторонніх дипломатичних та інтеграційних процесів у регіоні на політичному, економічному та соціальному рівнях, прагнучи привести поведінку ісламського режиму хоча б у видиму відповідність до міжнародних правил і норм, що має повпливати на характер зовнішньої політики ІРІ.

Ще один вагомий елемент стратегії відносно Ісламської Республіки – декларування урядом Еміратів принципу нейтральності щодо конфліктів у регіоні. Об'єднані Арабські Емірати, дистанціюючись від безпосереднього залучення до участі у даних конфліктах, інспірованих або Ісламською Республікою, або її опонентами, ставлять собі за мету уникати виникнення ситуацій, які б були причиною провокування нових конфліктів з ІРІ (International Crisis Group, 2021, с. 18). Так, під час Ірано-іракської війни Емірати офіційно притримувалися нейтральної відносно конфлікту позиції, не дивлячись на наявні територіальні суперечності через окупацію островів Ормузької протоки (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 398; Hunter, 2010, с. 193-194). У подальшому після відмови іранського політикуму від більшості принципів «хомейнізму», уряд Еміратів, хоча й за відсутності внутрішньополітичної однастайності, дотримувався даного принципу при розбудові відносин з Ісламською Республікою. У результаті це сприяло як уникненню формування небажаних конфліктних ситуацій між ІРІ та ОАЕ, так і дозволяло зберігати автономію у власній зовнішньополітичній стратегії, навіть за наявності наростання ірано-саудівського конфлікту.

За даних умов можна було спостерігати відхід уряду Еміратів від політики нейтралітету, що виражалось, приміром, у активній дипломатичній діяльності ОАЕ щодо «демонізації» ядерної програми ІРІ, спрямованої на США якраз тоді, коли між американською і іранською сторонами відбувався активний процес перемовин стосовно напрацювання СВПД. Даний процес сприймався окремими монархіями Перської затоки вкрай негативно, адже за його результатом офіційний Тегеран, не змінюючи суть своєї деструктивної політики, зумів досягти нівелювання

стримування Ірану (Golmohammadi, 2018, с. 99). Крім того, нормалізація ірано-американських відносин, вочевидь, суперечить інтересам Об'єднаних Арабських Еміратів. Так, окупація частини території ОАЕ відбулася ще у шахський період, коли Іран підтримував тісні зв'язки зі Сполученими Штатами, які, фактично, закрили на це очі. Саме тому тенденція зближення ІРІ та США може провокувати занепокоєння відносно того, що американська сторона може погодитися на зміну геополітичного балансу у Перській затоці, якщо це відповідатиме процесу нормалізації ірано-американських відносин та не впливатиме на їхні інтереси у регіоні, тим більше, що з даним прецедентом вже довелося зіткнутися саудитам за часів президенства Б. Обама (Quilliam, 2021, с. 22; Скороход, 2016, с. 159).

Наявність означених ризиків підштовхнула уряд Еміратів вийти за межі політики нейтралітету та підтримати вторгнення ЗС КСА до Ємену у 2015 р., що мало на меті нейтралізувати іранські впливи серед антиурядових формувань, які б могли загрожувати безпеці регіону (El-Dessouki & Mansour, 2020, с. 400-401; International Crisis Group, 2021, с. 21). Острах перед військовим потенціалом ІРІ, мінлива політика американської сторони щодо Ісламської республіки, а також економічний фактор, який породжує внутрішні протиріччя – дані фактори стоять на заваді напрацюванню та дотриманню урядом Еміратів жорсткої відносно Ірану зовнішньополітичної стратегії.

Таким чином, можна підсумувати, що зовнішньополітична стратегія Об'єднаних Арабських Еміратів щодо ІРІ має декілька ключових векторів реалізації:

- економічний (спрямований на розбудову відносин з ІРІ та формування ситуації економічної залежності ісламського режиму);
- політичний та безпековий (має на меті посилення політичної ваги ОАЕ за рахунок налагодження тісних міждержавних зв'язків і формування оборонних альянсів з впливовими регіональними і позарегіональними акторами, убезпечення морських торгових шляхів);
- політика нейтралітету (завдяки якій ОАЕ уникають втягнення у гіпотетичний конфлікт з ІРІ та зберігають за собою власну політичну автономність від зовнішньополітичної лінії КСА та США).

Якщо ж у випадку Об'єднаних Арабських Еміратів рушійним фактором підтримки відносин з Ісламською Республікою є питання безпеки, то для Ірану потреба у збереженні зв'язків з Еміратами диктується економічною та політичною доцільністю; у свою чергу політичний фактор зв'язків ІРІ-ОАЕ може корелюватися з загальнорегіональною стратегією ІРІ (Siddiqi, 2021).

Говорячи про «політичну доцільність» для іранського політикуму у підтримці відносин з Об'єднаними Арабськими Еміратами мова йде про необхідність для ІРІ реалізації політичного вектору відносно ОАЕ, який має враховувати «міждержавний» та «регіональний» фактори. Так, у випадку «міждержавного фактору» ключове питання полягає у наявності територіальних суперечок між ІРІ та ОАЕ стосовно островів Ормузької протоки – Абу-Муса, Малий і Великий Тунб, які перебувають під іранською окупацією. Іранська сторона прагне до легітимізації своєї присутності та досягнення згоди з урядом Еміратів, завдяки якій вдалось би уникнути виникнення додаткових факторів погіршення відносин, що теоретично могло б підштовхнути ОАЕ до інтенсифікації контактів з опонентами Ісламської Республіки.

Ісламська Республіка на регіональному рівні прагне до обмеження контактів ОАЕ з її опонентами – Саудівською Аравією та Сполученими Штатами, а віднедавна – з Ізраїлем. Важливим фактором виступає також членство Еміратів у РСАДПЗ; офіційний Тегеран зі свого боку прагне шляхом здійснення впливу на ОАЕ «коригувати» зовнішньополітичний курс організації, створеної у відповідь на загрозу ІРІ, та унеможливити напрацювання серед країн-членів консолідованої позиції відносно Ісламської республіки. Звідси слідує ще одна вагома політична ціль іранського політикуму, яка полягає у недопущенні участі Еміратів у політичних блоках та військових альянсах, спрямованих проти Ірану. Так, приміром, конфронтація ІРІ з антиіранською коаліцією протягом 2018-2021 рр., до якої були дотичні і Об'єднані Арабські Емірати, спровокував конфлікт у відносинах ІРІ-ОАЕ, внаслідок якого (а також послаблення антиіранської риторики США) уряд Еміратів змушений був повернутися до звичної «нейтральної позиції» відносно ІРІ (International Crisis Group, 2021, с. 21). Крім того, позицію ІРІ відносно безпекової співпраці ОАЕ-США також можна розцінити як вкрай негативну – у рамках своєї

антиамериканської політики іранська сторона спрямовує зусилля також і на зменшення військової присутності Сполучених Штатів у Перській затоці, тому кооперація Еміратів та США у безпекових питаннях викликає протест з боку іранського політикуму.

Підсумовуючи слід зазначити, що політична стратегія Ісламської Республіки відносно ОАЕ має складну і запутану структуру, частково внаслідок власної деструктивної поведінки на регіональному рівні та впливу ідеологічного фактора, частково у зв'язку з наявністю певних проблемних аспектів у міждержавних відносинах обох сторін. Сама ж стратегія ІРІ поєднує як економічні, так і політичні елементи:

- економічний вектор спрямований на подолання наслідків впровадження санкційного режиму Сполучених Штатів, а також на підтримку іранської економіки та на розвиток міждержавних торгових зв'язків задля подолання ізоляції країни у Перській затоці;

- політичний вектор є багатограним, оскільки він охоплює, фактично, аспекти міждержавного та регіонального характеру – на міждержавному рівні інтерес іранського політикуму зосереджується на вирішенні (на свою користь) проблеми щодо статусу окупованих островів, тоді як на регіональному рівні ісламський режим прагне обмежити політичне і безпекове співробітництво ОАЕ з країнами-опонентами Ісламської Республіки.

3.2. Еволюція відносин Ісламської Республіки Іран і Королівства Саудівська Аравія

Характер відносин Ісламської Республіки Іран і Королівства Саудівська Аравія становить ключовий інтерес з огляду на визначальний вплив обох сторін у контексті формування регіонального балансу сил та геополітичної динаміки регіону Перської затоки. Від моменту утворення Ісламської Республіки ірано-саудівські відносини вирізнялися складною динамікою, яка поєднує обережний діалог сторін, ситуативну, обумовлену прагматичними інтересами, кооперацію, а також – конфесійне суперництво і конфронтацію, що зумовлює процеси мілітаризації і безпекової дестабілізації регіону. Виникнення антагонізму у відносинах ІРІ-КСА

обумовлювалося як з огляду на наявність амбіцій обох сторін щодо політичного домінування у Затоці, так і у зв'язку з конфліктом, що виник у конфесійній площині. Іран і Саудівська Аравія прагнуть позиціонувати себе як провідних лідерів ісламського світу, чому у випадку КСА сприяє статус «захисника мусульманських святинь» правителя даної країни, тоді як ІРІ провадить політику консолідації довкола себе представників шіїтської гілки ісламу.

У даному випадку конфесійний чинник провокує інтенсифікацію сунітсько-шіїтської конфронтації, характерної для даного регіону, що обумовлює утворення однієї з ключових причин безпекової дестабілізації Перської затоки на сучасному етапі (Захарченко, 2022, с. 142). Зважаючи на вагомий регіональний вплив обох сторін, ірано-саудівський конфлікт виходить за межі двосторонньої взаємодії, набуваючи ширшого характеру за рахунок, з одного боку – затягування у його орбіту решти монархій Перської затоки, а з іншого – поширюючись на такі держави як Ірак, Ліван, Ємен і донедавна Сирію (Bazzi, 2015). Водночас ірано-саудівське суперництво перебуває у фокусі ключових світових гравців, таких як США і КНР. Інтерес даних сторін обумовлюється винятковим значенням регіону у питанні енергетичної безпеки міжнародної спільноти, зважаючи на те, що на Перську затоку припадає понад 20% від світового експорту сирої нафти та близько 13,6% від реалізації природного газу (Katzman, 2021, с. 24).

У контексті даного фактору відносини Ісламської Республіки і Саудівської Аравії зазнають впливу політики позарегіональних акторів, які можуть слугувати як для розрядки діалогу ІРІ-КСА, так і навпаки сприяти інтенсифікації конфронтації сторін. Тим не менш, характер ірано-саудівського конфлікту демонструє наявність екзистенціальних елементів, зокрема таких як боротьба за релігійний авторитет і конфесійну першість в ісламському світі, а також набуття статусу безумовного регіонального лідера, що унеможлиблює наявність довготривалого характеру нормалізації відносин обох сторін.

Розгляд відносин Ірану із Саудівською Аравією як самостійним суб'єктом міжнародних відносин є можливим лише після розпаду Османської імперії після завершення Першої світової війни, що створило необхідні умови для здобуття

арабами незалежності. Утворення даної країни відбувалося внаслідок силового об'єднання королівств Недж та Хіджаз у 1932 р., що заклало основу для формування нинішнього Королівства Саудівська Аравія. Паралельно з даними подіями в Ірані відбулася зміна правлячих домів, у результаті якої до влади прийшла династія Пехлеві, що започаткувала Шахиншахську Державу Іран (1925-1979 рр.). Взаємини ШДІ і КСА протягом зазначеного періоду розвивалися переважно у стриманому руслі, чому сприяли наступні обставини. Так, хоча й Іран залишався глибоко «шиїтською» державою, зокрема за рахунок впливу духовенства на іранське суспільство, Реза-шах Пехлеві на даному етапі провадив політику модернізації країни та консолідації центральної влади у боротьбі з племінною аристократією, що з одного боку ставило його в опозицію до шиїтського духовенства, а з іншого – обмежувало Іран у можливостях реалізації експансіоністської щодо регіону політики (Al-Khalifa, 2014, с. 25). На даному етапі ШДІ була секуляризованою країною, що не претендувала на релігійний авторитет правителя Саудівської Аравії. Водночас, варто відмітити, що хоча й відносини сторін у зазначений період розвивалися у нейтральному руслі, окремі аспекти, як-от найменування регіону, провокували дискусію (Heydarian, 2010).

Відкриття значних запасів викопного палива у регіоні впливало на динаміку ірано-саудівських взаємин, що обумовлювало прояв інтересу до даних країн з боку позарегіональних акторів, зокрема Великої Британії (Jahner, 2012; McInnis, 2015, с. 2). За підтримки Сполученого Королівства, яка позначилася утворенням спільної Англо-Іранської нафтової компанії (АІНК) Іран від початку ХХ ст. розвивав власну нафтову промисловість, що сприяло зростанню економічного потенціалу країни та забезпечило уряд шаха М. Пехлеві необхідними коштами для фінансування інфраструктурних проєктів (Mohaddes & Pesaran, 2013, с. 2). Водночас зростання інтересу Сполучених Штатів до регіону Перської затоки сприяло налагодженню партнерських зв'язків із Саудівською Аравією, зокрема у нафтодобувній сфері, де американська сторона отримала концесію на видобуток саудівських енергоносіїв. Співпраця з нафтовим концерном США (наразі Saudi Aramco) сприяла залученню іноземних інвестицій та зміцненню економіки КСА, модернізації країни, а відтак – інтенсифікації політичної ваги офіційного Ер-Ріяду у регіоні.

Друга половина ХХ ст. позначилася виникненням суперечливих тенденцій у ірано-саудівських відносинах. З одного боку, обидві країни співпрацювали у рамках протидії панарабістським режимам на Близькому Сході; крім того, зближенню сторін сприяли Сполучені Штати – Іран і Саудівська Аравія мали тісні безпекові, політичні та економічні зв'язки з американською стороною. Більш того, дані країни мали визначальне значення у контексті стратегії «Двох стовпів» адміністрації Р. Ніксона, яка передбачала стримування поширення впливу СРСР у регіоні Перської затоки (Павлюк, 2016, с. 64). З іншого боку, зростання політичної ваги ШДІ у період правління шаха М. Пехлеві (1941-1979 рр.), що виражалося у втручанні іранської сторони у регіональні конфлікти, висловленні територіальних претензій до сусідніх країн і окупації їхньої території, інтенсифікації військової сили спільно з декларуванням намірів набуття статусу регіонального лідера – дані обставини обумовлювали формування сприйняття саудівською стороною шахського Ірану як суперника. На тлі зазначених обставин офіційний Ер-Ріяд прагнув до інтенсифікації партнерських зв'язків зі США задля нівелювання стратегічного значення ШДІ для американської сторони (Hunter, 2010, с. 189).

Утворення Ісламської Республіки у 1979 р. провокувало зміну геополітичного балансу у регіоні та трансформацію конфліктогенних факторів. Якщо ж за часів правління шаха М. Пехлеві регіональний вимір конфлікту розвивався за рахунок антагонізму консервативних і радикальних елементів, то з виникненням ІРІ даний дискурс був витіснений сунітсько-шиїтською конфронтацією. Ідеологічний дискурс нового іранського політичного режиму та його спроби проектування ісламської революції серед країн регіону провокували зростання конфлікту, хоча й варто зазначити, що у післяреволюційний період монархії Перської затоки, зокрема Саудівська Аравія, мали сподівання щодо можливості співіснування з ІРІ та врегулювання конфліктогенних чинників. Однак, події на кшталт захоплення американського посольства у Тегерані, декларування конфронтації із Заходом і паншиїтська ідеологічна риторика стали сигналами радикалізації політичного курсу Ісламської Республіки та її деструктивної у контексті безпеки регіону діяльності.

У випадку Королівства передумовою виникнення двостороннього конфлікту можна вважати інспірування та підтримку офіційним Тегераном антиурядових протестів серед шийтського населення провінції Еш-Шаркія, натхненного прикладом Ісламської революції в Ірані. Так, хомейністський Іран сприяв розгортанню діяльності підпільних організацій, таких як «Організація ісламської революції на Аравійському півострові» (ОІРАП), яка була дотичною до т.з. «Катіфського повстання» 1979 р., що позначила масові виступи шийтів проти уряду країни. Водночас публічна критика з боку Р. Хомейні, Верховного лідера ІРІ, спрямована на піддрив релігійного авторитету саудівського короля через звинувачення у проамериканській політиці, слугувала додатковим фактором напруги у двосторонніх відносинах (Heydarian, 2010).

Поєднання деструктивної риторики спільно з зовнішньополітичною діяльністю, спрямованою на підбурювання шийтських общин регіону до масових повстань, провокувало безпекову дестабілізацію регіону. За даних умов відбувалося формування багатовимірної конфлікту між Ісламською Республікою і Саудівською Аравією (Saikal, 2019, с. 169). Крім того, вагомим фактором, який обумовлював радикалізацію позиції саудівського керівництва відносно ІРІ, став напад на мечеть Аль-Харам збройного угруповання «Аль-Іхван» у 1979 р., який Р. Хомейні використовував як прикладу неспроможності саудівського короля виконувати свої релігійні обов'язки (Jahner, 2012). У підсумку означені події обумовлювали підтримку саудівською стороною баасистського Іраку під час Ірано-іракської війни. Саме загроза з боку Ісламської Республіки створила передумови для іраксько-саудівського зближення, хоча й варто звернути увагу на те, що баасистський Ірак притримувався панарабістської ідеології, а відтак був ідеологічним опонентом монархій Перської затоки. Однак, на тлі діяльності ІРІ режим С. Хусейна сприймався як менша загроза, що обумовлювало тимчасовий союз між Іраком і арабськими монархіями регіону (Hunter, 2010, с. 215; Mumtaz, 2005, с. 11).

На початку Ірано-іракської війни антиіранська позиція офіційного Ер-Ріяду виражалася у публічній підтримці Іраку та наданні фінансової допомоги на суму у розмірі 20-25 млрд. дол. США (Heydarian, 2010; Mumtaz, 2005, с. 12). Однак

фактичний провал наступу іракських ЗС у перший рік війни і подальше затягування означеного конфлікту спонукало уряд країни до пошуку додаткових інструментів стримування іранської загрози. Для реалізації даної мети, а також вироблення спільної політики реагування на загрози КСА з монархіями регіону у 1981 р. ініціювали створення РСАДПЗ (Heydarian, 2010; Mumtaz, 2005, с. 11). У розрізі ірано-саудівських взаємин даний період характеризувався фактичним замороженням двосторонніх контактів. Подальша інтенсифікація конфлікту обумовлювалася нападом у 1987 р. на посольство КСА у Тегерані, що позиціонувалося як відповідь на вбивство саудівськими силовими структурами 275-х іранських громадян під час здійснення Хаджу (Heydarian, 2010; Hunter, 2010, с. 192-193). Хоча й іранський політикум відкидав звинувачення у причетності до інспірування власного населення до здійснення даного нападу, уряд Саудівської Аравії у 1988 р. оголосив про розірвання дипломатичних відносин з Ісламською Республікою.

У відповідь офіційний Тегеран вдався до інтенсифікації підтримки антиурядових угруповань, які діяли на території Саудівської Аравії, що ще більше ускладнило характер ірано-саудівських зв'язків (Mumtaz, 2005, с. 13). Тим не менш, затяжний характер збройного конфлікту між Іраком і Ісламською Республікою, одним із театрів якої стала т.з. «Танкерна війна» у Затоці, що обумовлювала економічну вразливість нафтовидобувних держав регіону – дані фактори сприяли перегляду саудівської регіональної політики. Під впливом означених обставин офіційний Ер-Ріяд поступово зменшував рівень підтримки саддамівського Іраку та виявляв готовність до деескалації конфлікту з ІРІ (Nonneman, 2004, с. 180-182).

Завершення Ірано-іракської війни обумовлювало виникнення нових конфліктогенних факторів у відносинах режиму С. Хусейна зі своїми колишніми союзниками у Затоці, що зрештою призвело до іракської окупації Держави Кувейт у 1990 р. На тлі іракської збройної агресії проти Кувейту відбувалася реанімація сприйняття з боку Саудівської Аравії баасистського Іраку як прямої загрози безпеці регіону, що сприяло інтенсифікації безпекових зв'язків Королівства зі Сполученими Штатами у рамках антиіракської коаліції. Водночас напад Іраку на Кувейт створював передумови для налагодження ірано-саудівського діалогу (Hunter, 2010, с. 192).

Нормалізація відносин на даному етапі між Ісламською Республікою і Саудівською Аравією відбувалася за рахунок внутрішньополітичних змін в Ірані, що створило необхідні умови для приходу до влади прагматично налаштованої частини іранського політикуму. Перемога на президентських виборах 1989 р. Х. Рафсанджані – представника прагматичного крила – відобразила суспільний і політичний запит на стабілізацію стану країни (Saikal, 2019, с. 100). Політика уряду ІРІ під час президентства Х. Рафсанджані (1989-1997 рр.) першочергово мала на меті відновлення економіки Ірану та налагодження діалогу із Саудівською Аравією як ключовою країною РСАДПЗ (Heydarian, 2010); Hunter, 2010, с. 209). Окрім спільного противника в особі саддамівського Іраку ірано-саудівському зближенню у зазначений період сприяли міжособистісні зв'язки між новообраним президентом ІРІ та королівською родиною Саудівської Аравії. Так, у середині 1980-х рр., перебуваючи на посаді голови Маджлісу, він був запрошений королем Фагдом здійснити Хадж, що сприяло встановленню його контактів із саудівською стороною (Gaub, 2016, с. 2; Saikal, 2019, с. 100).

Зовнішньополітичний курс Ісламської Республіки, що на даному етапі декларував пріоритетність безпекової стабілізації регіону, був підтриманий монархіями регіону (Mumtaz, 2005, с. 7). На саміті РСАДПЗ, що проходив у грудні 1990 р. – у розпал іракської окупації Кувейту – країни члени підкреслили необхідність безпекової співпраці з Іраном задля протидії деструктивній діяльності саддамівського Іраку (Hadžikadunić, 2019; Mumtaz, 2005, с. 11-12). У 1991 р. Іран і Саудівська Аравія офіційно оголосили про відновлення дипломатичних відносин.

Важливим етапом у подальшій еволюції ірано-саудівських відносин стала Війна у Затоці (1990-1991 рр.). Попри наявність передумов для інтенсифікації двосторонніх зв'язків, зокрема у розрізі протидії Іраку, Іран залишався нейтральним відносно даного конфлікту, що певною мірою провокувало невдоволення саудівської сторони, яка очікувала більш активної участі ІРІ у питанні стабілізації безпекового стану Перської затоки (Mumtaz, 2005, с. 16-21). Позиція офіційного Тегерана обумовлювалася декількома факторами. Перш за все іранський політикум не мав чіткого узгодження між собою щодо доцільності залучення до даного конфлікту.

Участь в антиіракській коаліції сунітських монархій, спрямованій проти країни, де переважає шіїтське населення, загрожувала внутрішньою дестабілізацією, оскільки могла спровокувати протестні виступи, ініційовані представниками шіїтського духовенства, яке зберігало значний вплив на радикалізовані сегменти іранського суспільства (Potter, 2002). Крім того, стримуючим у даному випадку фактором стало залучення Сполучених Штатів, які очолили «антиіракську коаліцію».

Хоча й іранська сторона намагалася нормалізувати відносини з адміністрацією Дж. Буша-старшого, все ж ірано-американський діалог залишався доволі напруженим. Нарощення військової присутності США в регіоні фактично зумовило нейтральну позицію Ірану щодо конфлікту (Hunter, 2010, с. 195). Разом з тим, інтенсифікація американсько-саудівської безпекової кооперації провокувала суперечки з іранською стороною, яка декларувала необхідність зменшення впливу позарегіональних акторів у Перській затоці. Водночас, саудівське керівництво у питанні підтримки взаємовідносин з Ісламською Республікою змушене було враховувати позицію Сполучених Штатів, в особливості після теракту у м. Хубар у 1996 р., у якому адміністрація Б. Клінтона звинуватила офіційний Тегеран; тим не менш, саудівська сторона прагнула все ж уникати конфлікту у взаємовідносинах з ІРІ (Abuamer, 2023, с. 12; Hunter, 2010, с. 196; Mumtaz, 2005, с. 23).

Період президентства М. Хатамі (1997-2005 рр.) у контексті взаємин ІРІ-КСА позначився поживленням дипломатичних контактів між країнами: у 1997 р. відбувся офіційний візит до Саудівської Аравії А. Велаяті, тодішнього міністра ЗС ІРІ, що передувало підписанню сторонами «Угоди про співпрацю у сфері економіки, торгівлі, інвестицій, технологій, науки, культури, спорту та молоді» у 1998 р. (Almaari, 2023; Heydarian, 2010). Для врегулювання питань забезпечення логістичних маршрутів офіційний Ер-Ріяд також відвідав Х. Рафсанджані (Heydarian, 2010; Mumtaz, 2005, с. 23). Більш того, у 1999 р. М. Хатамі прибув до Ер-Ріяду з метою узгодження з саудівською стороною політики щодо регіональної безпеки, ставши таким чином першим президентом ІРІ, який здійснив дипломатичний візит до КСА після Ісламської революції (Heydarian, 2010; Hunter, 2010, с. 197; Mumtaz, 2005, с. 22). Саудівська сторона також проявляла схильність до мінімізації конфлікту з Іраном.

Так, у 1999 р. кронпринц Абдалла очолив саудівську делегацію на сесії Організації Ісламського Співробітництва (ОІС) у Тегерані, що розглядалося як крок, спрямований на інтенсифікацію добросусідських відносин (Heydarian, 2010; Hunter, 2010, с. 197; Mumtaz, 2005, с. 22).

Подальше ірано-саудівське зближення уможливило підписання сторонами у квітні 2001 р. «Угоди про співробітництво у сфері безпеки», яка закласти підґрунтя для регіональної системи безпеки за участі ІРІ, однак фінальний варіант даної угоди не передбачав військової кооперації сторін. Дана обставина свідчить про те, що ІРІ і КСА все ж не змогли дійти взаєморозуміння стосовно бачення регіональної безпеки (Hunter, 2010, с. 197; Rome & Rumley, 2023). Ключовим фактором, що обумовлював виникнення протиріч між сторонами стало питання щодо перебування американських збройних сил у регіоні. Іранська сторона традиційно дотримується позиції щодо необхідності недопущення військової присутності у регіоні ЗС позарегіональних акторів (Мудрієвська, 2018, с. 68). Так, офіційний Тегеран наголошував на необхідності досягнення компромісного бачення регіональної безпеки, а також наполягав на недопущенні перебування у регіоні сторонніх збройних сил, проте саудівська сторона розглядала Сполучені Штати як головного стратегічного партнера та гаранта безпеки (Grajewski, 2020; Monshipouri, 2019, с. 118).

На початку 2000-х рр. посилення ірано-американського конфлікту вплинуло на подальший процес налагодження взаємин з Саудівською Аравією. Так, президент США Дж. Буш-молодший публічно заявив про приналежність Ірану до т.з. «Осі зла» (Monshipouri, 2019, с. 41; Saikal, 2019, с. 109). Як наслідок, наявність тісних взаємин між КСА та США позначалися і на ірано-саудівському діалозі. Водночас, чинник ІЯП, як вже зазначалося раніше, суттєво впливав на характер взаємин ІРІ з монархіями Перської затоки, зокрема з Саудівською Аравією, які підозрювали офіційний Тегеран у наявності намірів набуття переваги над країнами регіону задля досягнення статусу регіонального гегемона (Saikal, 2019, с. 107).

Варто однак зауважити, що початково позиція офіційного Ер-Ріяда щодо даного питання полягала в утриманні від приєднання до санкційного режиму, намагаючись уникнути загострення діалогу з Іраном і стверджуючи, що санкції не сприятимуть

конструктивному вирішенню проблеми (Moosavian, Ghadbeigy, & Jafari, 2022, с. 15). Виникнення передумов для згортання розрядки в ірано-саудівському діалозі відбувалося також у зв'язку з стартом діалогу між Ісламською Республікою і саддамівським Іраком. Даний крок негативно сприймався саудівським керівництвом, яке розцінювало баасистський режим як фактор дестабілізації регіону (Hunter, 2010, с. 216). З поваленням режиму С. Хусейна політикум ІРІ вдався до поглиблення власного впливу у післявоєнному Іраку, тоді як офіційний Ер-Ріяд в умовах ірано-американської конфронтації продовжував посилювати безпекову кооперацію зі США та проігнорував потребу протидіяти поширенню іранського впливу у даній країні (Hadađ, 2024, с. 5). У підсумку дані обставини, фактично, ставили на паузу безпекове партнерство Ірану і Саудівської Аравії.

За президентства М. Ахмадінежада взаємини ІРІ-КСА почали знову рухатися у сторону розвитку конфлікту, хоча початково ірано-саудівський діалог все ж мав стриманий характер (Heydarian, 2010). Так, у рамках здійснення регіональної дипломатичної місії у 2007 р. президент ІРІ здійснив офіційний візит до Саудівської Аравії з метою розвіяти підозри офіційного Ер-Ріяду щодо деструктивного впливу ІЯП на регіональну безпеку спільно з інтенсифікацією іранської присутності в Іраку (Hunter, 2010, с. 199-200; Osiewicz, 2014, с. 253). Втім починаючи з 2008 р. дискурс саудівської сторони щодо Ірану почав розвиватися у конфронтаційному руслі. Причина зміни риторики офіційного Ер-Ріяду полягала у ситуації, яка складалася на даному етапі довкола Іраку.

Значне занепокоєння саудівської сторони на тлі зменшення військової присутності США було викликане інтенсифікацією ірано-іракських зв'язків на даному етапі, що підштовхувало КСА до артикулювання питання «іранської загрози» для безпеки регіону (Hadžikadunić, 2019; Saikal, 2019, с. 191). У рамках загострення відносин з Ісламською Республікою офіційний Ер-Ріяд пішов на скорочення торгових і дипломатичних відносин (Hadžikadunić, 2019). Вагомим інструментом просування власної точки зору стало питання ІЯП; у даному випадку саудівська сторона акцентувала увагу країн регіону та світової спільноти загалом на тому, що діяльність ІРІ у даній сфері загрожує регіональній стабільності та може спровокувати

нуклеаризацію регіону Перської затоки (Moosavian, Ghadbeigy, & Jafari, 2022, с. 12-15; Завада, 2018b, с. 40; Мудрієвська, 2018, с. 69). Крім того, офіційний Ер-Ріяд співпрацював зі США та Ізраїлем у контексті протидії розвитку ІЯП (Heydarian, 2010).

Протягом «Арабської весни» ірано-саудівська конфронтація починає розвиватися у зв'язку з активним втручанням Ісламської Республіки у регіональні конфлікти з метою інтенсифікації власного впливу, який саудівська сторона намагалася стримувати (Ostovar, 2016, с. 19). Приміром спроби іранської сторони вплинути на перебіг подій у Бахреїні спонукали уряд даної країни звернутися за допомогою до КСА та ОАЕ задля стабілізації внутрішньої ситуації, що провокувало публічну критику з боку офіційного Тегерана, який звинувачував Саудівську Аравію у придушенні народних протестів, через силове втручання у перебіг подій в Бахреїні, що дозволило стабілізувати положення правлячої родини Аль-Халіфа (Скороход, 2015, с. 11). Так, іранська сторона порівнювала присутність силових структур КСА та ОАЕ на території Бахреїну з фактичною окупацією країни; більш того, політикум ІРІ звернувся до ООН з вимогою введення миротворчих структур «для припинення вбивства народу Бахреїну» (Jahner, 2012). Офіційний Ер-Ріяд, у свою чергу, звинувачував Ісламську Республіку у безвідповідальній щодо безпеки регіону політиці, яка спровокувала ескалацію ситуації в Бахреїні, а також у безпідставних звинуваченнях Саудівської Аравії та у злочинній діяльності проти даної країни (Katzman, 2021, с. 21).

Конфлікт між ІРІ та КСА на даному етапі розвивався у зв'язку з інтенсифікацією іранського впливу в Іраку, Лівані та Сирії, чому намагалася протистояти саудівська сторона (Golmohammadi, 2018, с. 98; Мудрієвська, 2018, с. 68). Політика Саудівської Аравії відносно асадівської Сирії ставила собі за мету сприяння ліквідації режиму Б. Асада, дотичного до ісламського режиму, що таким чином сприяло дотриманню політики стримування Ірану у регіоні (Crooke, 2011). До того ж, теоретичний розкол у відносинах між Сирією та Іраном означав би унеможливлення підтримки відносин між ІРІ та ліванською «Хезболлою», що суттєво б обмежило здатність Ісламської Республіки проектувати власний вплив на

Близькому Сході. Під впливом означених факторів офіційний Ер-Ріяд розглядав діяльність Ісламської Республіки як підтвердження прагнення керівництва даної країни до політичного домінування у регіоні шляхом його дестабілізації та інтенсифікації власного впливу за рахунок використання проіранських політичних сил та збройних угруповань (Hunter, 2010, с. 213-214; Ostovar, 2016, с. 3; Saikal, 2019, с. 170, 186-188).

Повернення Ірану до провадження деструктивної регіональної політики спільно з налагодженням діалогу між ІРІ та США у контексті напрацювання СВПД – дані фактори розцінювалися саудівським керівництвом як провал політики стримування Ісламської Республіки, а активізація зв'язків іранського політикуму з Іраком і асадівською Сирією обумовлювали сприйняття такого політичного альянсу як безпосередню загрозу власній безпеці (Monshipouri, 2019, с. 120). Тому з боку Саудівської Аравії особливо негативно сприймалося втручання Ірану у справи Ємену, що офіційний Ер-Ріяд розглядав як безпосередню загрозу безпеці свого південного кордону (Bazzi, 2015; Litvak, 2017, с. 52). Налагодження зв'язків іранського політикуму з єменським угрупованням «Ансар Аллах» розглядалося саудівською стороною як цілеспрямована політика ІРІ щодо послаблення КСА. Офіційний Тегеран, у свою чергу, використовував зв'язки з хуситами, з одного боку, у пропагандистських цілях, утверджуючи в іранському суспільстві тезу щодо зростання політичного впливу, а з іншого – втручання КСА у єменський конфлікт відповідало інтересам Ірану, оскільки призводило до іміджевих втрат для саудитів, суттєвих фінансових витрат. Водночас прагматична сторона підтримки Ісламською Республікою даного угруповання полягала у використанні даного фактору як важелю тиску у дипломатичних переговорах (Gaub, 2016, с. 4; Terrill, 2011, с. 17; Kendall, 2017, с. 4).

Починаючи від 2015 р. можна було спостерігати розгортання відкритого конфлікту між ІРІ та КСА (Golmohammadi, 2018, с. 99). Салман ібн Абдель-Азіз Аль Сауд, новий король Саудівської Аравії від 2015 р. вдався до провадження більш жорсткої відносно Ісламської Республіки політики, що обумовлювало подальше загострення міждержавних відносин (Saikal, 2019, с. 191). Більш того, Саудівська

Аравія сприймала пасивний (не в останню чергу через конфлікт між КСА і США у зазначений період) курс адміністрації Б. Обами щодо Близького Сходу та переговори між США та Ісламською Республікою з ядерного питання як загрозу власним інтересам (Eoyang, Peters, Mehta, & Gaskew, 2019, с. 56; Скороход, 2016, с. 159). На тлі переговорів щодо укладання СВПД зближення між Ісламською Республікою і Сполученими Штатами викликало занепокоєння в саудівського керівництва, яке вважало, що скасування санкційного тиску на Іран усуне обмеження інтенсифікації його впливу у Перській затоці, особливо за умов зменшення американського втручання (Golmohammadi, 2018, с. 99; Завада, 2018b, с. 40; Мудрієвська, 2017, с. 135). Початок даного процесу вбачався офіційним Ер-Ріядом у контексті інтенсифікації впливу ІРІ в Іраку, а також з огляду на втручання у перебіг Саудівсько-єменської війни від 2015 р. (Heydarian, 2010). Безпосередньою причиною прямої конфронтації ІРІ та КСА стала страта у 2016 р. шіїтського богослова та критика саудівської влади Німра Бакіра ан-Німра, що спровокувало напад на посольство КСА у Тегерані та подальше розірвання двосторонніх відносин. Водночас, у даному контексті з Саудівською Аравією солідаризувалася більшість країн-членів РСАДПЗ, які суттєво знизили рівень дипломатичних зв'язків з ІРІ.

Водночас наступним конфліктогенним фактором у контексті ірано-саудівських відносин стала блокада Катару, уряд якого хоча й підтримав саудівську сторону у 2016 р., проте прагнув зберегти економічну співпрацю з Ісламською Республікою та не бути залежним від Саудівської Аравії у питанні провадження своєї зовнішньої політики, що позначилося активізацією у 2017 р. ірано-катарського діалогу (Harrison, 2021, с. 12; Zaccara, 2019, с. 6). Зрештою, у відповідь офіційний Ер-Ріяд разом із союзниками запровадив блокаду Катару, що призвело до напруженості всередині РСАДПЗ. Розвиток партнерства між ІРІ та Катаром сприймався саудитами як підтвердження зростаючого впливу Ірану внаслідок підписання СВПД. Паралельно низка кризових подій, зокрема вбивство журналіста Джамалія Хашогджі у 2018 р., що негативно позначилося на іміджі Саудівської Аравії та ірано-саудівській співпраці, а також зростаюче протистояння з Туреччиною ще більше погіршили міжнародний статус Королівства (Eoyang, Peters, Mehta, & Gaskew, с. 55-56; Monshipouri, 2019, с.

123). В умовах нестабільності в регіоні саудівське керівництво вдалося до пошуку нових союзників за межами регіону Перської затоки, що обумовило зближення на даному етапі з Ізраїлем. Крім того, жорстка риторика адміністрації Дж. Трампа щодо Ірану сприяли формуванню антиіранської коаліції (Saikal, 2019, с. 169).

Подальше загострення ірано-саудівських відносин прослідковувалося у період 2019-2020 рр. і було обумовлене формуванням та діяльністю антиіранської коаліції, частиною якої була Саудівська Аравія. На даному етапі конфронтація між Ісламською Республікою і представниками антиіранської коаліції вийшла за межі політичного конфлікту і позначилася збройною ескалацією, яка зокрема торкалася і офіційного Ер-Ріада. Так, у вересні 2019 р. угруповання «Ансар Аллах» атакувало об'єкти нафтової компанії Saudi Aramco поблизу м. Абкайк, де знаходиться одне з головних нафтових родовищ Королівства. Водночас, Сполучені Штати звинувати ІРІ у причетності до даного нападу, зокрема шляхом постачання даному угрупованню безпілотників (Hubbard, Karasz, & Reed, 2019). Вже наступного року, комбінованого нападу «Ансар Аллах» з застосуванням ракет та бойових дронів зазнала столиця Саудівської Аравії.

Інтенсифікація конфлікту ІРІ з антиіранською коаліцією позначилася у зв'язку з ліквідацією у 2020 р. К. Сулеймані, командувача сил «Кодс» КВІР, та дещо пізніше – Мохсена Фахрізаде, члена КВІР, що курував розробку ІЯП (Quilliam, 2021, с. 24). Однак подальша риторика як Ісламської Республіки, так і Саудівської Аравії вказувала на те, що обидві сторони прагнули уникнути розв'язання війни. У випадку ІРІ такий крок означав би ще більше загострення відносин з монархіями Перської затоки та створював ризик консолідації їхніх зусиль для протидії Ірану у рамках зобов'язань про колективну безпеку РСАДПЗ. Крім того, така діяльність офіційного Тегерана міг спровокувати втручання США та Ізраїлю – ключових позарегіональних опонентів ІРІ та членів антиіранської коаліції. Водночас подібний збройний конфлікт міг спровокувати загострення внутрішньополітичні проблеми країни, зокрема активізацію сепаратистських рухів та економічні труднощі, зумовлені санкційним режимом і зростанням інфляції. У випадку Саудівської Аравії небажання розгортання збройного конфлікту у Перській затоці є наслідком регіональної стратегії даної

країни, яка прослідковується ще з часів Ірано-іракської війни і полягає у дотриманні саудівською стороною виключно опосередкованого залучення до збройних міждержавних сутичок. Така стратегія дозволяла країні підтримувати певну сторону конфлікту, не набуваючи тим не менш статусу його учасника та заощаджуючи власні ресурси (Hadžikadunić, 2019). Разом з тим, прагнення не допустити прямої військової конфронтації з ІРІ, як можна припускати, виходить з позиції Сполучених Штатів, які хоча й є гарантом безпеки КСА, проте наголошували, що не збираються вести війну від імені Саудівської Аравії (Мудрієвська, 2017, с. 135). Варто також зазначити, що у безпековому плані, що незважаючи на значний оборонний бюджет Королівства та модернізацію військових структур, офіційний Ер-Ріяд все ж поступається Ісламській Республіці у спроможності реалізації військової сили, що прослідковується на прикладі невдалої кампанії КСА у Ємені. Як наслідок, саудівська сторона продовжує залежати у даному питанні від Сполучених Штатів, що обумовлює інтерес керівництва країни до формування регіональних оборонних механізмів, а також інтенсифікації співпраці з Китаєм (Hadžikadunić, 2019). Зрештою, варто зауважити вплив пандемії COVID-19, який також змушував як Іран, так і Саудівську Аравію зосередитися на внутрішніх викликах (Alharbi, 2021, с. 9; Tabatabai, 2020).

Починаючи від 2021 р. відносини Ірану і Саудівської Аравії вступають у нову фазу, чому сприяв вплив декількох факторів. Перш за все, на даному етапі в Ісламській Республіці відбувається зміна політичної влади, яка після парламентських виборів 2020 р. та обрання президентом ІРІ І. Раїсі знову зосереджується в руках консервативного крила (Azizi A., 2020). Дискредитація зовнішньополітичного курсу Х. Рухані через повторне введення режиму санкцій з боку Сполучених Штатів та початок нової фази ірано-американської конфронтації у зв'язку з політикою «максимального тиску» адміністрації Д. Трампа провокувала артикулювання вищим політикумом ІРІ жорсткого дискурсу, спрямованого у т.ч. на формування суспільної думки щодо зовнішньополітичної програми «необхідності в дотриманні жорсткої та непохитної позиції Ірану в діалозі з міжнародною спільнотою» (Golkar, 2016). Втім, попри реанімацію політичного впливу фракції, що традиційно відстоює

ревізійністську політику Ісламської Республіки, з 2021 р. у відносинах між Іраном і Саудівською Аравією спостерігається старт конструктивного діалогу.

Враховуючи наявність глибокого антагонізму між сторонами, закріпленню якого сприяло попереднє десятиліття конфлікту у відносинах ІРІ-КСА, варто припускати, що нормалізація ірано-саудівського діалогу обумовлювалася не бажанням деескалації напруги, а впливом зовнішніх факторів (Bazzi, 2015; Hadžikadunić, 2019). Так, конфронтаційна риторика Саудівської Аравії щодо Ісламської Республіки значною мірою залежала від підтримки з боку США. Однак політика адміністрації Дж. Байдена відносно ІРІ мала на меті налагодження контакту з Ісламською Республікою, що обумовлювало значне пом'якшення риторики американської сторони відносно Ірану (Jakes, Crowley, Sanger, & Fassihi, 2021; Goldberg, 2023, с. 2). Тому відсутність підтримки з боку американської сторони стала причиною, що змушувала офіційний Ер-Ріяд вдатися до усунення відкритого конфлікту у відносинах з ІРІ (Stephens, 2023). Іншим важливим зовнішнім гравцем, що впливав на даний процес, став Китай, чий економічні інтереси у регіоні Перської затоки, мали стабілізуючий вплив на ірано-саудівські відносини (Silber, 2023). Зростання китайського впливу на політику Ірану у Перській затоці відбувалося з огляду на інтенсифікацію економічних і політичних зв'язків, а також співпраці у сфері продажу технологій ВПК (Harmer, 2013, с. 6, 22). Посиленню даного процесу сприяло укорінення серед іранського політикуму скепсису щодо перспектив нормалізації відносин з Заходом через дискредитацію адміністрацією Д. Трампа «Ядерної угоди» (Fiedler, 2023, с. 8-9). Повторне провадження Сполученими Штатами санкційного режиму обумовлювало прийняття урядом І. Раїсі політики «Погляду на Схід», яка означала інтенсифікацію торгових відносин з країнами Азії та нормалізацію відносин з сусідами (Stephens, 2023; Goldberg, 2023, с. 3; Пшенична, 2024).

У даному випадку партнерство з КНР розглядалося іранським політикумом як альтернатива СВПД, що не вимагала значних поступок та унеможливлювала ризик її одностороннього скасування в майбутньому (Azizi H., 2023). Подальше зближення ІРІ та КНР відбулося внаслідок активної участі Пекіна в боротьбі з пандемією COVID-19 у межах дипломатії «Шовкового шляху здоров'я», а також підписання в 2021 р.

«Угоди про стратегічну співпрацю», яка передбачає масштабні китайські інвестиції в економіку Ірану протягом наступних 25 років (L'Iran et la Chine signent un «pacte de coopération stratégique de 25 ans», 2021; Maini, 2024). Більш того, у рамках налагодження взаємин з КНР Ісламську Республіку у 2023 р. було прийнято до складу Шанхайської організації співробітництва (ШОС) (Azizi H., 2023). Китайський чинник мав важливе значення і для Саудівської Аравії, з огляду на тісні торгівельні зв'язки з КНР, зокрема фінансування саудівських інфраструктурних проєктів, а також через зниження рівня підтримки з боку адміністрації Байдена у конфронтації з Іраном (Guzansky & Orion, 2017, с. 1-4; Stephens, 2023).

За посередництва Республіки Ірак та Султанату Оман обидві країни на даному етапі розпочали перемовини щодо відновлення дипломатичних зв'язків, які протягом 2021-2022 рр. позначилися проведенням консультаційних заходів з метою врегулювання спірних питань (Alagöz, 2022b; The National, 2023). Водночас у квітні 2022 р. перемовини між ІРІ і КСА ледь не були зірвані у зв'язку через демонстративний вихід іранської сторони з переговорного процесу на знак протесту проти страти саудівським керівництвом затриманих бахрейнських громадян, що сповідували шиїзм. Однак зриву перемовин вдалося уникнути через втручання КНР, завдяки чому Іран і Саудівська Аравія повернулися за стіл переговорів (The National, 2023). Зростання китайського впливу у регіоні можна бачити з огляду на те, що саме Пекін став майданчиком для підписання 10 березня 2023 р. угоду між Ісламською Республікою і Саудівською Аравією про повторне встановлення дипломатичних відносин, яка зокрема передбачала відкриття дип.представництв, підтвердження чинності безпекових угод від 1998 та 2001 рр., а також налагодження на початковому етапі авіасполучення між країнами (Mostafa, 2023; Stephens, 2023; Embassy of the People's Republic of China in Sweden, 2023; The National, 2023). Варто також зауважити, що подальший ізраїльсько-палестинський конфлікт унеможливив встановлення дипломатичних відносин між Ізраїлем і Саудівською Аравією, що також позитивно сприймалося іранським політикумом (El Yaakoubi & Hafezi, 2023). Відновлення дипломатичних відносин ІРІ та КСА передбачало погодження сторонами взаємних поступок, що у випадку Ісламської Республіки стосувалося

підтримки угруповання «Ансар Аллах». Однак, протягом 2024 р. сторонам вдалося врегулювати питання прийому іранських громадян, що здійснюють Хадж, тоді як до більш суттєвих кроків до нормалізації відносин не вдавалася жодна зі сторін (One Year Since Detente, Tensions Remain Between Iran, Saudi Arabia, 2024; Iran International, 2024).

Дані обставини обумовлюють розгляд поновлення ірано-саудівського діалогу як наслідок впливу позарегіональних акторів, на що вказує вимушений характер нормалізації відносин. Тому варто припускати, що нормалізація відносин сторін є нестійкою, адже продовжують зберігатися у поведінці обох країн конфліктогенні аспекти, які провокували конфронтацію ІРІ-КСА, зокрема це – ідеологічне і конфесійне суперництво, боротьба за регіональне лідерство і укорінене вороже сприйняття сторонами одна одної (Heydarian, 2010). Крім того, ірано-саудівське суперництво посилюється за рахунок впливу політичного, конфесійного та етнонаціональних факторів. Однією з ключових відмінностей сторін є характер їхніх політичних систем – республікансько-теократичний устрій Ірану та монархічна форма правління Саудівської Аравії. Повалення режиму шаха М. Пехлеві у 1979 р. обумовлювало трансформацію політичної системи країни та подальшу активізацію деструктивного дискурсу, який базувався на ідеологічних засадах, спрямованих на політичну трансформацію країн регіону за аналогією з подіями в Ірані (Abdullah & Vabakr, 2022, с. 1008-1009). Такий курс офіційного Тегерана викликав гостру реакцію з боку Саудівської Аравії та її союзників. Проте антагонізм ІРІ і КСА був зумовлений не лише дестабілізуючою діяльністю іранського режиму, що загрожувала внутрішній безпеці Королівства. Саудівська Аравія, як держава з консервативним монархічним ладом, традиційно сприймає посягання на монархічний устрій країн регіону як екзистенційну загрозу (Terrill, 2011, с. 6). На тлі поширення ідей панарабізму у середині ХХ ст., було повалено арабські монархії Єгипту, Іраку, Лівії та Тунісу, що сприймалося саудівською стороною як небезпечний прецедент та виклик власному існуванню (Jahner, 2012). У зв'язку з даними подіями формування Ісламської Республіки, що постала внаслідок революції та позиціонувала себе як альтернативний

центр ісламського світу, була розцінена Саудівською Аравією як серйозна загроза її впливу (Hunter, 2010, с. 192).

Релігійний фактор є невід'ємною складовою природи Ісламської революції в Ірані, що визначає ідентичність держави та її політичний курс. Відмінності у конфесійній приналежності розділяють шийтський Іран та сунітську Саудівську Аравію, формуючи два конфронтаційні табори, суперництво між якими сягає часів зародження ісламу. Революція 1979 р. в Ірані та подальші дії офіційного Тегерана спричинили відновлення та ескалацію сунітсько-шийтського протистояння (Mumtaz, 2005, с. 10). Даний конфлікт у випадку Саудівської Аравії яскраво проявився через реакцію шийтського населення, що населяє провінцію Ель-Хаса (Karsh, 2002, с. 12). Внаслідок дискримінації з боку влади та натхненні революційними подіями в Ірані, місцеві шийти розпочали масові протести. Саудівське керівництво розцінило їх як прояв імплементації концепції «експорту ісламської революції» іранським політикумом. Як відповідь на загрозу з боку ІРІ, були впроваджені обмеження для іранських паломників, що стосувалися відвідування священних міст Мекки та Медини під час Хаджу (Mumtaz, 2005, с. 12).

Поведінка окремих персоналій також впливала на процес інтенсифікації ірано-саудівського конфлікту, адже від початку виникнення Ісламської Республіки риторика іранського керівництва щодо Саудівської Аравії носила ворожий характер. Верховний лідер Ірану Р. Хомейні звинувачував саудівську королівську родину у «зраді ісламських інтересів» та просуванні прозахідного курсу. У 1987 р., реагуючи на нові обмеження, встановлені королем Фагдом щодо іранських паломників, Р. Хомейні відкрито назвав саудитів «кинджалом у серці ісламу» та «єретиками, які окупували святі місця» (Gaub, 2016, с. 2; Mumtaz, 2005, с. 12-13). У своїх пропагандистських кампаніях офіційний Тегеран акцентував увагу на тезі щодо неспроможності саудівського монарха виконувати функції хранителя головних ісламських святинь (Al Saied, 2021; Кіяниця, 2024, с. 68). Приводом для посилення подібної риторики став теракт у мечеті аль-Харам у листопаді-грудні 1979 р., організований угрупованням «Аль-Іхван» (Al Saied, 2021). Наслідки даної події змушували саудівське керівництво посилити авторитарні тенденції, зробити акцент

на релігійному чиннику у внутрішній політиці та виробити жорсткішу зовнішньополітичну стратегію у відповідь на загрозу Ісламської Республіки, яка виражалася, зокрема, у застосуванні контрзаходів щодо антисаудівського дискурсу ІРІ (Al Saied, 202; Feierstein, 2019).

Окрім релігійного виміру, важливу роль у формуванні ірано-саудівського конфлікту відігравав і національний ідентифікатор. В ісламських державах національна самоідентифікація тісно пов'язана з релігійною приналежністю. В Ірані існували два основні ідентифікаційні чинники – «ісламська» та «іранська» ідентичності, які могли взаємодоповнювати одна одну. До революції шахський режим активно підкреслював культурно-історичну спадщину Ірану, зокрема його доісламське минуле, намагаючись зменшити вплив духовенства та забезпечити відкритість країни до західного світу (Hunter, 2010, с. 18). Після революції іранський політикум прагнув утвердити пріоритет «ісламської» ідентичності, що мала витіснити національний фактор конфесійним. Такий підхід мав на меті подолання шахського «антиісламського» курсу та створення передумов для формування наднаціональної шийтської ідентичності, що б об'єднувала шийтські общини регіону (Hunter, 2010, с. 188). Однак, попри зусилля уряду, «іранська» ідентичність залишалася міцним елементом самосвідомості населення, що лише посилювалося після початку Ірано-іракської війни. Тим не менш, конфесійний чинник у питанні самоідентифікації обидвох сторін теж набував вагомого значення (Hunter, 2010, с. 19, 27). Як наслідок сунітсько-шийтський конфлікт поширювався на взаємини між іранцями та арабами.

Зрештою, ірано-саудівське суперництво, що триває десятиліттями, набуває нових особливостей, які загострюють конфлікт між двома державами. Так, ІЯП сформувала додатковий фактор двосторонньої напруги, зважаючи на занепокоєння монархій регіону щодо безпеки в Затоці. Дане питання почало активно обговорюватися на початку 2000-х рр., коли загострилося протистояння між Іраном і США. Іранська сторона, займаючись збагаченням урану, розбудовою інфраструктури та обмежуючи доступ МАГАТЕ до інформації про свою програму, спричинила міжнародну недовіру. Додатково підозри посилювалися через риторику президента

Ахмадінежада, який розглядав розвиток ядерних технологій як елемент «опору Заходу». Такий підхід у поєднанні з іранськими регіональними амбіціями сприяв формуванню серед країн Перської затоки сприйняття ядерної програми як такої, що має військове або принаймні подвійне призначення (Moosavian, Ghadbeigy, & Jafari, 2022, с. 12). Водночас позиція саудівської сторони щодо даного питання змінювалася залежно від динаміки відносин з Іраном. Під час президентства М. Хатамі ядерна програма ІРІ не розглядалася як серйозна загроза регіональній стабільності (Moosavian, Ghadbeigy, & Jafari, 2022, с. 13). Однак загострення ірано-саудівського протистояння під час «Арабської весни» спонукало офіційний Ер-Ріяд до змінити підхід до ядерної програми ІРІ (Кіяниця, 2024, с. 69).

із загостренням ірано-саудівського протистояння на тлі подій «Арабської весни» питання ядерної програми ІРІ активно артикулювалося офіційним Ер-Ріядом. Саудівське керівництво сприймає Іран як країну-ревізіоніста, що прагне домінувати в регіоні, використовуючи для цього дестабілізуючі методи. Тому ядерна програма ІРІ розглядається у контексті прагнення іранського політикуму до здобуття стратегічної переваги над сусідніми державами, що посилює занепокоєння про можливе її військове спрямування (Moosavian, Ghadbeigy, & Jafari, 2022, с. 12-13). Більш того, отримання Ісламською Республікою статусу ядерної держави неодмінно порушити баланс сил у регіоні на користь ІРІ, дозволяючи офіційному Тегерана чинити тиск на сусідні країни (Kahl, Dalton, & Irvine, 2013, с. 8). Також важливим наслідком розробки іранською стороною ядерної програми та сприйняття окремими монархіями Перської затоки ядерної діяльності ІРІ як загрози – дані обставини стимулюють процес «нуклеаризації» регіону, що позначається на тому, що такі країни, як Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати вдаються у відповідь до розробки власної ядерної програми (Kahl, Dalton, & Irvine, 2013, с. 7, 15-16, Завада, 2020, с. 71).

Ще одним важливим аспектом ірано-саудівського конфлікту є геополітичні союзи та взаємодія із зовнішніми акторами. Протягом 1990-х рр. Саудівська Аравія поглиблювала безпекову співпрацю зі Сполученими Штатами у відповідь на загрозу саддамівського Іраку, що викликало негативну реакцію з боку Ісламської Республіки.

Ідеологічне протистояння між ІРІ та США доповнювалося виникненням сприйняття іранським керівництвом загрози власній безпеці у зв'язку з інтенсифікацією американської збройної присутності у Перській затоці. У період президентства М. Хатамі Іран і Саудівська Аравія намагалися досягти спільного бачення регіональної безпеки, однак на заваді консенсусу стало питання щодо перебування збройних сил США у регіоні. Так, для саудівської сторони безпекова співпраця зі Сполученими Штатами є перш за все гарантією власної безпеки. Крім того, саудівське керівництво підтримало антиіранську політику США, що виражалося у підтримці введення санкцій у 2008 р., не кажучи вже про інспірування діяльності антиіранської коаліції (Абуамер, 2023, с. 15). Що стосується Ісламської Республіки, то варто зазначити, що на противагу взаєминам Саудівської Аравії з ключовими опонентами ІРІ офіційний Тегеран. Ісламська Республіка, зі свого боку, розширює співпрацю з політичними режимами та угрупованнями, які Саудівська Аравія вважає деструктивними. Сюди відносяться зв'язки ІРІ з шіїтськими збройними угрупованнями, на кшталт «Хезболли» та «Сил народної мобілізації», підтримка єменського угруповання «Ансар Аллах», а також донедавна – режиму Б. Асада. Крім того, саудівське керівництво доволі гостро сприймає втручання іранської сторони у регіональні конфлікти.

3.3. Динаміка ірано-іракських взаємовідносин

Динаміка відносин Ісламської Республіки Іран і Республіки Ірак обумовлюється суперечливим характером взаємин сторін, що виходять далеко за рамки новітньої історії обох держав. Арабська експансія 633-654 рр., супроводжена процесом ісламізації Ірану, обумовлювала формування реалій, які впливають на поточний стан відносин – чітке розмежування арабсько-сунітського і персько-шіїтського світів і подальшу їхню конфронтацію. Зазначене протистояння стало причиною низки збройних і конфесійних конфліктів, які сприяли становленню сприйняття сторонами одна одної у колективній свідомості носіїв даних світоглядних цінностей як природного супротивника. Результатом даних конфліктів ставали зокрема історичні травми обох народів, що відігравали у подальшому розвитку взаємин, підживлюючи антагонізм між арабами і іранцями (Yair & Akbari, 2014).

Водночас зазначений антагонізм живився з огляду на регіональні амбіції іранської сторони, які активно почали проявлятися у шахський період починаючи з XVI ст., тобто становлення Держави Сефевідів, а у розрізі новітньої історії – від часів правління династії Пехлеві, так і після проголошення Ісламської Республіки, яка з огляду на ідеологічний дискурс прагнула до утворення паншиїтського регіонального об'єднання. Разом з тим, регіональні амбіції Держави Ірак, що артикулювалися ба'асистським режимом за правління Саддама Хусейна, теж сприяли посиленню двостороннього антагонізму і сприйняттю офіційного Багдада як конкурента за політичне домінування у Перській затоці як у шахський період, так і після проголошення Ісламської Республіки у квітні 1979 р. (The Encyclopaedia Britannica, 1998).

Конфлікт у відносинах між Іраном і Іраком на даному етапі за своїм характер виходить за рамки двосторонніх зв'язків, зважаючи на його вплив на такі ключові відносно регіону питання, як безпека і милітаризація регіону, а також його політична і економічна стабільність. Вперше у новітній історії Перської затоки зазначені проблеми набули особливого значення починаючи з середини 1970-х рр., коли ірано-іракські взаємини позначилися розгортанням двостороннього конфлікту, обумовленого наявністю власних регіональних амбіцій (The Encyclopaedia Britannica, 1998). Ірано-іракська війна 1980-1988 рр. стала каталізатором дестабілізації регіону, чії наслідки у подальшому провокували виникнення нових збройних конфліктів за безпосередньої чи опосередкованої участі Держави Ірак або Ісламської Республіки (Alaaldin, 2020). Серед даних подій варто виокремити іракську окупацію Держави Кувейту, що спричинила Війну в Затоці, а також т.з. Війну в Іраку (2003-2011 рр.), події Арабської весни, боротьбу з ДАІШ у контексті війни в Іраку (2013-2017 рр.); окремо варто вказати, що інтенсифікація іранського впливу у постсаддамівському Іраку стала однією з причин діяльності антиіранської коаліції під егідою Саудівської Аравії. Зазначені події впливали як на внутрішньополітичні процеси Іраку і Ісламської Республіки, так і на їхню позицію на міжнародній арені. Проте ключовою особливістю ірано-іракських відносин є їхній вирішальний вплив на безпеку і стабільність регіону та формування нових політичних реалій у Перській затоці.

Розташована на півночі регіону Республіка Ірак є однією з ключових країн регіону у зв'язку зі стратегічним географічним положенням, чисельним населенням (48,6 млн. осіб), наявністю значних покладів енергоносіїв (143 млрд. барелів нафти і 127 трлн. кубометрів газу) та виходячи з історичної ролі в арабському і ісламському світі (Worldometer, Iraq Energy Statistics, n.d.; Worldometer, Iraq Population (2025), n.d.). Починаючи з середини ХХ ст., коли у країні до влади приходить ба'асистський політичний режим, що пропагував ідеї панарабізму, Ірак перебував у центрі геополітичних суперечностей з сусідніми країнами, що впливало на формування зовнішньополітичного дискурсу (Liu, 2004). Хоча й наразі політичний вплив офіційного Багдаду у Перській затоці підірваний американською інтервенцією та поширенням іранського впливу на дану державу, Ірак продовжує бути важливим елементом регіональної стабільності, а також впливовим гравцем на ринку енергоносіїв.

Можливості проектування офіційним Багдадом незалежної зовнішньої політики підірвані тривалими збройними конфліктами, які призвели до внутрішньополітичної дестабілізації країни внаслідок падіння авторитету уряду країни і боротьби за владу між шиїтськими і сунітськими політичними фракціями, ДПК (Демократична партія Курдистану), низкою ісламістських угруповань, зокрема ДАШ (Ісламська держава), а також проіранськими силами, чий політичний вплив забезпечує силовий блок СНМ (Сили народної мобілізації) (Alaaldin, 2024). Крім того, внутрішньополітична стабільність Іраку, як вважається окремими дослідниками, ускладнюється за рахунок прийняття нової конституції після повалення режиму С. Хусейна, яка передбачає федералізацію країни, що провокує послаблення впливу центрального уряду і навпаки – посилення позицій різних місцевих політичних еліт, які часто перебувають у конфронтації з іракським урядом (Salih, 2023). Як наслідок, нинішній Ірак багато у чому є ареною конкуренції між Іраном, з одного боку і Сполученими Штатами, що намагаються нівелювати іранський вплив – з іншого. Також, у даному напрямку, хоча й доволі пасивно, докладає Саудівська Аравія, зокрема за рахунок нарощення економічної кооперації між країнами та підтримки сунітських політичних сил.

Загальна кількість населення Іраку наразі становить майже 47 млн. осіб, яке з позиції ІРІ в економічній площині розглядається як важливий споживчий ринок для іранських товарів (Hadad, 2024, с. 4). У етнорелігійному розрізі дане населення поділяється на 3 ключові категорії, довкола яких триває боротьба за політичне домінування: шіїти, що становлять більшість населення (60% від загальної кількості), суніти і представники колишнього політичного режиму, а також курди, що прагнуть до незалежності шляхом відокремлення від Іраку і утворення Курдистану (UK Visas and Immigration, 2024).

Характер діяльності даних фракцій обумовлює внутрішньо- і зовнішньополітичний дискурс даної країни. Так, шіїтська більшість, що прийшла до влади після повалення ба'асистського режиму, орієнтується на офіційний Тегеран, як на ключового актора у регіоні, що зацікавлений у збереженні за ними політичної влади в країні. Сунітська фракція, у свою чергу, підтримує тісні зв'язки з Саудівською Аравією, а також Об'єднаними Арабськими Еміратами, які провадять політику мінімізації іранського впливу в Іраку. Що стосується курдської фракції, то у більшості своїй її представники, зокрема ДПК артикулюють гасла щодо відділення від Іраку і у контексті співпраці з міжнародною спільнотою орієнтуються на Туреччину і США; водночас варто зауважити, що курдський рух в Іраку не є монолітним і поруч з ДПК функціонує Патріотичний союз Курдистану (ПСК), який підозрюється у співпраці з іранською стороною, що прослідковується на прикладі солідаризації даної політичної сили з діяльністю шіїтського уряду (Balci, 2024; Chulov, 2022). Такий баланс сил всередині країни спільно з політичним впливом сторонніх акторів є причиною внутрішньополітичної напруги і конфліктів, у т.ч. збройних між представниками тієї чи іншої політичної сили, а також формує додатковий фактор інтересу для офіційного Багдада у підтримці діалогу з ІРІ, що сприяє зниженню сепаратистських тенденцій серед курдської фракції (Abdul-Zahra, 2023).

Військовий потенціал Республіки Ірак є підірваним наслідками чисельних збройних конфліктів, що призвели до нівелювання військової сили даної країни. Чинний стан іракських ЗС не дозволяє здійснювати ефективний опір зовнішнім загрозам, що підтверджується на прикладі протидії діяльності терористичних

організацій, ліквідування яких забезпечувалося спільними зусиллями міжнародної коаліції (Webb, 2021). Крім того, безпекова ситуація в країні ускладнюється за рахунок протистояння політичних фракцій, які зазвичай мають власне воєнізоване крило (al-Kaabi & Knights, 2025).

Одним з ключових факторів, які обумовлюють перспективи регіонального лідерства Республіки Ірак у Перській затоці є значні запаси енергоносіїв, що за певних обставин можуть забезпечити дану країну стабільним джерелом фінансових надходжень. Дана країна посідає 5 місце у світі за покладами нафти та входить до 10 світових лідерів за запасами природного газу. Прибутки від торгівлі енергоносіями є ключовим джерелом наповнення державного бюджету, однак вплив багаторічних збройних конфліктів, відсутність інвестицій та модернізаційних заходів щодо даної галузі – зазначені фактори стримують розвиток енергетичного сектору країни (Sen, 2017; Kurdistan24, 2025). Крім того, вагомим стримуючим фактором у даному питанні є політика Ісламської Республіки, що вбачає в Іраку природного конкурента у сфері торгівлі енергоносіями (Nadad, 2024, с. 7). Зростаюча частка продажів енергоносіїв на світовому ринку може витіснити іранську нафту, особливо з урахуванням санкцій проти Ісламської Республіки, які обмежують можливості її експорту.

У новітній період ірано-іракські відносини почали вирізнятися спробами обох країн закріпити свої позиції у регіоні після проголошення іракською стороною незалежності у 1932 р., що інколи супроводжувалося конфліктами (Bakhash, 2004, с. 11). Особливе значення мало питання кордону в районі р. Шатт-ель-Араб (пер. Ервєндруд), яке провокувало конфлікт між Іраном та Іраком у наступні десятиліття. Підписання Саадабадського пакту у 1937 р. на деякий час послабило конфлікт довкола даного питання, однак конфлікт між сторонами залишався, оскільки Іран вважав домовленість щодо урегулювання кордону з Іраком невігідною і несправедливою (Karsh, 2002, с. 7). Тож перша половина ХХ ст. позначилася наявністю конфліктного характеру взаємин, хоча США і Велика Британія намагалися змусити обидві сторони до кооперації, зокрема за рахунок безпекової співпраці Іраку і Ірану у рамках СЕНТО (Karsh, 2002, с. 7). Прихід до влади партії «Ба'ас» (ар. Партія арабського соціалістичного відродження) внаслідок повалення династії Хашимітів

зумовлював переорієнтування країни на співпрацю з СРСР, а відтак провокував виникнення додаткових конфліктогенних чинників у відносинах з шахським Іраном, що орієнтувався на Сполучені Штати (Mahmoudian, 2021). Можна припускати, що даний розвиток подій сприймався іранською стороною як можливість перегляду питання демаркації кордону на власну користь, у зв'язку з чим уряд шаха Пехлеві у 1969 р. денонсував угоду від 1937 р., заявивши, що вона не відповідає національним інтересам Ірану (Karsh, 2002, с. 7-8).

Політика ШДІ відносно Перської затоки на даному етапі мала конфліктогенний відносно решти країн регіону у зв'язку з прагненням до набуття статусу регіонального лідера. У контексті ірано-іракських відносин у зазначений період обидві сторони вдавалися до методів проксі-конфлікту, що виражалося з боку шахського Ірану у підтримці курдських повстанців, тоді як у випадку Іраку – у підтримці антиурядових рухів у остані Хузестан, де проживають переважно етнічні араби (Karsh, 2002, с. 12). Крім того, іранська сторона намагалася стримувати політику ба'асистського Іраку у регіоні, що зокрема виражалося у підтримці Кувейту під час прикордонних сутичок 1973 р. Зрештою, обидві сторони підписали Алжирські угоди у 1975 р., які погоджували кордону на користь Ірану в обмін на відмову шаха Пехлеві від підтримки курдських рухів (Hunter, 2010, с. 215). У подальшому, дана угода буде використана С. Хусейном як легітимізуючий фактор початку Ірано-іракської війни (Hirst, 2011; Tehran Times, 2024a).

Перемога Ісламської революції в Ірані у контексті Республіки Ірак призвела до підтримки шіїтських антидержавних виступів і терористичної активності, спрямованої проти вищих політичних кіл партії «Ба'ас» (Fiedler, 2023, с. 5-6; Karsh, 2002, с. 13). Однією з головних цілей став прибічник С. Хусейна, що у 1979 р. зайняв пост президента країни, Тарік Азіз, віцепрем'єр-міністр і член Ради революційного командування; дещо пізніше вдалося запобігти замаху на життя міністра інформації Іраку Латіфа Нусейфа аль-Джасіма (Karsh, 2002, с. 9, 13). Враховуючи історичне суперництво між обома країнами, що заклало основи взаємної підозри і недовіри, дані події сприймалися офіційним Багдадом як доказу провадження новоутвореною Ісламською Республікою ворожої політики. Крім того, важливим джерелом

антагонізму стало прагнення іракської сторони до реваншу за попередні поступки шаху М. Пехлеві у рамках підписання Алжирських угод від 1975 р. (Barzegar, 2008b, с. 49). Дані фактори створювали передумови для конфронтаційного розвитку подій між обома країнами.

У відповідь на діяльність ІРІ офіційний Багдад розпочав провадження масових репресивних заходів проти представників іранських общин, які населяли прикордонні території Іраку, вдаючись до політики примусової депортації, а також переслідування наближеного до ісламського режиму шіїтського духовенства, Наджафу, яке розцінювалося ба'асистським режимом як потенційний провідник ідей ісламської революції (Randal, 1980). У рамках даних процесів офіційний Багдад стратив у квітні 1980 р. аятолу Мухаммада Бакіра ас-Садра – одного з провідних релігійних лідерів наджафських шіїтів та очільника партії «Аль-Да'ва» (Committee Against Repression and for Democratic Rights in Iraq, 1989, с. 166). Крім того, режим С. Хусейна, апелюючи до необхідності нейтралізації загрози, яку містила революційна ідеологія Ісламської Республіки і спираючись на підтримку арабських монархій Перської затоки, які розглядали ба'асистський Ірак як протиположність хомейністському Ірану, розпочав у 1980 р. бойові дії проти ІРІ (Nelson, 2018, с. 247-248). У ситуації, що склалася, офіційний Багдад, з одного боку, докладав зусиль задля легітимізації власної збройної агресії в очах міжнародної спільноти, а з іншого – прагнув до зростання політичної ролі Іраку серед монархій регіону, з якими були доволі напружені відносини у зв'язку з панарабістським дискурсом країни. У даному випадку інтенсифікація геополітичного впливу розглядалася за рахунок взяття на себе безпекових зобов'язань щодо захисту регіону від загрози з боку Ісламської Республіки (Committee Against Repression and for Democratic Rights in Iraq, 1989, с. 230).

У новітній історії обох країн Ірано-іракська війна стала ключовим фактором, що вплинув не тільки на їхній подальший державний розвиток, обумовлюючи необхідність еволюції у зв'язку з виникненням нових геополітичних реалій, а й зумовлював зміни балансу сил у Перській затоці та закладав підвалини для подальшої безпекової дестабілізації регіону. Як вже зазначалося, номінальним *casus belli* для

виправдання іракської збройної агресії слугував деструктивний зовнішньополітичний дискурс ІРІ, що мав на меті поширення ісламської революції (Al-Khalifa, 2014, с. 27). Водночас повалення шахської влади розглядалося з боку офіційного Багдаду як можливість інтенсифікації геополітичної ваги країни в арабському світі, а також вирішення на власну користь конфлікту щодо демаркації кордону в районі р. Шатт-ель-Араб (Hunter, 2010, с. 189). Крім того, як перспективне територіальне надбання ба'асистський Ірак розглядав провінцію Хузестан, населення якої, як вже зазначалося, становив переважно арабський етнос, що також стимулювало наявність сподівань на підтримку серед місцевого населення (The Encyclopaedia Britannica, 1998).

У підсумку, початок зазначеного конфлікту став можливим, зважаючи на реваншистські настрої режиму С. Хусейна щодо денонсації Алжирських угод; сприйняття післяреволюційного Ірану як ослабленої сторони, що не зможе чинити спротив іракським ЗС; прагнення унеможливити реалізацію іранською стороною ідеологічних засад зовнішньої політики, а також бажання територіальної експансії за рахунок анексії Хузестану (Committee Against Repression and for Democratic Rights in Iraq, 1989, с. 229; Karsh, 2002, с. 22; Hunter, 2010, с. 193; Saikal, 2019, с. 84).

З огляду на дані обставини режим С. Хусейна розпочав у вересні 1980 р. вторгнення на територію Ірану, що позначило початок війни між обома країнами. Ірано-іракська війна тривала впродовж 8 років, у ході яких обидві сторони понесли численні втрати серед особового складу і цивільного населення, а також зазнали масштабних руйнувань інфраструктури і суттєвого погіршення стану економіки (Al-Khalifa, 2014, с. 33-34). Водночас ні Ірак, ні Ісламська Республіка не спромоглися за рахунок бойових дій досягти поставлених стратегічних цілей. Однак у випадку ІРІ варто зазначити, що збройна агресія ба'асистського Іраку посприяла утвердженню політичної системи країни внаслідок консолідації значної частини іранського населення довкола ісламського режиму у питанні протидії іракським військам (Al-Khalifa, 2014, с. 28; Fiedler, 2023, с. 4).

Протилежного ж результату офіційний Багдад, який внаслідок затягування бойових дій зіткнувся зі зменшенням фінансової підтримки його військової кампанії з боку монархій Перської затоки, що прагнули дистанціюватися від даної війни у

зв'язку з небажанням подальшого погіршення відносин між ними і Ісламською Республікою, а також через безпосередній вплив бойових дій загальний стан економіки регіону (Nonneman, 2004, с. 184). Деструктивний вплив на безпековий стан регіону проявився вже через кілька років після завершення Ірано-іракської війни, коли саддамівський Ірак окупував територію Держави Кувейт у 1990 р., що зумовило початок нового збройного конфлікту за участі міжнародної коаліції – Війни у Затоці. З огляду на дані обставини, на думку автора Ірано-іракську війну можна розглядати, з одного боку, фактор, що заклав передумови падіння ба'асистського режиму, а з іншого – провокував подальшу дестабілізацію регіону і зміну геополітичного балансу за рахунок посилення ролі Сполучених Штатів у питанні забезпечення регіональної безпеки. Водночас, у випадку Ісламської Республіки, спустошення, які зазнала дана країна внаслідок війни з Іраком, слугували як однієї з ключових причин подальшої трансформації політичної системи і її поступового переорієнтування з обслуговування у зовнішньополітичному вимірі ідеологічних засад на досягнення прагматичних цілей, зокрема відновлення зруйнованої економіки і нормалізацію діалогу з країнами регіону (Recknagel, 1999).

Слід також звернути увагу на роль Сполучених Штатів у пролонгації конфлікту між Іраком та Ісламською Республікою. Починаючи з 1970-х рр. політика шаха М. Пехлеві спрямовувалася у бік дистанціювання від американських інтересів у регіоні, про що свідчить націоналізація нафтових родовищ, провадження більш автономної політики, яка мала на меті посилення регіонального впливу країни, а також нормалізація діалогу з СРСР, що виражалось у відновленні дипломатичних відносин і налагодженні економічної кооперації. Дані фактори, у своїй сукупності сприяли зростанню напруженості між США і ШДІ, що провокувало поступове охолодження ірано-американської співпраці. Втрата шахом М. Пехлеві прихильності американської сторони стала очевидна під час президентства Дж. Картера, адміністрація якого, в цілому, виявила доволі пасивну позицію щодо Ісламської революції і, замість підтримки номінального союзника, намагалася налагодити зв'язки з новим політичним режимом Ірану (Küntzel, 2006).

Американська сторона на даному етапі як альтернативи ШДІ розглядала ба'асистський Ірак. Можна припускати, що у контексті Холодної війни американська сторона прагнула не допустити поширення впливу СРСР у критично важливому для світової економіки регіоні, чим пояснюється прагнення налагодити діалог з офіційним Багдадом (Brands & Palkki, 2012, с. 631). Остаточна переорієнтація адміністрацією Картера на розвиток взаємин з Іраком обумовлювалася конфліктом в ірано-американських відносинах, що виник через захоплення заручників в посольстві США у Тегерані у листопаді 1979 р. та зважаючи на атаку «Хезболли» американської бази в Бейруті (Monshipouri, 2019, с. 38; Murray, 2009, с. 43). Крім того, підтримка адміністрації Картера взаємин з баасистським режимом та викриття справи «Іран-Контрас» під час президентства Р. Рейгана (всупереч заявам про неутручання) вказують на наявність інтересу до пролонгації означеного конфлікту між сторонами (Fiedler, 2023, с. 7; Hunter, 2010, с. 40; Monshipouri, 2019, с. 113-114; Кіяниця, 2022, с. 47).

Завершення Ірано-іракської війни та смерть рахбара Р. Хомейні у 1989 р. уможливили внутрішньополітичні зміни в Ісламській Республіці, що позначилося у контексті обрання на посаду президента ІРІ Х. Рафсанджані, який провадив більш прагматичну політику у контексті нормалізації взаємин з сусідніми країнами (Abrahamian, 1993, с. 74). З огляду на нову риторику офіційного Тегерана дедалі помітнішою ставала тенденція до пошуку можливостей для конструктивної взаємодії з міжнародною спільнотою, особливо з країнами Перської затоки, з якими Іран перебував у стані напружених відносин протягом усього періоду війни. Можливість налагодження взаємин між ІРІ і монархіями регіону була значною мірою зумовлена новими викликами для регіону у сфері регіональної безпеки, передусім після вторгнення режиму С. Хусейна до Кувейту у 1990 р. Збройна агресія Іраку проти Кувейту докорінно змінила баланс сил у Перській затоці, остаточно нівелювавши здобутки у розрізі нормалізації відносин з арабськими монархіями, досягнення яких стало можливим за рахунок спільної консолідації внаслідок війни з Іраном. На тлі даних подій Ісламська Республіка демонструвала готовність до напрацювання спільної політики у сфері забезпечення колективної безпеки регіону, що

відображалося в декларативних заявах іранського політикуму (Grajewski, 2020). Зрештою, деструктивна політика ба'асистського Іраку слугувала налагодженню діалогу між ІРІ і РСАДПЗ, країни-члени якої розглядали Іран як ймовірну протиположність режиму С. Хусейна, та сприяла відновленню дипломатичних відносин з Саудівською Аравією у 1990 р.

Водночас формування антиіракської коаліції під егідою США зумовлювало декларування нейтральної відносно даного конфлікту позиції, зважаючи на ідеологічну дилему, що виникала перед ІРІ. Так, прихильники революційно-ідеологічних ідей і фундаменталісти декларували необхідність досягнення взаєморозуміння з Іраком задля консолідації зусиль двох країн у боротьбі проти спільного ворога – США (Hunter, 2010, с. 48-49). Намагання офіційного Тегерана поєднати ідеологічні наративи політичного режиму з новим зовнішньополітичним курсом, спрямованим на досягнення прагматичних цілей у контексті взаємодії з країнами Перської затоки, обумовило прийняття рішення про нейтралітет під час Війни у Затоці. Даний крок був компромісом між різними фракціями всередині іранського політикуму (Hunter, 2010, с. 216). Декларування нейтралітету, провокувало суперечливу реакцію серед монархій Перської затоки, які очікували від Ісламської Республіки більш чіткої позиції щодо протидії Іраку (Hunter, 2010, с. 48-49).

Разом з тим, навіть нейтральний статус ІРІ щодо даного конфлікту відповідав інтересам американської сторони, яка робила ставку на залучення мусульманських країн до коаліції задля надання їй легітимізації перед мусульманським населенням і відсутності сприйняття як виключно військової операції США, що б могло сприяти солідаризації населення з режимом С. Хусейна. Додатковим фактором, що сприяв перебігу Війни у Затоці на користь антиіракської коаліції можна вважати вимушену передислокацію іракських ВПС на територію Ірану, де вони в подальшому були затримані і не брали участі у подальшому перебігу бойових дій (Hunter, 2010, с. 49; Ignatiev, 2018, с. 50).

Тим не менш, нейтральна позиція Ірану не призвела до переоцінки адміністрацією Дж. Буша-старшого і його наступника Б. Клінтона відношення до ІРІ,

що продовжувала стикатися у відносинах з Заходом з ізоляцією і сприйматися крізь призму безпекових загроз і ворожої ідеології. Крім того, епізодична співпраця ІРІ і США, у контексті протидії режиму талібів у Афганістані, не змінила дане ставлення. Провал політичного курсу президентів Х. Рафсанджані і М. Хатамі, орієнтованого на налагодження ірано-американського діалогу шляхом односторонніх поступок, зумовлював зміни у відносинах між Ісламською Республікою та Іраком. Уперше за тривалий період обидві сторони, усвідомлюючи спільний характер загрози, що постала внаслідок політики адміністрації президента США Дж. Буша-молодшого щодо даних країн, вдалися до публічного діалогу, де представники іранського політикуму висловлювали позицію стосовно неприпустимості вторгнення США до Іраку (Hadaad, 2024, с. 4).

Американська інтервенція в Ірак у 2003 р. завершилася демонтажем режиму С. Хусейна, який замінила новоутворена Коаліційна тимчасова адміністрація Іраку (2003-2004 рр.) під очільництвом Дж. Гарнера та П. Бремера (CNN, 2003). У рамках діяльності даного органу було сформовано Керівну раду Іраку, що позначило початок перехідного періоду і формування нових політичних структур, які мали стати основою для утворення постсаддамівської політичної системи в країні. У контексті ірано-іракських відносин така зміна влади заклала передумови для подальшого зближення сторін. Республіка Ірак на даному етапі, враховуючи послаблення внаслідок тривалих військових конфліктах та внутрішньої дестабілізації, втрачає здатність позиціонувати себе як одного з регіональних центрів сили. В середині країни значно послаблюється вплив центрального уряду, зокрема за рахунок набуття окремими регіонами фактичної автономії, а також систематичних збройних конфліктів між урядовими військами і т.з. польовими командирами (Chulov, 2023). Крім того, на зміну сунітським політичним елітам, що становили кістяк партії «Ба'ас» поступово заповнюючи політичний вакуум приходять представники шіїтської більшості.

Сукупність даних обставин заклала необхідні умови для переформатування відносин офіційного Тегерана з іракською стороною, чого не врахували Сполучені Штати, сприяючи демократизації політичного процесу в країні (Alsmadi, 2014). Тим

не менш, варто зауважити, що такий перебіг подій двояко сприймався іранським політикумом. Дійсно, усунення від влади С. Хусейна і його прибічників та зростання ролі шіїтських сил у політичному житті країни створювали для Ісламської Республіки необхідні умови для інтенсифікації власного впливу в Іраку, зокрема шляхом налагодження співпраці з проіранськими політичними силами, на кшталт партії «Аль-Да'ва». З огляду на дані обставини, стратегія взаємодії офіційного Тегерана з іракською стороною полягала у провадженні комплексу дій, що мали на меті включення даної країни до власної сфери впливу, у т.ч. за рахунок підтримки проіранських політичних сил та воєнізованих угруповань (Ignatiev, 2018, с. 48). Водночас, зростання американської військової присутності у регіоні та антиіранська риторика президента Дж. Буша-молодшого провокували побоювання Ісламської Республіки щодо потенційної військової ескалації, враховуючи швидке повалення ба'асистського режиму (Heiran-Nia, 2023). Дані обставини обумовлювали провадження обережної регіональної політики та пошук діалогу зі Сполученими Штатами (Hunter, 2010, с. 200).

Тим часом Сполучені Штати докладали зусилля для формування всередині Іраку нової, демократичної, політичної системи, що мала стати заміником моделі управління, якої притримувалася партія «Ба'ас», а також репрезентувати залучення до керування країною представників ключових верств населення. Перший іракський уряд на даних засадах було сформовано у 2006 р., його очільниками стали президент Джалаль Талабані, що репрезентував курдську частку населення Іраку, а також прем'єр-міністр Нурі аль-Малікі, представник шіїтських політичних сил і член партії «Аль-Да'ва». Нове політичне керівництво Республіки Ірак мало на меті вирішення економічної і гуманітарної кризи, що стала наслідком інтервенції США та ускладнювалася зважаючи на політичну боротьбу різних фракцій, збройних угруповань та польових командирів, які прагнули до посилення своїх політичних позицій і автономії від центрального уряду (Security Council Press Release, 2006). Крім того, зважаючи на наявність конфесійного чинника, що зумовлював політичний розкол між іракськими сунітами і шіїтами, суспільство даної країни також переживало поляризацію з огляду на сунітсько-шіїтський конфлікт, однією з

ключових особливостей якого стало залучення до його перебігу зовнішніх сил (Al-Qarawee, 2014). Такою «зовнішньою силою» стала Ісламська Республіка, що з огляду на поступове зменшення вірогідності військової конфронтації зі Сполученими Штатами на тлі зосередження останніх у стабілізації ситуації в Іраку, проявляла дедалі більшу активність, втручаючись у внутрішні справи даної країни (Arango, 2017; Neiran-Nia, 2023). Політичний курс ІРІ у зазначений період відображав поновлення політичного впливу фракції фундаменталістів; за президентства М. Ахмадінежада, який критикував уряди Рафсанджані і Хатамі за спроби налагодження діалогу з Заходом, Ісламська Республіка повернулася до артикулювання ідеологічного дискурсу.

Зовнішньополітична стратегія ІРІ щодо регіону Перської затоки полягала на даному етапі у спробах поєднання ідеологічних наративів, зокрема антизахідної і антиізраїльської риторики та необхідності протидії впливам позарегіональних акторів, зі збереженням конструктивного діалогу з країнами регіону, яким офіційний Тегеран намагався нав'язати антиамериканський дискурс, послуговуючись прикладом інтервенції США в Ірак, що артикулювався президентом Ахмадінежадом як ключовий фактор безпекової дестабілізації регіону (Golmohammadi, 2018, с. 96). Ірано-іракські відносини на даному етапі розвивалися у розрізі співпраці Ісламської Республіки з шіїтськими політичними силами і воєнізованими формуваннями задля консолідації їхньої діяльності у боротьбі за владу в країні, що виходячи з розрахунків іранського політикуму повинно було сприяти утвердженню впливу ІРІ всередині Іраку за рахунок формування лояльного до ІРІ політичного режиму. У розрізі даної політики офіційний Тегеран зіткнувся з критикою з боку опозиційно налаштованих до Ірану політичних сил, що звинувачували ІРІ у прямому втручанні у внутрішні справи Республіки Ірак, зокрема у парламентські вибори 2010 р. (The Telegraph, 2010).

Більш того, задля утвердження власного впливу в Іраку іранська сторона підтримувала тісні зв'язки з такими шіїтськими угрупованнями: «Садр» (збройне крило партії «Аль-Да'ва»), Джаіш Аль-Махді (Армія Махді), Асаїб Ахль Аль-Хакк (Ліга праведників), Катаїб Хезболла (т.з. іракська Хезболла), Аль-Маджліс Аль-А'ала Аль-Іслямі Аль-Іракі (Вища рада ісламу Іраку), організація «Бадр», та ін., що

перебували в опозиції до американської присутності в країні та склали кістяк «Хашд аш-Шаабі» (Сили народної мобілізації) (Azizi H., 2021; Barzegar, 2008b, с. 51; Hadad, 2024, с. 9; *UK Home Office*, 2021, с. 22; Кіяниця, 2022, с. 49). Дані угруповання є тісно пов'язаними з КВІР, який координує їхню діяльність (Hadad, 2024, с. 8-9).

Інтенсифікація впливу представників шийтської общини у політичній системі Іраку за безпосереднього сприяння Ірану все ж не призвело до зменшення внутрішніх конфліктогенних чинників та стабілізації політичної ситуації. Натомість іракське суспільство також зазнавало впливу конфлікту серед шийтських сил, розкол яких обумовлювався конфліктом між впливовими діячами, зокрема Муктадою ас-Садром і великим аятолою Алі аль-Сістані, що притримувалися протилежних поглядів відносно взаємодії Іраку з міжнародною спільнотою (Al-Madhlum, 2020). Так, ключова причина конфлікту між сторонами полягала у тому, що М. ас-Садр і його прибічники дотримувалися ворожої відносно США позиції і виступали за негайне виведення американських військ з країни, тоді як А. аль-Сістані наголошував на необхідності дотримання поміркованої позиції. Водночас така риторика провокувала вороже сприйняття А. аль-Сістані з боку ІРІ та намагання підірвати його релігійний авторитет (Hadad, 2024, с. 13). Наявність такого конфлікту нерідко ставала причиною сутичок між прихильниками обох політичних фігур. Водночас Ірак продовжував стикатися з наслідками конфронтації різних політичних і конфесійних фракцій. Зокрема у даний період можна було спостерігати інтенсифікацію сунітсько-шийтської конфронтації, що виражалися у здійсненні терористичних нападів сунітського угруповання «Аль-Каїда» (ар. Основа) і залишків ба'асистських військ С. Хусейна, а також у активізації діяльності шийтських збройних угруповань, зокрема «Корпусу Бадр», що є воєнізованим крилом Вищої ісламської ради Іраку (ВІРІ), які діяли проти сунітської частини населення країни (Hadad, 2024, с. 8; Katzman, 2021, с. 31).

Одночасно з даним протистоянням відбувалися також військові зіткнення між урядовими і опозиційними силами, серед яких найбільш прикметним можна вважати збройні сутички між урядовими військами і угрупованням «Джаїш аль-Махді» (ар. Армія Махді), підконтрольним М. ас-Садру, за м. Басра у 2008 р., що призвело до відкритого конфлікту між ним і прем'єр-міністром Н. аль-Малікі, який санкціонував

дану операцію (Barzegar, 2008b, с. 51-52; Hadad, 2024, с. 12). У розрізі даних подій офіційний Тегеран скористався внутрішньополітичною нестабільністю для інтенсифікації свого впливу на політичну ситуацію в Іраку, головним чином, як можна припускати, задля дотримання ситуації «керованого хаосу», яка дозволяла унеможливити досягнення політичного консенсусу між сторонами конфлікту та відновлення геополітичного положення Іраку у Перській затоці.

Відновлення діалогу між ІРІ і Республікою Ірак та інтенсифікація їхніх відносин на тлі вторгнення коаліційних сил у 2003 р. відбувалося з огляду на виникнення короткострокових спільних політичних інтересів, зокрема таких як послаблення американського впливу на дану країну. Проте можна стверджувати, що характер таких взаємин не мав ознак добровільного стратегічного партнерства (Hadad, 2024, с. 11). Для Іраку взаємини з Ісламською Республікою на даному етапі склалися радше як асиметричної взаємозалежності, в якій Іран послідовно нав'язував власний політичний курс, що з часом лише посилював вплив офіційного Тегерана в іракських внутрішніх справах. Військова присутність США і діяльність Коаліційного тимчасового уряду не змогли стати запорукою стабілізації ситуації всередині Іраку. Як вже зазначалося, американська політика, спрямована на федералізацію даної країни через прийняття у 2005 р. нової конституції, досягнення етнорелігійного плюралізму у політичному житті шляхом забезпечення представництва у парламенті Іраку сунітів, шіїтів і курдів, а також надання автономії окремим регіонам, зокрема іракському Курдистану – дані фактори зумовлювали послаблення контролю центральної влади над ситуацією в країні (Salih, 2023). У той же час Ісламська Республіка, навіть у період президентства представників більш поміркованого політикуму, пропагувала необхідність формування регіональної безпекової системи, яка б не залежала від участі у ній позарегіональних акторів (Tehran Times, 1999; Azernews, 2012). Простіше кажучи, іранська позиція зводилася до зменшення військової присутності США у Перській затоці, яка була стримуючим для ІРІ фактором та становила потенційну безпекову загрозу.

Одним зі спільних інтересів, що обумовлювали нормалізацію ірано-іракського діалогу, став безпековий чинник, хоча й варто зауважити, що погляд ІРІ та Іраку на

дане питання був різний (Seloom, 2024). Зростання соціальної напруги в іракському суспільстві, що з недовірою сприймало новий уряд у зв'язку з його обмеженими можливостями для післявоєнного відновлення та міжфракційною політичною боротьбою провокувало виникнення антагонізму між владою та населенням країни. Водночас зосередження влади у руках переважно представників шіїтських політичних сил призводило загострення суперечностей у етноконфесійній площині, що зокрема виражалося у опозиційній риторичі і діяльності представників сунітської і курдської частини населення, які з одного боку, критикували діяльність уряду країни, вбачаючи у його рішеннях ігнорування власних інтересів, а з іншого – прагнули до реставрації попередньої політичної системи (Center for Preventive Action, 2024). Означені політичні суперечності супроводжувалися збройними сутичками урядових військ і воєнізованих угруповань, зокрема сунітського і шіїтського спрямування, чий конфлікт з урядом сприяв зростанню релігійної конфронтації на рівні іракського суспільства

Сукупність даних факторів сприяла дестабілізації положення новосформованого уряду серед населення країни, яке з огляду на неспроможність представників влади протидіяти спектру проблем, з якими зіткнувся Ірак на даному етапі, дедалі частіше орієнтувалося на представників місцевої влади, у т.ч. релігійної. Крім того, ситуація, яка складалася у даній країні, сприяла зростанню терористичної активності, до якої вдавалися представники тих чи інших сил у внутрішньополітичній боротьбі. Скорочення американської військової присутності в Іраку, якої домагалися різні політичні фракції, попри очікування зниження суспільної напруги, сприяло розпалу нової збройної боротьби (Chulov, 2019). З огляду на дані обставини, можна стверджувати, що внутрішня ситуація в Іраку була невідконтрольна центральному урядові, провокуючи в країні стан політичного хаосу, яким намагався користуватися офіційний Тегеран, що зумовлювало зростання безпекової кооперації між ІРІ та урядом Іраку, який частково був змушений рахуватися з позицією іранської сторони, частково обслуговував її інтереси (Alsmadi, 2014).

З позиції Ісламської Республіки реалізація безпекового фактору сприймалася наступним чином. Ключовим регіональним противником Ісламської Республіки був

ба'асистський Ірак, відповідальний за розв'язання Ірано-іракської війни. Крім того, режим С. Хусейна слугував як противаги поширенню впливу ІРІ як безпосередньо серед іракських шіїтів, так і зокрема у Перській затоці. З його ліквідацією і виникненням вакууму влади офіційний Тегеран отримав можливість поширити власний вплив на дану країну. У контексті безпекового питання одним з головних пріоритетів, які ставив собі іранський політикум, стало недопущення переходу влади до сунітських політичних сил і формування уряду, який би провадив ворожу відносно Ірану політику. З метою реалізації даної політики ІРІ підтримувала проіранські та шіїтські політичні сили, шіїтські конфесійні організації, а також збройні угруповання, що фактично діяли в інтересах офіційного Тегерана. Стратегія Ірану на даному етапі передбачала формування в Іраку такого політичного режиму, зовнішня політика якого безпосередньо сприяла б досягненню іранських цілей у регіоні Перської затоки (Barzegar, 2008b, с. 56; Араз, 2018, с. 58; Кіяниця, 2022, с. 50).

Виведення у 2011 р. військ Сполучених Штатів з Іраку у рамках політики президента Б. Обама щодо зменшення військової присутності у Перській затоці можна сприймати як сприятливий для ІРІ чинник у питанні інтенсифікації власного впливу у даній країні і регіоні (The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 19; Араз, 2018, с. 58). Водночас, подальше посилення позицій Ісламської Республіки і її втручання у внутрішні справи Іраку провокували поступове виникнення конфлікту у міждержавних відносинах, що зокрема проявлялося на прикладі дистанціювання окремих формально прихильних до офіційного Тегерана політичних рухів (Ali, 2011; Azizi H., 2021). Прикладом, що ілюструє ситуацію, яка складалася у відносинах між ІРІ та Іраком, можна вважати зміну риторики вже згаданого М. ас-Садра, якого пов'язували тісні взаємини з іранською стороною на тлі протидії американській присутності в Іраку. Так, з огляду на зазначені обставини очільник «Руху садристів» і «Армії Махді» починає демонстративно дистанціюватися від офіційного Тегерана і критикувати іранський політикум через провадження колоніальної політики стосовно Іраку (Chulov, 2022; Nadad, 2024, с. 13; Loft, 2022, с. 15). Зростання ролі Ісламської Республіки у внутрішньополітичному житті Іраку обумовлювало ріст невдоволення серед суспільства і політикуму даної країни діяльністю проіранських

сил, що призвело до усунення з посади прем'єр-міністра Іраку Ібрагіма аль-Джафарі (2005-2006 рр.), одного з очільників партії «Аль-Да'ва», якого на даній посаді замінив теж представник зазначеної партії, хоча й більш поміркований і компромісний Н. аль-Малікі. З огляду на дані обставини можна припускати, що розрахунок офіційного Тегерана щодо артикулювання іракським політикумом проіранської позиції через підтримку ІРІ шіїтських політичних сил виправдав себе лише частково (Hunter, 2010, с. 216-217). Новий уряд, хоча й був сформований переважно з шіїтів, тим не менш, притримувався дискурсу національних інтересів, а не виходив з конфесійної близькості, що виражалося у відмові від пропонованої офіційним Тегераном імплементації Алжирських угод від 1975 р., які передбачали врегулювання державного кордону по р. Шатт-ель-Араб (Barzegar, 2008b, с. 50). Крім того, іракська сторона підтримала ОАЕ у територіальній суперечці з Іраном стосовно окупованих Тегераном островів Абу-Муса, Малий і Великий Тунб (Eurasia – Press & News, 2008).

Фокусування уваги ІРІ на подіях в Іраку мало також більш ширший регіональний контекст, який поєднував питання безпеки і регіональної стратегії Ісламської Республіки (Alsmadi, 2014). З точки зору ІРІ питання власної безпеки є наслідком історичного досвіду взаємодії з країнами регіону, а його сприйняття формується з огляду як на безпосередній стан двосторонніх відносин з монархіями Перської затоки, так і враховуючи їхню кооперацію у контексті напрацювання спільної щодо ІРІ політики у рамках РСАДПЗ та за рахунок співпраці з позарегіональними акторами (Кіяниця, 2022, с. 50). Антагонізм між ІРІ та монархіями регіону зумовлював їхнє зближення зі Сполученими Штатами і, донедавна, з Ізраїлем, що стало джерелом значного занепокоєння для офіційного Тегерана, що було особливо помітно на тлі яскраво вираженого антиіранського дискурсу, зокрема під час першого періоду президентства Д. Трампа, який активно сприяв такій політиці (Majidyar, 2017). Звідси слідує, що ключовою проблемою для національної безпеки Ірану є комбінація американської політики стримування ІРІ та її активної підтримки з боку монархій Перської затоки.

Упродовж 2019-2021 рр. антиіранська коаліція на чолі зі США ставила за мету дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в Ірані, поглиблення його економічної

кризи через відновлення санкцій та зниження впливу ІРІ на регіональних союзників (Mirzafarjouyan, 2020). Занепокоєння монархій регіону обумовлюються деструктивним характером ідеологічного дискурсу ІРІ та дестабілізаційною діяльністю у регіоні спільно з незмінною позицією стосовно територіальних претензій, сформульованих ще за доби Пехлеві. Тож у даному розрізі для іранської сторони ключового значення набуває питання безпеки, досягнення якої, відповідно до бачення іранського політикуму, є можливим через реалізацію проєкту іранської мережі впливу, що охоплює як регіон Перської затоки, так і значну частину Близького Сходу, яка іменується офіційним Тегераном як «Вісь спротиву», або ж «Шіїтський півмісяць», зважаючи на конфесійний характер взаємин іранської сторони з різними політичними і збройними угрупованнями регіону (Loft, 2022, с. 14-15). Прихильність саме такого характеру забезпечення власної безпеки обумовлюється прикладами військових кампаній Сполучених Штатів у Афганістані і Іраку, які демонстрували повну неспроможність протидії ІРІ у відкритому збройному конфлікті у разі теоретичного проголошення війни. Натомість невдалий американський досвід боротьби з розосередженими групами партизанського опору у даних країнах утверджував офіційний Тегеран у думці щодо розвитку багаторівневої проксі-мережі, яка покликана змінити саму логіку потенційного конфлікту, відкривши можливість для ведення асиметричної війни на широкому регіональному фронті (Katzman, 2021, с. 14).

Розуміння специфіки регіональної стратегії Ісламської Республіки дозволяє більш ширше поглянути на особливості ірано-іракських відносин. ІРІ не обмежується лише втручанням у внутрішні справи Іраку чи прагненням встановити проіранський уряд, що представлятиме інтереси офіційного Тегерана на міжнародному рівні. У стратегічному баченні іранського політикуму Ірак відіграє роль ключової сполучної ланки, яка з'єднує ІРІ із союзними структурами у Лівані і донедавна Сирії, забезпечуючи до того ж вихід країн до Середземного моря. Ісламська Республіка таким чином, підтримує логістичний зв'язок з низкою афілійованих угруповань, зокрема ліванською «Хезболлою» та палестинським «ХАМАС», діяльність яких розгортається на широкій території Близького Сходу (Crooke, 2011; Центр

близькосхідних досліджень, 2020). Окрім того, присутність в Іраку створює додаткові умови для розширення сфери впливу ІРІ та слугує інструментом проєкції власної військової сили (Azizi H., 2021). У реалізації своїх інтересів на іракському напрямі Ісламська Республіка не обмежується виключно інструментами жорсткої сили. Паралельно з політичним втручанням офіційний Тегеран активно розбудовує мережу економічних і енергетичних зв'язків, покликаних не лише закріпити присутність ІРІ в Іраку, але й поступово посилити залежність іракської економіки від Ірану (Barzegar, 2008b, с. 55). Особливо посилилася дана тенденція у період президентства Х. Рухані. Так ІРІ забезпечувала до 30-40% енергетичних потреб Іраку (газ, електроенергія), особливо в умовах санкційного тиску з боку США (Ignatiev, 2018, с. 48). Водночас, саме Ірак став одним з ключових ринків збуту іранських товарів у регіоні. Крім того, в економічному плані вагомим значення набуває питання релігійного туризму між обома країнами, який може розглядатися іранською стороною як альтернатива Мекці та Медині в умовах конфронтації з КСА (Ignatiev, 2018, с. 49).

Важливим елементом стратегічної взаємодії між державами виступає спільна позиція щодо курдського питання. Попри демонстративно доброзичливі відносини з урядом іракського Курдистану, які ІРІ радше розглядає як інструмент тиску на центральну владу Іраку, загалом іранське керівництво сприймає ідею курдської автономії з обережністю. Це зумовлено значною чисельністю курдського населення в межах ІРІ, що породжує побоювання щодо «ефекту доміно», коли успішне «відділення» іракських курдів може активізувати аналогічні процеси в Ісламській Республіці та сприяти сепаратистським проявам інших численних національних меншин – азербайджанців, бахтіярів, белуджів тощо. Відтак співпраця ірано-іракська співпраця у сфері протидії курдському сепаратизму постає як один із важливих вимірів спільного стратегічного інтересу (Араз, 2018, с. 62).

Посилення залежності іракської сторони від Ісламської Республіки відбувалося в умовах нової дестабілізації даної країни і загалом Близького Сходу, спричиненої діяльністю терористичного угруповання ДАІШ (ар. Ісламська держава) (Azizi H., 2021). Розгортання іранської активності у відповідь на зазначену загрозу дозволило ІРІ інтенсифікувати власну роль у регіональній безпеці, що подавалося як

солідарність у боротьбі з тероризмом (Hadad, 2024, с. 8). Крім того, Ісламська Республіка отримала формально обґрунтовану можливість посилення власної військової присутності на території Іраку, що обумовлювало посилення залежності іракського уряду (Azizi H., 2021). Так, у рамках зазначеної діяльності ІРІ сприяла закріпленню позицій «Сил народної мобілізації», що відбулося у 2016 р. внаслідок прийняття іракським урядом рішення щодо визнання СНМ частиною іракських сил безпеки у зв'язку з їхньою ефективною протидією ДАІШ (The International Institute for Strategic Studies, 2020, с. 21). Зростання безпекової кооперації між Іраком і Ісламською Республікою на даному етапі обумовлювалося безпосередньою готовністю іранської сторони до збройного втручання на користь Іраку задля врегулювання проблеми терористичної діяльності, коли США навпаки не поспішали підтримати дану країну. Крім того, офіційний Тегеран продовжував впливати на внутрішньополітичний стан Іраку, що виражалося у сприянні утворення у 2018 р. коаліції шіїтських політичних сил «аль-Фатх» (ар. Альянс завоювання), основу якої склали СНМ (Katzman, 2021, с. 31; Loft, 2022, с. 14). Проте всупереч зусиллям іранської сторони, дане політичне об'єднання не змогло здобути перемоги на парламентських виборах ні в 2018 р., ні в 2021 р., що можна розглядати як зростання незадоволення серед іракського населення втручанням Ісламської Республіки та падіння прихильності до проіранських сил (Hadad, 2024, с. 14). Більш того, зростання впливу ІРІ в країні, зокрема внаслідок обрання на посаду прем'єр міністра Аділь Абдула Магді, представника «Вищої ісламської ради Іраку» (ВІРІ), відомої своєю яскраво вираженою проіранською позицією (на відміну від більш поміркованої «Аль-Да'ва») провокувало посилення антиіранських настроїв серед суспільства, що зрештою спровокувало у 2019 р. масові антиіранські виступи населення країни, а також напади на іранські консульства. Посилення даного процесу можна спостерігати на прикладі соц.опитувань «Arab Barometer» в Іраку за 2021-2022 р., що вказують на наявність негативно сприйняття ІРІ серед 68% респондентів (Arab Barometer, 2022).

Вихід США з СВПД у 2018 р. і реанімація санкційного режиму провокували ускладнення ірано-американських відносин, що позначалося на положенні ІРІ у регіоні Перської затоки. Подальшому зростанню напруги сприяли такі обставини, як

визнання з боку Сполучених Штатів КВІР як терористичної організації у 2019 р. та обстріл від 27 грудня того ж року американських військових баз в Іраку, а також напад 31 грудня на посольство США у Багдаді. Відповідальність за скоєні напади американська сторона поклала на Ісламську Республіку та її проксі-структури, що послуговувало як приводу ліквідації 03 січня 2020 р. командувача підрозділу КВІР «Кодс» К. Сулеймані, який, як вважається, координував діяльність проіранських сил в Іраку (McInnis, 2015, с. 5). Ірак у даному випадку опинявся у ролі заручника ірано-американського протистояння, територія якого стала полем конфронтації обох сторін. Крім того, іранський політик прямо звинувачував у причетності до вбивства генерала Сулеймані тодішнього прем'єр міністра Іраку Мустафи аль-Кадімі, відомого своєю опозиційністю до втручання Ісламської Республіки у справи даної країни (Hadam, 2024, с. 4).

Уряд М. аль-Кадімі провадив політику дистанціювання від ІРІ, яка полягала у інтенсифікації політичних і безпекових зв'язків з іншими країнами регіону, зокрема для засвідчення пріоритетності даного курсу іракська сторона у 2021 р. вдалася до організації Багдадської конференції з питань співробітництва і партнерства, яка мала стати сигналом для монархій Перської затоки щодо готовності даної країни до спільної кооперації (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Iraq, 2021). Водночас організація даних дипломатичних зустрічей мала на меті утвердження Республіки Ірак як країни-медіатора, що зокрема сприяв налагодженню ірано-саудівського діалогу (Hadam, 2024, с. 3, 6). Позиція іракської сторони у даному випадку полягала у налагодженні конструктивних і партнерських взаємозв'язків з країнами регіону за рахунок демонстрації провадження політики, спрямованої на встановлення безпеки у регіоні. Основні раунди переговорів ІРІ-КСА проходили за посередництва іракської влади, зокрема за активного залучення прем'єр-міністра М. аль-Кадімі, і охоплювали низку питань, зокрема нормалізацію дипломатичних відносин, безпекову ситуацію в Ємені та ситуацію у Сирії тощо (Motamedi, 2022). Значного прогресу у переговорах вдалося досягти у 2022 р., коли за посередництва іракської сторони було проведено п'ятий раунд переговорів між ІРІ та КСА (Hadam, 2024, с. 6). Одним із ключових досягнень цих зустрічей стало відновлення контактів на рівні міністерств

закордонних справ, що свідчило про готовність сторін рухатися до поступового відновлення офіційних дипломатичних відносин. Проте, попри зусилля Іраку, вирішальну роль у фінальному етапі нормалізації відносин між Іраном та Саудівською Аравією відіграв Китай. 10 березня 2023 р. за посередництва офіційного Пекіна було досягнуто угоди про відновлення дипломатичних відносин, що стало значним проривом у регіональній політиці. Попри те, що остаточна домовленість була укладена за посередництва КНР, саме іракська ініціатива у 2021-2022 рр. заклала основу для конструктивного діалогу між сторонами (Jacobs & Esfandiary, 2023). Загалом, участь Іраку у переговорному процесі між ІРІ та КСА демонструє прагнення Багдада посилити власну регіональну вагу та зміцнити стабільність на Близькому Сході. Хоча Ірак не став вирішальним гравцем у досягненні остаточного компромісу, його роль як ініціатора переговорів та нейтрального посередника суттєво сприяла поступовому налагодженню відносин між двома провідними державами регіону.

З обранням І. Раїсі на посаду президента ІРІ взаємини обох країн демонстрували інтенсифікацію у зв'язку з впливом декількох факторів. Перш за все, значного розвитку набувають торгові відносини сторін, що демонструють зростаючі показники товарообігу, внаслідок чого Ісламська Республіка набуває статусу одного з ключових торгових партнерів Іраку (Nadad, 2024, с. 14). Так, за даними іранської сторони, у 2022 р. двосторонній товарообіг склав суму у понад 10 млрд. дол. США, з яких близько 4 млрд. дол. США припадають на експорт іранських енергоносіїв. Роком раніше даний показник становив 9 млрд. дол. США (Nadad, 2024, с. 14). Водночас варто зауважити, що питання поставок газу до Іраку для іранського політикуму є радше політичним, аніж економічним, оскільки офіційний Тегеран використовує даний фактор (а також постачання електроенергії) для посилення залежності іракської сторони від ІРІ, у зв'язку з чим Ісламська Республіка «закриває очі» на наявність заборгованостей даної країни в обмін на політичну підтримку. Варто також зазначити, що іракська сторона перебуває під підозрою міжнародної спільноти стосовно допомоги іранській стороні у питанні обходу санкційного режиму шляхом продажу нафти ІРІ (Iraq Denies Involvement in Iranian Oil Trade, 2025). Водночас обидві країни вдаються до реалізації спільних інфраструктурних проєктів, серед яких варто виділити підписання у 2023 р.

угоди про побудову у рамках іранського проєкту «Північ-Південь» залізниці «Шаламче-Басра», яка має сполучити ірано-іракське прикордоння та стати важливою ланкою у забезпеченні доступу ІРІ до залізничних маршрутів регіону, завдяки яким дана країна отримає вихід до портів левантського узбережжя Середземномор'я, тоді як уряд Іраку прагне отримати доступ до ринків Індії та Пакистану (Rail.insider, 2022). Остаточне ухвалення даної угоди іранській стороні вдалося досягти з урядом наступника аль-Кадімі – Мухаммедом Шіа ас-Судані, який є більш лояльним до ІРІ, ніж його попередник, що свідчить про збереження впливу офіційного Тегерана, так і про наявність взаємних інтересів обох країн (Uddin, 2022; Yuan, 2022). Крім того, у зовнішньополітичному плані важливим фактором консолідації для обох сторін стала Ізраїльсько-палестинська війна від 07 жовтня 2023 р., у зв'язку з послідовною підтримкою палестинського питання та засудження діяльності Ізраїлю (Hadad, 2024, с. 3). Даний фактор впливав на зміни серед проіранських угруповань, зокрема позначив виокремлення з «Сил народної мобілізації» «Ісламського опору в Іраку», що здійснював підтримку впливу ІРІ у Сирії та Судані (Hadad, 2024, с. 9).

Разом з тим, варто звернути увагу на те, що хоча й чинний уряд М. Шіа ас-Судані підтримує конструктивний діалог з Ісламською Республікою, все ж вплив іранської сторони на внутрішній політикум Іраку демонструє тенденцію до поступового зменшення, про що свідчить, з одного боку, прагматизація зовнішньої політики офіційного Багдаду, яка полягає у підтримці діалогу зі Сполученими Штатами, зокрема у питанні економічного відновлення країни та забезпечення внутрішньої безпеки, а з іншого – дедалі більше зростає негативне сприйняття Ірану серед іракського населення, що провокує політичні сили, які артикулювали проіранську позицію, дистанціюватися від ІРІ (Al-Salhy, 2022; Hadad, 2024, с. 4). Водночас повалення режиму Б. Асада у Сирії з тривогою було сприйняте іракським політикумом, який зважаючи на дані обставини зажадав пролонгації військової присутності ЗС США в країні з огляду на побоювання активізації діяльності сунітських збройних угруповань (Moore, Reddy, Ganzeveld, Campa, Moorman, & Carl, 2024, с. 6). Тим не менш, солідаризація з Ісламською Республікою у питанні протидії Ізраїлю, зокрема співпраця сторін щодо обстрілу ізраїльської території у 2024 р.

створює умови для виникнення напруги в іраксько-американських відносинах та подальшого провадження вимушеної кооперації з ІРІ (Hadad, 2024, с. 5).

Висновки до розділу 3

Аналіз взаємин Ірану з ОАЕ, Саудівською Аравією та Іраком засвідчує, що зовнішньополітична стратегія ІРІ у Перській затоці полягає у прагненні офіційного Тегерана до регіонального домінування та нівелювання впливу геополітичних опонентів. Водночас дія зовнішніх факторів, зокрема наслідки політики США щодо стримування Ісламської Республіки, зумовлює коригування іранської зовнішньої політики та зближення з іншими країнами регіону. Дана геополітична стратегія проявляється через поєднання відкритої конфронтації та прагматичної взаємодії, адаптуючись до специфіки взаємин з кожною країною та впливів позарегіональних акторів.

Відносини ІРІ та ОАЕ відзначаються глибокою контроверсійністю, зважаючи на наявність суперечки щодо приналежності островів Абу-Муса, Великий і Малий Тунб; сприйняття окремими Еміратами Ірану як екзистенціальної загрози; тісні економічні зв'язки Ісламської Республіки та емірату Дубай, які дозволяють частково нівелювати наслідки впливу режиму санкцій. Розгляд взаємин сторін у контексті застосування з боку ОАЕ концепції «стратегічного хеджування» вказує на те, що торгова кооперація з Іраном є частиною безпекової політики даної країни, яка у поєднанні зі співпрацею із США та КСА, відображає спробу Еміратів збалансувати економічні інтереси з потребами безпеки. У випадку офіційного Тегерана означені відносини дозволяють, як вже зазначалося, послаблювати тиск санкційного режиму, а також – міжнародної ізоляції та не допускати одностайності позиції РСАДПЗ щодо ІРІ.

Ірано-саудівські взаємини є найбільш конфронтаційними у регіональному вимірі і визначають ключову вісь протистояння у Перській затоці. Їхнє протистояння охоплює як конфесійну, так і геополітичну сфери, де Іран прагне нівелювати релігійний авторитет Саудівської Аравії та активно підтримує ворожі до КСА сили, зокрема єменських хуситів. Поновлення дипломатичних відносин у 2023 р. сталося без врегулювання наявних конфліктогенних факторів, тому дану подію можна

вважати такою, що має тимчасовий характер, що свідчить про високий потенціал для відновлення конфліктів у майбутньому. Конфронтація Ірану і Саудівської Аравії є одним з ключових чинників безпекової дестабілізації Перської затоки, затягуючи у свою орбіту інші країни регіону та перешкоджаючи формуванню сталої системи регіональної безпеки.

Що стосується Республіки Ірак, у даному випадку політика Ісламської Республіки зосереджена на утриманні іракської сторони у стані держави-сателіта. Реалізація такої політики відбувається шляхом підтримки шіїтських політичних сил та воєнізованих угруповань, що складають основу «Сил народної мобілізації», а також поглиблення економічної кооперації. Стратегічна важливість Іраку для ІРІ, перш за все, полягає у ключовому значенні даної країни для підтримки контактів іранською стороною з мережею проксі-груп, зокрема ліванською «Хезболлою». Крім того, Іран намагається не допустити реанімацію політичного впливу іракських сунітів, що гіпотетично загрожує поновленням суперництва обох сторін. Водночас в останні роки Ірак дедалі помітніше намагається дистанціюватися від ІРІ та налагодити відносини з монархіям регіону, що провокує зниження геополітичної ваги Ісламської Республіки та руйнування т.з. «Осі опору».

ВИСНОВКИ

У даній роботі досліджено політику Ісламської Республіки Іран щодо Перської затоки, її вплив на безпековий стан регіону, а також ключові фактори, які відіграють вагомую роль у формуванні поведінкової моделі ІРІ на міжнародній арені. Основні результати наукового дослідження полягають у наступному:

1. Перська затока посідає ключове місце у зовнішньополітичній стратегії Ісламської Республіки, що обумовлено геополітичним і економічним значенням регіону, а також гегемоністичними амбіціями, сформованими протягом тривалого періоду іранського домінування. Прагнення до регіонального лідерства легітимізується шляхом експлуатації історичного і конфесійного чинників. Ісламська Республіка Іран офіційно не проголошувала геополітичну доктрину, що прямо декларувала б намір набуття статусу регіонального лідера. У даному контексті формується уявлення про так звану «Вісь спротиву», під якою розуміються зв'язки Ірану як з державами-сателітами, так і з проксі-структурами, а також з шиїтськими громадами регіону. Конфесійний характер таких зв'язків зумовлює також розгляд даної концепції як «Шиїтський півмісяць».

З огляду на системні труднощі, пов'язані з модернізацією армії, зумовлені як міжнародним ембарго, так і санкційним тиском, Ісламська Республіка зосереджується на розвитку доктрини асиметричної війни, яка покликана виконувати функцію стримування в умовах потенційної військової конфронтації. Крім того, в умовах тривалої конфронтації між Ісламською Республікою та Сполученими Штатами, а також через втрату довіри до можливості досягнення стабільних домовленостей після денонсації СВПД, іранська сторона реалізує концепцію «Погляду на Схід», яка передбачає активізацію співпраці з азійськими державами, передусім з Китаєм та Індією. Для поширення власного політичного впливу у регіоні ісламський режим послуговується широким інструментарієм.

Одним із найбільш вагомих елементів іранської стратегії щодо регіону є контроль ІРІ над Ормузькою протокою, що теоретично створює перманентну загрозу для країн Перської затоки та у більш широкому контексті – дозволяє шантажувати міжнародну спільноту, залежну від безперебійного постачання енергоносіїв. Ще

однією ключовою рисою політики Ісламської Республіки є активна експлуатація конфесійного чинника, що проявляється у підтримці шіїтських общин, які проживають на території країн регіону. У даному випадку Іран послуговується можливістю втручатися у внутрішні справи таких країн та провокувати їхню дестабілізацію зсередини. Характерним прикладом такої політики можна вважати події у Бахреїні під час «Арабської весни», коли підтримувана ісламським режимом шіїтська політична сила «Аль-Вефак» (ар. Джам'ія аль-Вефак аль-Ватані аль-Ісламія – Ісламське товариство національного консенсусу) намагалася вчинити державний переворот.

Артикулювання релігійної риторики задля нівелювання політичної єдності залишається одним із головних інструментів іранської стратегії з моменту утворення ІРІ. Подібні методи активно застосовувалися іранською стороною у постсаддамівському Іраку, що дозволило Ісламській Республіці значно посилити власну присутність у даній країні. З огляду на внутрішні та зовнішні обмежуючі фактори Іран змушений провадити гнучку регіональну політику (на скільки це можливо зважаючи на вплив ідеологічних наративів та гегемоністичні амбіції), яка враховує особливості двосторонньої взаємодії. Це пояснює відмінності у взаємодії з країнами Перської затоки: поруч із конфронтаційними відносинами з Бахрейном і Саудівською Аравією іранська сторона підтримує і розвиває партнерські відносини з Катаром і Оманом, у той же час відносини ІРІ-ОАЕ мають доволі суперечливий характер.

Для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей Ісламська Республіка активно використовує політику «м'якої сили» і «жорсткої сили». Інструментарій «м'якої сили» ІРІ охоплює, перш за все, підтримку та просування тематики міжкультурних та регіональних зв'язків, зокрема шляхом співпраці з іранськими діаспорами, які відіграють значну економічну і політичну роль у країнах Перської затоки, а особливо – в ОАЕ. Сюди також можна віднести діяльність боньядів (благодійних фондів, що перебувають у підпорядкуванні рахбара), релігійних організацій, інституцій з популяризації іранського творчого та пропагандистського медіапродукту, перської мови і літератури тощо.

Що стосується політики «жорсткої сили» – перш за все варто акцентувати увагу на діяльності ІРІ з організації і підтримки діяльності проксі-структур у Перській затоці, які сприяють поширенню іранського впливу. Найбільш характерним прикладом, що стосується даного регіону можна вважати координування іранською стороною діяльності «Хашд аш-Шаабі» (Сили народної мобілізації) в Іраку. Крім того, ісламський режим активно співпрацює з іншими антиурядовими угрупованнями, які ведуть боротьбу зі спільним для ІРІ противником. У даному випадку доречно згадати угруповання «Ансар Аллах» (Помічники Бога – Хусити), яке хоча й пов'язане з Єменом, тим не менш ареал своєї діяльності поширює й на Перську затоку. Найбільш ефективним інструментом іранської політики «жорсткої сили» залишається КВІР, який здійснює координацію проксі-структур, проіранських політичних сил, здійснює диверсії і кібератаки, є відповідальним за залякування та ліквідацію політичних фігур, які чинять спротив іранському впливу у регіоні. Дана силова структура безпосередньо відіграє важливу роль у питанні реалізації зовнішньополітичної стратегії Ісламської Республіки.

Разом з тим регіональна політика Ірану зазнає суттєвого впливу з боку позарегіональних акторів. Військова присутність Сполучених Штатів у Перській затоці слугує стримуючим фактором для ІРІ щодо реалізації відверто агресивної і деструктивної політики. Поруч зі США вагомий вплив на стан справ регіону здійснює і Китайська Народна Республіка. Дипломатичне втручання Китаю відіграло вирішальну роль у заморожуванні чинної ірано-саудівської конфронтації, що свідчить про зростаючу залежність ІРІ (і країн регіону загалом) від КНР. З огляду на зазначені фактори, політика Ісламської Республіки щодо Перської затоки – це постійний пошук балансу між регіональними амбіціями, внутрішніми обмеженнями, ідеологічним дискурсом, потребою у конструктивному діалозі з країнами регіону та постійною конфронтацією з регіональними та позарегіональними акторами.

2. Політика Ісламської Республіки щодо регіону є багатогранним явищем, яке акумулює прагматичні риси зовнішньополітичної стратегії ІРІ, елементи ідеологічного дискурсу ісламського режиму та фактор військового тиску. Формування іранської регіональної політики багато у чому визначається з огляду на

такі фактори, як геополітичне положення країни, етнолінгвістичний та релігійний склад її населення, військові ресурси, стан економіки, історичний досвід взаємодії з регіональними та позарегіональними акторами, а також у зв'язку з характером чинної політичної системи та міжфракційної боротьби в іранському політикумі.

Географічне розташування Ірану вже дозволяє країні бути впливовим гравцем у Перській затоці. Ісламська Республіка, контролюючи низку міжнародних наземних і морських транспортних шляхів, є важливим транспортним хабом, що обумовлює наявність інтересу до іранської сторони з боку окремих сусідніх країн та міжнародної спільноти в цілому як до вагомого логістичного центру у регіоні. Географічне положення країни тривалий час обумовлювало наявність інтересу впливових позарегіональних акторів до Ірану як до буферної зони на стику власних геополітичних інтересів. Під час т.з. «Великої гри» британська сторона розглядала дану країну як буферну зону проти проникнення впливів РІ у бік індійських колоній. Згодом, під час ірано-американського зближення США відводили Ірану роль стримуючого радянський вплив суб'єкта у Перській затоці. Ця роль, фактично, зберігалася й за РІ аж до колапсу СРСР. Зрештою, така політика, де шахський Іран виступав як інструменту, що обслуговує інтереси позарегіональних акторів, сприяла загостренню внутрішньополітичної кризи, що призвело до розгортання Ісламської революції 1979 р. та конфронтації з Заходом, яка все ще здійснює вагомий вплив на зовнішньополітичну риторику країни.

Ідентифікаційний (етнолінгвістичний та релігійний) аспект суттєво впливає на формування і реалізацію політичного курсу Ісламської Республіки щодо Перської затоки шляхом просування ідеї загальноісламської ідентичності, яка має виконувати роль консолідуючого елемента довкола іранського політикуму, а також – суттєво сприяти реалізації політики «м'якої сили» задля поглиблення зв'язків з шиїтськими общинами, які проживають на території країн Перської затоки (та на Близькому Сході загалом).

Рівень військових, економічних та фінансових ресурсів визначає спроможність країни до провадження незалежної від зовнішніх факторів політики. Ісламська Республіка, чия економіка суттєво підірвана санкційним режимом, а військові

структури мають справу з проблемами технологічного відставання та неможливості всебічного переоснащення, стикається з суттєвими обмеженнями у можливостях обслуговувати власні зовнішньополітичні амбіції. Тим не менш, економічний та військовий рівень ІРІ все ще є достатнім для того, щоб становити загрозу сусіднім країнами шляхом реалізації альтернативних стратегій.

Історичний досвід Ірану позначається цивілізаційним антагонізмом з арабським світом, що знаходить відображення у відносинах з країнами Перської затоки через укорінену взаємну недовіру та вплив історичних травм. Для іранської сторони ключовими конфліктогенними факторами залишається арабське завоювання (643-654 рр.) та Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.). У ширшому контексті сюди відноситься також діяльність позарегіональних акторів, зокрема організація Великою Британією та Сполученими Штатами перевороту 1953 р., що призвів до повалення уряду М. Мосаддека; активна співпраця з шахом Пехлеві, на яку покладають ігнорування національних інтересів на користь Заходу; підтримка з боку США (а також монархій регіону) військової агресії саддамівського Іраку; запровадження санкційного режиму та вихід США з «Ядерної угоди».

На тлі даних факторів іранська сторона сприймає себе як жертву чинної системи міжнародних відносин та закидає світовій спільноті неспроможність притягнення до відповідальності американської сторони за саботування «Спільного всеосяжного плану дій», що сприяє радикалізації зовнішньополітичного дискурсу Ісламської Республіки. Стосовно чинної політичної системи Ірану, можна спостерігати виразний дуалізм, зумовлений співіснуванням двох ключових інституцій – президента та рахбара (Верховного лідера). Це, у свою чергу, спричиняє відсутність як внутрішнього, так і зовнішнього консенсусу. Внутрішньополітичне міжфракційне протистояння, що випливає з певних недоліків такої системи, відображає три основні підходи до формування зовнішньополітичного курсу країни.

3. Еволюція зовнішньополітичної стратегії Ірану у Перській затоці може розглядатися як коливання між двома полюсами – ідеологічним та прагматичним у наступні хронологічні періоди: ідеологічно-революційний (1979-1989 рр.); період прагматизації ЗП ІРІ та зниження впливу ідеологічних засад на її формування (1989-

2005 рр.); реванш фундаменталістів та посилення впливу КВІР (2005-2013 рр.); повернення до прагматичного діалогу і становлення нових безпекових викликів (2013-2021 рр.); повернення до політики антизахідного ревізйонізму та «повороту на Схід» (2021-2024 рр.). Виокремлені періоди вказують на зміни у зовнішній політиці Ірану та відображають трансформацію поведінці на міжнародній арені.

Утворення Ісламської Республіки відбувалося у межах постулатів революції 1979 р. та під впливом ідеологічного і політичного дискурсу Р. Хомейні й напрацьованих іранським улемом суспільно-політичних поглядів загалом. Даний комплекс політичних ідей ліг в основу концепції «хомейнізму», що легітимізує існування чинної політичної моделі Ірану. Ключова ідея «хомейнізму» полягає у сприйнятті чинного міжнародного політичного устрою як несправедливого по відношенню до Ірану, що підкріплюється історичним досвідом взаємодії з глобальними акторами міжнародних відносин.

Зовнішньополітичний вектор даної концепції, головним чином, складався з двох принципів, що визначали зовнішній дискурс Ісламської Республіки – принцип «ні Схід, ні Захід, а Ісламська Республіка» та ідея «експорту ісламської революції». Концепція «Ні Схід, ні Захід» стосувалася ідеї формування на загальному мусульманській основі єдиної умми, як повноцінного і самостійного суб'єкта міжнародних відносин, альтернативи тогочасним глобальним світовим акторам – США та СРСР. У контексті політики ІРІ щодо Перської затоки дана ідея слугувала додатковим подразником, оскільки іранська сторона звинувачувала країни регіону у зраді мусульманських інтересів та у співпраці з ворогом. Що стосується ідеї «експорту ісламської революції», то у даному випадку ісламський режим, натхненний власним успіхом, ставив собі за мету інспірування і підтримку революційних переворотів серед країн Перської затоки.

Спроба реалізації даної ідеї призвела до реанімації сунітсько-шиїтської конфронтації, укорінення серед державних акторів регіону сприйняття ІРІ як загрози, що у свою чергу мало наслідком розгортання Ірано-іракської війни та підтримку монархіями Перської затоки агресії саддамівського Іраку. Загальним наслідком домінування даних ідеологічних наративів у зовнішньополітичному дискурсі ІРІ

стала ізоляція країни на міжнародній арені та збройна (превентивна з точки зору ба'асистського режиму) агресія, а також конфронтація з країнами регіону і позарегіональними акторами.

Нестабільне геополітичне положення та зростання внутрішніх проблем наприкінці війни з Іраком стали каталізатором перегляду ідеологічних наративів. Розгортання даного процесу стало можливим у зв'язку зі смертю Р. Хомейні у 1989 р. та після остаточного розподілу іранського політикуму на 3 основні фракції – фундаменталістів, прагматиків, реформістів.

Період політичного домінування представників прагматичного та реформістського крила (1989-2005 рр.) позначився публічною відмовою від пропагування ідеї «Експорту ісламської революції на користь нормалізації відносин з монархіями Перської затоки. Що стосується концепції «ні Схід, ні Захід» – вона зберігала своє теоретичне значення, будучи зафіксованою у конституції ІРІ, проте на практиці Ісламська Республіка висловлювала готовність до діалогу зі своїм ідеологічним опонентом – Сполученими Штатами – та займалася розбудовою партнерських відносин з неісламськими країнами. Відхід ідеологічних наративів на другий план і надання пріоритетності виживанню ісламського режиму засвідчилися під час інтервенції США в Ірак у 2003 р., коли американська сторона створила загрозу перенесення бойових дій на територію Ірану. Тодішній іранський політикум демонстрував готовність до пошуку консенсусу по таким критичним для себе питанням, як ядерна програма, підтримка ліванської Хезболи (Партія Бога), дипломатичне визнання Ізраїлю. Також використання ідеологічних наративів як фасаду легітимізації власної гегемоністичної політики можна було спостерігати на прикладі територіальних диспутів з ОАЕ, адже керуючись загальномусульманськими інтересами Ісламська Республіка мала би припинити окупацію островів Абу-Муса, Малий і Великий Тунб. Натомість, іранська сторона категорично відмовлялася від обговорення даного питання.

Спроба виторгувати собі нормалізацію відносин зі США за рахунок поступок в ідеологічному дискурсі відбувалася й на початках президентства М. Ахмадінежада (2005-2013 рр.), представника консервативного крила. Однак геополітична динаміка

регіону сприяла реанімації ідеологічних наративів і їхнього переосмислення відповідно до нових реалій. У контексті іранської політики щодо Перської затоки на даному етапі активно артикулювався наратив щодо необхідності загальномусульманської єдності перед загрозою США та Ізраїлю, що іранський політикум намагався нав'язати монархіям регіону.

Активізація ідеологічного дискурсу спостерігалася під час подій «Арабської весни», які ісламський режим позиціонував як «Ісламське пробудження». Більш того, іранська сторона підтримала антиурядові виступи у Бахреїні під виглядом паншиїтської солідарності. Однак зміна риторики США щодо Ірану під час президентства Б. Обама та готовність американської сторони до напрацювання «Ядерної угоди» обумовлювали повернення до вибіркової реалізації прагматичної політики під час президентства Х. Рухані (2013-2021 рр.). Попри рух іранської сторони до нормалізації відносин з міжнародною спільнотою саме на даному етапі відбувається зростання конфронтації Ісламської Республіки з Саудівською Аравією та її регіональними союзниками.

Період президентства І. Раїсі (2021-2024 рр.) позначився доволі суперечливими тенденціями у питанні еволюції ідеологічних наративів політики Ірану. З одного боку, можна було спостерігати подальше загострення конфронтації зі США та Ізраїлем, з іншого іранська сторона на даному етапі активно вдається до розбудови стратегії «Погляду на Схід», яка передбачала активне зближення з КНР. Залучення Китаю до політичних процесів у Затоці дозволило призупинити конфронтацію з КСА та нормалізувати відносини з країнами регіону. Тож питання ідеологічних постулатів для іранського політикуму наразі є доволі гнучким, однак залежність іранського політикуму від збереження ідеологічної складової у внутрішній та зовнішній політиці спричиняє внутрішньополітичне протистояння між прихильниками різних підходів до формування зовнішньополітичного курсу країни. Разом з тим, ключове положення рахбара в політичній системі Ісламської Республіки обмежує вплив президента на зовнішню політику Ірану, оскільки він послуговується повноваженнями коригувати зовнішньополітичний напрям країни та провадити власну зовнішньополітичну лінію, що може відрізнятись від позиції офіційного уряду. Як наслідок, такий дуалізм може

провокувати підрив політики нормалізації відносин між Іраном і країнами Перської затоки.

4. Політичні цілі Ісламської Республіки щодо регіону Перської затоки та методи їхньої реалізації провокують виникнення комплексу викликів і проблем для стратегії країни. Однією з ключових проблем для Ірану залишається сприйняття країнами регіону ІРІ як загрози власній безпеці і територіальній цілісності. Таке відношення ґрунтується на ідеологічних засадах ісламського режиму, деструктивних елементах зовнішньої політики, історичному досвіді взаємодії, який носив переважно конфронтаційний характер.

Сприйняття Ісламської Республіки як загрози провокує країни регіону на прийняття комплексу заходів з її нівелювання, до яких, зокрема відноситься політика залучення позарегіональних акторів, головним чином США, які виступають гарантами безпеки зазначених країн. З огляду на військову присутність Сполучених Штатів у Перській затоці, іранська сторона стикається з двома негативними наслідками. Перш за все, це обмеження поширення власного впливу силовими методами. Досвід інтервенції США в Ірак і швидке повалення ба'асистського режиму, з яким Іран воював з перемінним успіхом 8 років, демонстрував вразливість іранських ЗС у гіпотетичному військовому зіткненні з американською стороною. Це обумовлювало необхідність розробки більш гнучких методів реалізації власного впливу, як от використання проксі-сил. У свою чергу це стало додатковим подразником у відносинах ІРІ з монархіями Перської затоки, які небезпідставно вбачають у даних діях іранської сторони черговий метод здійснення силового контролю над регіоном. По-друге, наявність військових баз США у безпосередній близькості до кордонів ІРІ сприймається іранським політикумом не тільки як фактор стримування, а й можливість розгортання бойових дій. Подібна загроза для іранської сторони була доволі реалістичною під час другого президентського терміну Дж. Буша-молодшого у 2008 р. та за першого президентства Д. Трампа, який провадив політику «максимального тиску» на Іран.

Проблемою у відносинах Ірану з країнами регіону є ідеологічний дискурс Ісламської Республіки. Ревізіоністський характер даного дискурсу призводить до

того, що країни регіону є схильними сприймати з недовірою конструктивні ініціативи, які висуває прагматичне чи реформістське крило іранського політикуму. Так, можна було спостерігати нівелювання політичних ініціатив 7-го президента ІРІ Х. Рухані у зв'язку з провадженням власної політики рахбаром А. Хаменеї. Тож, попри намагання іранського політикуму налагодити діалог із країнами Перської затоки, ключові структурні обмеження перешкоджають цьому процесу. Одним із них є система ухвалення рішень в Ісламській Республіці, де зовнішньополітичний курс формується не лише урядом, а й Верховним лідером та «Корпусом вартових Ісламської революції», що призводить до нестабільності у відносинах, оскільки дипломатичні ініціативи президента можуть блокуватися іншими центрами влади.

Суттєвим викликом для Ісламської Республіки є протистояння з Саудівською Аравією. Ісламський режим розглядає саудитів як ключових політичних опонентів за домінування у Перській затоці, а також як конфесійних противників. Конфлікт із Саудівською Аравією спричиняє також додаткові труднощі у відносинах з іншими монархіями Перської затоки. До прикладу, після нападу на посольство КСА у Тегерані союзники Саудівської Аравії розірвали дипломатичні відносини з ІРІ. Хоча наразі відносини обох сторін поновлені за посередництва Китаю, Іран і Саудівська Аравія так і не наблизилися до вирішення проблем. Тож ймовірність поновлення ірано-саудівського конфлікту у майбутньому зберігається.

Наступною проблемою можна вважати дуалістичний характер іранської політичної системи. У зовнішньополітичному вимірі дана проблема може проявлятися у тому, що політика президента ІРІ може відрізнятись від позиції рахбара, як це було під час президентства Х. Рухані. Даний чинник провокує непослідовність у зовнішньополітичному дискурсі ІРІ; крім того, на даний процес також здійснює деструктивний вплив діяльність «Корпусу вартових Ісламської революції» у регіоні. Деструктивним фактором виступає також ракетна і ядерна програми ІРІ. Країни регіону сприймають діяльність іранської сторони у даному напрямку як намір здобути силову перевагу, що може бути використана для політичного тиску і шантажу. Зважаючи на дану обставину, монархії Перської затоки

у свою чергу теж активно вдаються до озброєння та розробки власних програм, зокрема ядерних.

Вагому роль, що обмежує можливості Ірану здійснювати бажану політику щодо Перської затоки, відіграє санкційний режим. З одного боку іранська економіка, будучи обтяженою низкою обмежень і заборон, не в змозі обслуговувати зовнішньополітичні інтереси країни. З іншого боку, країни Перської затоки (як і решта позарегіональних акторів), що виявляють інтерес до економічної співпраці з Ісламською Республікою, змушені переглядати дане рішення задля уникнення конфлікту зі США та потрапляння під американські санкції.

5. Політика Ірану щодо малих монархій Перської затоки (Бахрейн, Катар, Кувейт, Оман) є динамічною та варіюється у залежності від впливу таких факторів, як політична конфронтація, безпекові виклики, дипломатичне балансування та економічна співпраця. Зважаючи на дані обставини характер зв'язків ІРІ з кожною окремою країною регіону набуває індивідуальних рис.

Ірано-бахрейнські взаємини вирізняються високим рівнем антагонізму, що пов'язано першочергово з наявністю територіальних претензій, які іранська сторона висувала як у шахський період, так і після становлення Ісламської Республіки. Означений фактор обумовлює сприйняття Ірану як екзистенціальної загрози безвідносно характеру іранського політичного режиму. Вагомими факторами напруги у відносинах є підтримка з боку ІРІ шіїтських політичних сил і воєнізованих угруповань, які перебувають в опозиції до сунітської меншості, а також спроби іранського політикуму делегітимізації правлячої родини Аль-Халіфа. У відповідь на іранську загрозу Бахрейн вдається до безпекової кооперації зі США, Саудівською Аравією та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Політика Ірану щодо Бахрейну, як можна припускати, спрямована на реалізацію т.з. «іракського сценарію», тобто створення ситуації всередині країни, яка б сприяла приходу до влади шіїтських політичних сил. Іранська сторона намагається сформувати маріонетковий або ж дружній до себе політичний режим, який денонсує угоду про перебування американського флоту та підтримуватиме політику ІРІ у Перській затоці. Водночас, гіпотетична інтенсифікація іранського впливу у даній країні може слугувати

додатковим фактором тиску на Саудівську Аравію, зважаючи на межування Бахрейну зі Східною провінцією КСА, населення якої складають переважно шиїти.

Відмінними від ірано-бахрейнських відносин є взаємини ІРІ з Катаром, Кувейтом та Оманом. У випадку Катару іранська сторона вдається до інтенсифікації впливу шляхом реалізації низки дипломатичних і економічних ініціатив, що має кінцевою метою формування залежності даної країни від ІРІ. Так, під час «Катарської кризи» (2017-2021 рр.) офіційний Тегеран активно намагався подати для Катару ідею посилення взаємин з ІРІ як альтернативи відносинам з монархіями Перської затоки. Інтенсифікація співпраці з даною державою може також відповідати політиці Ірану щодо нівелювання американського впливу у регіоні, зважаючи на те, що на території даної країни військової бази ВПС США «Аль-Удейд». Інтерес Катару до співпраці з ІРІ виходить із усвідомлення необхідності збереження нейтрального дискурсу у взаєминах сторін через те, що обидві країни контролюють найбільше у регіоні газове родовище «Південний Парс / Північний Купол», а також з огляду на противагу Ірану регіональній політиці Саудівської Аравії. Політика Ірану щодо Катару, вочевидь, має на меті використання даної країни як дипломатичного каналу із Заходом; збереження наявних торгових відносин, у зв'язку з дією санкційного режиму; забезпечення підтримки міждержавного діалогу задля, принаймні, збереження нейтрального статусу країни, що сприяє відсутності консолідованої позиції серед країн-членів РСАДПЗ щодо ІРІ.

Що стосується ірано-кувейтських відносин, то, незважаючи на дипломатичні скандали та звинувачення у шпигунстві, обидві країни підтримують відносно конструктивний рівень діалогу. Можна припускати, що уряд Кувейту, зважаючи на конфлікти з Іраком і, певною мірою, Саудівською Аравією, сприймає ІРІ як однієї з точок балансу сил у Перській затоці. Тим не менш, кувейтська сторона намагається дотримуватися політичної «дистанції» з Іраном, водночас, підтримуючи з ними економічні зв'язки. Одним із ключових факторів політики Кувейту, спрямованої на забезпечення власної безпеки від ІРІ є інтенсифікація взаємин з Саудівською Аравією, що слідує з інтенсифікації співпраці даних країн у контексті протидії зазіханням Ірану на родовище «Аль Дурра/ Араш». Політика ІРІ щодо Кувейту на

даному етапі передбачає збереження нейтральності даною країною у регіональних протистояннях, а також використання приналежності даної країни до РСАДПЗ задля її використання як каналу комунікації та як буфер у регіональній ізоляції ІРІ.

Винятком серед монархій Перської затоки є Оман, з яким Іран підтримує конструктивні і партнерські відносини ще з 1970-х рр. Ірано-оманські відносини не потерпають від сунітсько-шиїтського конфлікту, з огляду на те, що більшість населення Оману сповідує ібадизм. Офіційний Маскат зацікавлений у політичній присутності Ірану у Перській затоці на противагу Саудівській Аравії, через наявність територіальних претензій до оманської сторони з боку КСА. Логістична інфраструктура ІРІ також є предметом інтересу Оману з огляду на бажання вийти на азійські ринки. Обидві сторони прагнуть до розробки спільних енергетичних проєктів, реалізація яких ускладнюється у зв'язку з діючим санкційним режимом Сполучених Штатів. У політичній стратегії ІРІ Оман відіграє роль вагомого економічного партнера, що в умовах дії санкційного режиму слугує підтримкою для іранської економіки та певною мірою дозволяє послаблювати наслідки ізоляції країни на міжнародній арені. У політичному вимірі Ісламська Республіка відводить Оману роль посередника у переговорних процесах між ІРІ і країнами регіону або ж позарегіональними акторами, з якими іранський політикум перебуває у стадії конфлікту.

6. Відносини Ірану із впливовими регіональними державами (ОАЕ, Ірак, Саудівська Аравія) поєднують елементи відкритої конфронтації, глибоко укоріненого антагонізму та ситуативної співпраці. Взаємодія даних країн призводить до формування балансу сил і визначає ключові безпекові тренди для регіону.

Міждержавний діалог ІРІ та ОАЕ вирізняється контрверсійністю, що зумовлено, з одного боку, наявністю конфлікту через суперечку довкола островів Абу-Муса, Великий і Малий Тунб, окупованих іранською стороною у 1971 р., а з іншого – підтримкою тісних економічних зв'язків, зокрема між Іраном та еміратом Дубай. Напрацювання єдиної стратегії відносно ІРІ ускладнюється наявністю двох протилежних підходів, репрезентованих еміратами Абу-Дабі, який наполягав на провадженні спільної з іншими монархіями регіону антиіранської політики, та Дубай,

що з огляду на економічні вигоди від співпраці з іранською стороною, адвокатував інтереси Ірану. Вагомим чинником у відносинах ІРІ-ОАЕ є іранська діаспора, що мешкає на території емірату Дубай та здійснює значний вплив на його економіку і підтримує тісні зв'язки з Ісламською Республікою.

Стратегія Об'єднаних Арабських Еміраті щодо ІРІ полягає у реалізації декількох ключових цілей. По-перше, мова йде про формування та підтримку тісних торгових зв'язків, що провокують економічну залежність іранської сторони, послабленої санкційним режимом, створюючи таким чином передумови для унеможливлення гіпотетичної іранської збройної агресії. По-друге, налагодження зв'язків та безпекової міждержавної кооперації, зокрема зі Сполученими Штатами, утворення оборонних альянсів слугує для гарантування безпеки ОАЕ і захисту морських торгових шляхів. Зрештою, політика нейтралітету має на меті уникнення втягування у гіпотетичний конфлікт у регіоні за участі Ісламської Республіки і Саудівської Аравії або ж США.

Що стосується Ірану, політична стратегія даної країни відносно ОАЕ, ставить собі за мету реалізацію одразу декількох завдань: збереження торгових відносин ІРІ-ОАЕ, зокрема таких, що сприяють послабленню наслідків економічної ізоляції та дозволяють реекспортувати товари до Ісламської Республіки в обхід санкційного режиму; легалізація окупації островів, що номінально належать ОАЕ; нівелювання безпекового співробітництва Еміратів із опонентами ІРІ, зокрема зі Сполученими Штатами і Ізраїлем.

Тривалий час ірано-іракські відносини вирізнялися суперництвом за регіональне лідерство. Антагонізм сторін підтримувався за рахунок травматичного історичного досвіду взаємодії між арабо-сунітською і персо-шиїтськими сторонами, зокрема арабського завоювання Ірану (643-654 рр.). Вагомим подразнюючим чинником була наявність спільних територіальних претензій щодо розмежування ірано-іракського кордону у районі р. Шатт-ель-Араб (перс. Ервендруд), встановленого відповідно до Алжирських угод 1975 р.

Ліквідація ба'асистського режиму у результаті американської інтервенції 2003 р. створювала передумови для посилення іранського впливу на внутрішньополітичні

тенденції і зовнішньополітичну орієнтацію Іраку. Підтримка шіїтських політичних сил, зокрема партії «аль-Дава» та координація діяльності «Хашд аш-Шаабі» (Сили народної мобілізації) забезпечили іранській стороні зовнішньополітичне переорієнтування Іраку у регіонального союзника.

У контексті політичної стратегії ІРІ відносно Іраку Іран ставить собі на меті реалізацію наступних завдань: недопущення відновлення ворожої політики; унеможливлення переходу влади в Іраку від шіїтських партій до груп, що мають антиіранську позицію; формування лояльного до Ісламської Республіки уряду країни, готового обслуговувати іранські зовнішньополітичні інтереси. У більш широкому розрізі іранська сторона розглядає Ірак як важливу ланку, що сполучає ісламський режим з регіональними сателітами на кшталт ліванської «Хезболли» і донедавна Сирії.

Відносини між країнами мають нерівноправний характер. Ісламська Республіка прагне закріпити політичний вплив на дану країну, тоді як Ірак прагне зберегти самостійність і уникнути роль сателіта. Іранська присутність у країні спирається не тільки на політику «жорсткої сили», але й на застосування «м'якої сили», зокрема економічних важелів впливу, що формують залежність Іраку від іранських ресурсів. Попри це, іракська сторона намагається обмежувати вплив ІРІ. Іракський політикум не підтримав іранський проєкт демаркації кордону та не визнав приналежність окупованих територій ОАЕ до Ісламської Республіки. Внутрішньополітичні тенденції всередині Іраку, а також активізація посередницької діяльності у регіоні – дані фактори свідчать про прагнення іракського уряду до формування балансу у власній зовнішньополітичній орієнтації між Ісламською Республікою і монархіями Перської затоки, використовуючи їхню конкуренцію для отримання економічної та політичної вигоди.

Іран і Саудівська Аравія – ключові антагоністичні центри Перської затоки, чия конфронтація визначає геополітичну динаміку регіону. Ісламська революція 1979 р. і формування ІРІ стали каталізатором утворення ключових аспектів ірано-саудівської конфронтації. Виникнення Ісламської Республіки у результаті ліквідації інституту монархії розцінювалося саудівською стороною, країною з консервативним

монархічним устроєм, як вкрай негативний тренд серед країн Перської затоки. Визначальним фактором антагонізму ірано-саудівських відносин став ідеологічний і зовнішньополітичний дискурс ісламського режиму, що провокував суперництво за регіональне домінування, а також конфесійну конфронтацію з огляду на спроби нівелювати релігійний авторитет саудівського халіфа. Дані фактори обумовлювали формування ворожої позиції Саудівської Аравії, що прослідковується під час Ірано-іракської війни (1980-1988 рр.), подій «Арабської весни» та ірано-саудівської конфронтації 2015-2022 рр.

Водночас, Іран і Саудівська Аравія намагаються уникати прямої збройної конфронтації з огляду на можливі ризики та непередбачуваність наслідків такого конфлікту; стратегія КСА у даному випадку полягає в опосередкованому залученні до конфронтації з Іраном. Обидві сторони схильні до ведення проксі-конфлікту або залучення позарегіональних акторів. Іран і Саудівська Аравія репрезентують 2 ключові антагоністичні релігійно-політичні блоки – сунітський і шіїтський, відповідно, конфронтація між даними державами живить конфесійний конфлікт. КСА, посідаючи провідну конфесійну і політичну позицію серед монархій Перської затоки, виконує роль консолідуючого актора країн регіону у питанні розробки та реалізації політики стримування Ірану.

Ісламський режим вбачає загрозу власним регіональним амбіціям у таких факторах, як політичний вплив Саудівської Аравії на країни Перської затоки, економічна перевага над ІРІ, тісні зв'язки з впливовими позарегіональними акторами, посідання важливого місця КСА у структурі світової економіки. Саудівська сторона розглядає чинний політичний режим Ірану як регіональну загрозу з огляду на ревізіоністський і деструктивний характер геополітичної стратегії ІРІ щодо Перської затоки.

Методи діяльності іранської сторони передбачають політичну дестабілізацію країн регіону, що сприяє ІРІ, в умовах ізоляції, розширювати кордони свого політичного впливу. Підтримка шіїтських общин провокує внутрішньополітичну напругу, зокрема у випадку КСА, де проживає значна кількість шіїтів. Розвиток ядерної програми ІРІ розцінюється як інструмент набуття іранською стороною

стратегічної переваги, що дозволить ІРІ провадити більш агресивну відносно країн регіону політику. Ірано-саудівська конфронтація виходить за географічні межі регіону, охоплюючи інші країни Близького Сходу (Ємен, Ліван, донедавна Сирія).

Втручання китайської сторони у процес врегулювання ірано-саудівської конфронтації свідчить про залежність даних країн від позиції впливових позерегіональних акторів. Стратегія Ісламської Республіки щодо Саудівської Аравії полягає у нівелюванні політичного і конфесійного впливу даної країни. Для реалізації даних намірів іранська сторона намагається розбудувати «Вісь спротиву», а також докладає зусилля для унеможливлення ворожої до ІРІ діяльності РСАДПЗ.

Одним із ключових методів боротьби Ісламської Республіки є використання проксі структур, серед яких ключове місце посідають «Хезболла», «Хашд аш-Шаабі», «Ансар Аллах». Важливим інструментом тиску є контроль над Ормузькою протокою, що створює загрозу блокади для країн регіону і спрямовується на підрив їхнього економічного потенціалу та потенційно провокує енергетичну кризу у рамках міжнародної спільноти. Наразі Іран і Саудівська Аравія погодили нормалізацію відносин, однак збереження впливу деструктивними для обох сторін факторів дозволяє розглядати даний процес як тимчасове явище.

7. Динаміка відносин Ісламської Республіки Іран і арабських країн Перської затоки перебуває у центрі підвищеної уваги міжнародної спільноти. Інтерес позарегіональних акторів до даного питання формується у зв'язку з вагомим значенням регіону Перської затоки у структурі світової енергетичної безпеки, що пов'язано з наявністю покладів енергоносіїв загальносвітового значення. Іншим вагомим фактором є консолідована політика арабських країн регіону щодо умов і обсягів реалізації енергоносіїв на світовому ринку. Крім того, зосередження уваги обумовлюється впливом збройних конфліктів у Перській затоці на стан безпеки міжнародної спільноти.

Інтерес української сторони щодо політичної динаміки регіону має більш глибокий контекст. Починаючи від 24 лютого 2022 р. Україна вимушено перебуває у стані інтенсивної війни, інспірованої РФ починаючи від 20 лютого 2014 р. У рамках даного збройного конфлікту Ісламська Республіка Іран, фактично, посприяла

продовженню збройної агресії РФ та, відповідно, зростанню кількості жертв і вимушених переселенців серед українського населення, руйнуванню інфраструктури країни та заподіяння численних економічних збитків.

Можна вказати наступний комплекс дій ІРІ, що призвели до зазначених наслідків: кооперація з російською стороною у сфері обміну технологіями ВПК, зокрема масове постачання дронів-камікадзе типу «Шахед-131» і «Шахед-136» («Герань-1» і «Герань-2» у російській модифікації); направлення до зони бойових дій інструкторів «Корпусу вартових Ісламської революції» з метою підготовки ОС ВСРФ управлінню даними БПЛА; виправдання збройної агресії РФ власними медіаресурсами шляхом дезінформації щодо причин нападу РФ та зміщення акцентів з Російсько-української війни на глобальне протистояння РФ і Заходу; характер голосування даної країни у рамках ГА ООН задля унеможливлення міжнародного осуду злочинів РФ проти України. Крім того, невирішеним у відносинах ІРІ та України залишається питання притягнення до відповідальності осіб, винних у збитті українського літака «Міжнародних авіаліній України» Boeing 737, що сталося 08 січня 2020 р. та призвело до загибелі 176 осіб, а також – виплати компенсацій сім'ям загиблих.

Враховуючи наведені обставини, інтерес української сторони до подій у регіоні Перської затоки має на меті орієнтування у геополітичній динаміці даного регіону задля напрацювання стратегії консолідації власних зусиль з регіональними суперниками Ірану з метою ізолювати політично ІРІ і унеможливити подальшу кооперацію іранської сторони з РФ. Такий підхід повинен сприяти зниженню інтенсивності російських атак, спрямованих проти населення та інфраструктури країни. Разом з тим, тиск на офіційний Тегеран може обумовлюватися вимаганням від ІРІ сплати компенсації за сприяння пролонгації збройної агресії РФ. Варто наостанок зазначити, що прояв подібної стратегії української сторони можна спостерігати на прикладі інтенсифікації міждержавних зв'язків з новим політичним керівництвом Сирії, становлення якої у результаті повалення режиму Б. Асада сприяло зниженню можливості Ісламської Республіки реалізовувати свій вплив на Близькому Сході.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Араз, К. А. (2018). ВІДНОСИНИ ІРАКСЬКОГО КУРДИСТАНУ З ІСЛАМСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ІРАН: ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ. *Регіональні студії*, (15), 57–63. http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/15/15_2018.pdf#page=57.
2. Завада, Я. І. (2018а). РОЗВИТОК ІРАНО - БАХРЕЙНСЬКИХ ВІДНОСИН У ХХІ СТОЛІТТІ. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку суспільних наук у ХХІ столітті»: збірник тез доповідей*, 38–40. <https://test-new.lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/5446/zbirnik-vseukrainska-npk-ntsa-igsn-2022-kopiya.pdf#page=38>.
3. Завада, Я. І. (2018b). Relations between Iran and Saudi Arabia in the context of regional security. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, (4(40)), 37–41. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2018.4\(40\).194046](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2018.4(40).194046).
4. Завада, Я. І. (2020). Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки [Дис. д-ра філософії в галузі політології, Львівський національний університет імені Івана Франка]. <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/d712c8a9-e804-4ec8-9356-815ee323993d/content>.
5. Завада, Я. І. (2021). Катарська дипломатична криза: Причини та наслідки. *Вісник Львівського університету*, (38), 163–168. <https://doi.org/10.30970/ppp.2021.38.21>.
6. Захарченко, А. М. (2022). Реконфігурація регіональних альянсів на Близькому та Середньому Сході після «Арабської весни». *Науковий журнал «Політикус»*, (1), 140–146. <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15584/1/Zakharchenko.pdf>.
7. Ігнат'єв, П. (2019). Бахрейн: як вижити на роздоріжжі між Саудівською Аравією та Іраном? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*, (вип. 2 (50)), 20–25. <http://journals.iir.edu.ua/index.php/knu/article/view/3941>.

8. Іран та Ірак поєднає нова залізниця. (2022, 6 січня). Rail.insider — інформаційно-аналітичне видання про залізницю в Україні. <https://www.railinsider.com.ua/iran-ta-irak-poyednaye-nova-zaliznyczya/>.

9. Карвацький, В. (2019, 21 квітня). Оман як регіональний арбітр: чи стане Маскат обирати сторону? | ADASTRA. ADASTRA І Аналітичний центр. <https://adastra.org.ua/blog/oman-yak-regionalnij-arbitr-chi-stane-maskat-obirati-storonu>.

10. Кіяниця, В. (2022). Еволюція відносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Іраку саддамівську та постсаддамівську епохи. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (1 (55)), 46–53. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/1-55/46-53>.

10. Кіяниця, В. (2024). Еволюція ірано-саудівських відносин з часів проголошення Ісламської Республіки. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, (1 (58)), 61–72. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/1-58/61-72>.

11. Кононенко, М. Г. (2015). РЕАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ КНР В РЕГІОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ. *Actual problems of international relations*, 1(124), 26–36.

12. Конопка, Н. (2022). «М'ЯКА СИЛА» ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ КУВЕЙТ. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 14(2), 130–140. <https://doi.org/10.15421/352231>.

13. Коппель, О., & Гаспарян, А. (2014). Вплив Політики США На Геополітичну Структуру Близького Сходу. *Actual problems of international relations*, 1(119), 4–17. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_119\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_119(1)_3).

14. Лукіна, Т. (2012). Релігійний фактор зовнішньої політики Ірану. *Емінак*, 48–54. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2012_1-4_11.

15. Мудрієвська, І. (2018). Проблеми безпеки країн Затоки: конфлікти на початку ХХІ століття. Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Історичні науки, 29(68), Стаття 12. https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/14.pdf.

16. Мудрієвська, І. І. (2017). Ставлення Королівства Саудівська Аравія До Ядерної Програми Ісламської Республіки Іран. Над Віслою і Дніпром. Польща і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасність, 1, 133–137. <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3878/1/2017.pdf>.
17. Павлюк, О. (2016). Еволюція двосторонніх відносин США та Ісламської республіки Іран за адміністрації Р. Ніксона: реалізація концепції «двох опор». *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки.*, 1, 63–68. <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/3938>.
18. Перепелиця, Г., & Новицька, Н. (2022). Вплив агресії РФ проти України на безпекове становище держав Перської затоки. *Україна дипломатична*, (XXIII), 306–314. <https://doi.org/10.37837/2707-7683-2022-18>.
19. Пророченко, Н. (2022). Відносини Ірану з державами-членами РСАДПЗ на сучасному етапі. *Досвід Ради співробітництва арабських держав Перської затоки у процесах історичного поступу Близькосхідного регіону: матеріали міжнар. наук. конф. Вид. укр. та англ. мов.: доповн. та уточн.*, 90–112. <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5573/1/Пророченко%20Н.О.%20Відносини%20Ірану%20з%20державами-членами.pdf>.
20. Пшенична, О. (2024, 27 травня). *Еволюція відносин Саудівської Аравії та Ірану: вплив нормалізації на відносини з Ізраїлем - Центр близькосхідних досліджень*. Центр близькосхідних досліджень. <https://uames.org.ua/evoliutsiia-vidnosyn-saudivskoi-aravii-ta-iranu-vplyv-normalizatsii-na-vidnosyn-z-izrailem/>.
21. Седляр, Ю. (2011). Політика санкцій США як фактор стримування іранської ядерної програми. *Політичний менеджмент*, (4), 137–145. http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_4_18.
22. Скороход, Ю. С. (2015). США і "Арабська весна". *Actual Problems of International Relations*, 1(125), 4–14. <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/2656/2360>.
23. Скороход, Ю. С. (2016). Близькосхідна політика адміністрації Барака Обами. *Американська історія та політика*, (2), 157–163. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_23.

24. Центр близькосхідних досліджень. (2020, 14 січня). *“Шітський пояс” від Тегерана до Середземного моря. Чому американці вбили іранського генерала - Центр близькосхідних досліджень.* <https://uames.org.ua/shyitskyj-poiyas-vid-teherana-do-seredzemnoho-moria-chomu-amerykantsi-vbyly-iransko-ho-heneral-a/>.
25. Центр близькосхідних досліджень. (2024, 8 жовтня). *Пропаганда Ірану: Мохаммед Сарафраз.* <https://cpd.gov.ua/international-direction/propaganda-iranu-mohammed-sarafraz/>.
26. Abdullah, T. W., & Babakr, A. (2022). Soft Power in Iran's Foreign Policy. *Qalaai Zanist Scientific Journal*, 7(4), 998–1024. <https://doi.org/10.25212/lfu.qzj.7.4.39>.
27. Abdul-Zahra, Q. (2023, 28 серпня). Tehran and Baghdad reach a deal to disarm and relocate Iranian dissident groups based in north Iraq. *The Associated Press. World News.* <https://apnews.com/article/iraq-iran-dissidents-kurds-4de08f7aab08bae540f9c45a718bad8c>.
28. Abrahamian, E. (1993). *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic.* University of California Press..
29. Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran.* Cambridge University Press The Edinburgh Building, Cambridge CB2 8RU, UK.
30. Abuamer, M. (2023). Saudi Arabia and Iran: Politics as the Dynamo of Economics. In *Ties That Don't Bind: The Politics of Saudi-Iranian Trade Relations* (pp. 11–20). Arab Center for Research & Policy Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep52979.5>.
31. Agreement between the Government of the Sultanate of Oman and the Government of the Islamic Republic of Iran for the Avoidance of Double Taxation on Income Derived from International Air Transport – Decree. (1997, 23 лютого). Decree. <https://data.qanoon.om/treaties/1997-0011AEN.pdf>.
32. Ahishali, M. A., Mustafaoglu, A., & Kouachi, I. (2025, 16 березня). Iran, Oman discuss US airstrikes on Houthi targets in Yemen. *Anadolu Ajansı.* <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-oman-discuss-us-airstrikes-on-houthi-targets-in-yemen/3511171>.

33. Alaaldin, R. (2020, 9 жовтня). *Iran-Iraq War: Lasting Regional Impacts*. Brookings. <https://www.brookings.edu/articles/how-the-iran-iraq-war-will-shape-the-region-for-decades-to-come/>.
34. Alaaldin, R. (2024, 2 лютого). *The Popular Mobilization Force is turning Iraq into an Iranian client state* | Brookings. Brookings. <https://www.brookings.edu/articles/the-popular-mobilization-force-is-turning-iraq-into-an-iranian-client-state/>.
35. Al Ardhi, M. M. (2014, 28 січня). *Iran's Nuclear Diplomacy: A Response from Oman*. Royal United Services Institute. <https://www.rusi.org/publication/irans-nuclear-diplomacy-response-oman>.
36. Al Jazeera. (2011, 3 квітня). *Bahrain bans main opposition newspaper*. <https://www.aljazeera.com/news/2011/4/3/bahrain-bans-main-opposition-newspaper>.
37. Al Jazeera. (2023, 4 серпня). *What is the Kuwaiti-Iranian dispute over the Dorra/Arash gas field?* <https://www.aljazeera.com/news/2023/8/4/what-is-the-kuwaiti-iranian-dispute-over-the-dorra-arash-gas>.
38. Al Jazeera. (2025, 12 березня). *Iran, Russia, China conduct joint naval drills in Gulf of Oman*. <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/12/iran-russia-china-conduct-joint-naval-drills-in-gulf-of-oman>.
39. Al-Khalifa, M. A. (2014). *Bahrain-Iran relations in modern times* [Thesis, Monterey, California: Naval Postgraduate School]. [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/97/Bahrain-Iran_relations_in_modern_times_\(IA_bahrainirrelatio1094543865\).pdf](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/97/Bahrain-Iran_relations_in_modern_times_(IA_bahrainirrelatio1094543865).pdf).
40. Al-Madhloom, A. (2020, 11 жовтня). *Sadr-Sistani Relations and the Political Crisis in Iraq*. Emirates Policy Center. <https://epc.ae/en/details/featured/sadr-sistani-relations-and-the-political-crisis-in-iraq>.
41. Al-Abdan Al-Seyassah, F. (2025, 8 лютого). *Iran-Kuwait relations rooted in history*. Arab Times. <https://www.arabtimesonline.com/news/iran-kuwait-relations-rooted-in-history/>.

42. Al-Qarawee, H. H. (2014, 23 квітня). *Iraq's Sectarian Crisis: A Legacy of Exclusion*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2014/04/iraqs-sectarian-crisis-a-legacy-of-exclusion?lang=en>.
43. Alagöz, B. (2022a, 12 січня). A Refreshing Dialogue Between Iran and Oman - İRAM Center | Center for Iranian Studies in Ankara. İRAM Center | İran Araştırmaları Merkezi. https://iramcenter.org/en/a-refreshing-dialogue-between-iran-and-oman_en-666.
44. Alagöz, B. (2022b, 24 травня). Raisi's Visit to Oman - İRAM Center | Center for Iranian Studies in Ankara. İRAM Center | İran Araştırmaları Merkezi. https://iramcenter.org/en/raisis-visit-to-oman_en-748.
45. Albert, E. (2021, 10 березня). China is buying record amounts of iranian oil. The Diplomat. <https://thediplomat.com/2021/03/china-is-buying-record-amounts-of-iranian-oil/>.
46. Al-Bolushi, M. (2016). The effect of Omani-Iranian relations on the security of the Gulf Cooperation Council countries after the Arab Spring. *Contemporary Arab Affairs*, 9(3), 383–399. <https://www.jstor.org/stable/48599979>.
47. Alexander, Y. (2008). *New Iranian Leadership: Ahmadinejad, Terrorism, Nuclear Ambition, and the Middle East*. ABC-CLIO, LLC.
48. Alharbi, R. (2021). Impact of COVID-19 on Saudi Arabia's economy: Evidence from macro-micro modelling. *PSU Research Review*. <https://doi.org/10.1108/prr-08-2021-0039>.
49. Ali, A., Knights, M., & Eisenstadt, M. (2011, 6 травня). Iran's influence in Iraq. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-influence-iraq>.
50. al-Kaabi, A., & Knights, M. (2025, 15 травня). *Terrorist Wing of the Iraqi Government Opposes Sharaa Visit*. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/terrorist-wing-iraqi-government-opposes-sharaa-visit>.

51. Almaari, F. (2023, 16 травня). Clarifying the Status of Previous Iran-Saudi Agreements. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/clarifying-status-previous-iran-saudi-agreements>.
52. Al-Saied, N. (2021, 27 серпня). Sectarianism and ideology: The cases of Iran and Saudi Arabia. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/sectarianism-and-ideology-cases-iran-and-saudi-arabia>.
53. Al-Salhy, S. (2022, 26 жовтня). *Inside the Iranian plan to make Ammar al-Hakim Sadr's chief rival*. Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/iraq-iran-plan-ammar-hakim-sadr-chief-rival>.
54. Alsalloum, K. A., & Tayie, M. S. (2017). The Present and Future of Kuwaiti-Iranian Relations and Their Influence on the Security of the Arabian Gulf. *Asian Social Science*, 14(1), 102. <https://doi.org/10.5539/ass.v14n1p102>.
55. Alsmadi, F. (2014, 1 жовтня). Iraq in Iran's Strategy: Growing Security Preoccupation and Declining Opportunities | Al Jazeera Centre for Studies. Al Jazeera Centre for Studies. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/10/20141017476934755.html>.
56. Al-Ula GCC Summit Ends the Blockade of Qatar. (2021, 7 січня). Arab Center for Research and Policy Studies. <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/The-Gulf-Reconciliation-Summit-Circumstances-and-Significance-of-its-Timing.aspx>.
57. Arab Barometer. (2022). *Data Analysis Tool – Arab Barometer*. <https://www.arabbarometer.org/survey-data/data-analysis-tool/>.
58. Arango, T. (2017, 15 липня). *Iran Dominates in Iraq After U.S. 'Handed the Country Over'*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2017/07/15/world/middleeast/iran-iraq-iranian-power.html>.
59. Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford University Press, Incorporated.

60. Azernews. (2012, 30 жовтня). *Iran able to defend Gulf, ensure its security: Ahmadinejad*. Azernews.Az. <https://www.azernews.az/region/45529.html/>.
61. Azizi, A. (2020, 26 лютого). Factbox: The outcome of Iran's 2020 parliamentary elections. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/factbox-the-outcome-of-irans-2020-parliamentary-elections>.
62. Azizi, H. (2021). Challenges to Iran's role in Iraq in the post-Soleimani era: Complex rivalries, fragmented alliances, declining soft power (SWP Comment No. 44). Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP). https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2021C44_IransRoleInIraq.pdf.
63. Azizi, H. (2023, 14 вересня). Iran's "Look East" Strategy: Continuity and Change under Raisi. Middle East Council on Global Affairs. <https://mecouncil.org/publication/irans-policy-and-its-relations-with-china-and-russia-me-council/>.
64. Baabood, A. (2024, 1 серпня). How Gulf States Are Reinterpreting National Security Beyond Their Land Borders. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2024/08/how-gulf-states-are-reinterpreting-national-security-beyond-their-land-borders-abdullah-baabood?lang=en>.
65. Bahrain Population (2025) - Worldometer. (n. d.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/world-population/bahrain-population/>.
66. Bakhsh, S. (2004). The Troubled Relationship: Iran and Iraq, 1930–80. У L. G. Potter & G. G. Sick (Ред.), *Iran, Iraq, and the Legacies of War* (с. 11–27). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781403980427_2.
67. Balci, Ç. (2024, 20 лютого). Iran, PUK and PKK: Future of strategic triangle | Opinion. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/iran-puk-and-pkk-future-of-strategic-triangle>.
68. Barzegar, K. (2008a). Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities. *The Brown Journal of World Affairs*, 15(1), 87–99. <http://www.jstor.org/stable/24590951>.

69. Barzegar, K. (2008b). Iran's Foreign Policy in Post-Invasion Iraq. *Middle East Policy*, 15(4), 47–58. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2008.00368.x>.
70. Bazzi, M. (2015, 25 січня). King Salman's War Why the new Saudi ruler will likely ratchet up the region-wide conflict with Iran. *Politico Magazine*. <https://www.politico.com/magazine/story/2015/01/saudi-arabia-king-salman-114583/>.
71. BBC News. (2015, 14 липня). Iran nuclear deal: What it all means. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655>.
72. BBC News. (2019, 2 травня). Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran. BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109>.
73. Belfer, M. A. (2014). Iranian claims to Bahrain: From rhetoric to interference. *RIPS: Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas*, 13(2), 31–51. <https://revistas.usc.gal/index.php/rips/article/view/2166>.
74. Belfer, M., & Alshaikh, K. (2019). Iran's clandestine war on the Kingdom of Bahrain: Saraya al Ashtar and the military wing of Hezbollah Bahrain (Research Paper). King Faisal Center for Research and Islamic Studies. <https://kfcris.com/pdf/09677d7a8899e33b05594dd8c0c433975d69199a5cf98.pdf>.
75. Boccas, F. (2010). *Le programme nucléaire iranien au regard du système international de nonprolifération*. Université lumière Lyon 2.
76. Burt, E. W. (2017, 7 серпня). Qatar and Iran: Odd Bedfellows. Wilson Center. <https://www.wilsoncenter.org/article/qatar-and-iran-odd-bedfellows>.
77. Bush, G. W. (2002, 29 січня). State of the Union Address. The White House. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>.
78. Brands, H., & Palkki, D. “‘Conspiring Bastards’: Saddam Hussein’s Strategic View of the United States.” *Diplomatic History* 36, no. 3 (2012): 625–59. <http://www.jstor.org/stable/44376191>.

79. Cafiero, G. (2023a, 9 січня). *A diplomatic bridge: Oman's relations with Iran*. The New Arab. <https://www.newarab.com/analysis/diplomatic-bridge-omans-relations-iran>
80. Cafiero, G. (2023b, 5 квітня). Why overcoming tensions in Bahrain-Iran relations will be tough. The New Arab. <https://www.newarab.com/analysis/overcoming-tensions-bahrain-iran-relations-will-be-tough>.
81. Cafiero, G. (2024, 2 лютого). Oman Keeps Trying to Dial Down Tensions in the Middle East • Stimson Center. Stimson Center. <https://www.stimson.org/2024/oman-tries-to-dial-down-middle-east-tensions/>.
82. Canna, S. (2021). IRGC's role in the black economy (NSI ViTTa Report, CENTCOM Q2). NSI. https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2020/12/NSI-ViTTa_IRGC-Black-Econ_CENTCOM-Q2_final-for-posting.pdf.
83. Carsten, P., & Dutta, P. K. (2025, 7 січня). How Iran moves sanctioned oil around the world. Reuters. <https://www.reuters.com/graphics/IRAN-OIL/zjpnqngedmvmx/>.
84. Center for Preventive Action. (2024, 13 лютого). *Instability in Iraq | Global Conflict Tracker*. Global Conflict Tracker. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/political-instability-iraq>.
85. Chulov, M. (2023, 17 березня). *A bloody delusion: how Iraq war led to catastrophic aftermath in Middle East*. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/17/iraq-war-invasion-2003-aftermath-middle-east-islamic-state>.
86. Chulov, M. (2019, 30 листопада). *Iraq risks breakup as tribes take on Iran's militias in 'blood feud'*. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/30/iraq-risks-breakup-blood-fued-protests-iran-influence>.
87. Chulov, M. (2022, 28 липня). Iran may eventually get its way in protracted power struggle in Iraq. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/28/iran-may-eventually-get-its-way-in-protracted-power-struggle-in-iraq>.

88. CNN. (2003, 12 травня). *CNN.com - U.S. shakes up Iraq interim team - May 11, 2003*. Breaking News, Latest News and Videos | CNN. <https://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/05/11/sprj.irq.main/index.html>.
89. Commercial Maritime Navigation Agreement between the Government of Oman and the Government of the Islamic Republic of Iran – Decree. (1998, 23 березня). Decree. <https://decree.om/1998/tre19980017a/>.
90. Committee Against Repression and for Democratic Rights in Iraq (Ред.). (1989). *Saddam's Iraq: Revolution or Reaction?* Zed Books Ltd.
91. Constitutional Council. (2021, 2 червня). Constitution of the Islamic Republic of Iran. https://www.shora-gc.ir/files/en/news/2024/11/16/1469_972.pdf.
92. Cordesman, A. H. (2018, 11 січня). The crisis in Iran: What now? Center for Strategic and International Studies (CSIS). https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/180112_The_Crisis_Iran.pdf.
93. Coville, T. (2019, 25 березня). Update on trade relations between UAE/Iran and Qatar/Iran. Fondation pour la Recherche Stratégique (FRS). <https://www.frstrategie.org/web/documents/programmes/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/publications/en/201915.pdf>.
94. Crooke, A. (2011, 4 листопада). Syria and Iran: the great game | Alastair Crooke. the Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/04/syria-iran-great-game>.
95. Dabashi, H. (2013, 12 червня). Green Movement in Iran? Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/opinions/2013/6/12/what-happened-to-the-green-movement-in-iran>.
96. Dagher, M. (2020, 30 липня). The Iranian Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) from an Iraqi view: A lost role or a bright future? Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/iranian-islamic-revolutionary-guard-corps-irgc-iraqi-view-lost-role-or-bright-future>.

97. Deutsche Welle. (2017, 20 липня). Kuwait expels Iranian diplomats over spy cell. dw.com. <https://www.dw.com/en/kuwait-expels-iranian-diplomats-over-spy-terror-cell/a-39774802>.
98. EEAS. (2022, 15 грудня). *Iran and the EU*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/iran-and-eu-0_en.
99. Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2008). *Iran's foreign policy: From Khatami to Ahmadinejad*. Ithaca Press.
100. El-Dessouki, A., & Mansour, O. R. (2020). Small states and strategic hedging: the United Arab Emirates' policy towards Iran. *Review of Economics and Political Science*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/reps-09-2019-0124>.
101. El Yaakoubi, A., & Hafezi, P. (2023, 13 жовтня). *Saudi Arabia puts Israel deal on ice amid war, engages with Iran, sources say*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/middle-east/saudi-arabia-puts-israel-deal-ice-amid-war-engages-with-iran-sources-say-2023-10-13/>.
102. Embassy of the People's Republic of China in Sweden. (2023, 10 березня). Joint Trilateral Statement by the People's Republic of China, the Kingdom of Saudi Arabia, and the Islamic Republic of Iran. http://se.china-embassy.gov.cn/eng/zgxw_0/202303/t20230311_11039241.htm.
103. Eoyang, M., Peters, A., Mehta, I., & Gaskew, B. (2019). Country Brief: Saudi Arabia and its role in Yemen. In 2019 HOT TOPICS IN NATIONAL SECURITY (pp. 54–63). Third Way. <http://www.jstor.org/stable/resrep20154.8>.
104. Eurasia – Press & News. (2008, 9 травня). Iran Protests to Iraq over Persian Gulf Islands - Eurasia. Eurasia. <https://eurasia.ro/2008/05/09/iran-protests-to-iraq-over-persian-gulf-islands/>.
105. European Union External Action Service. (2015, 14 липня). Joint Comprehensive Plan of Action. <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>.
106. Feierstein, G. M. (2019, 20 листопада). Traces of the 1979 assault on the Grand Mosque still roil the Middle East today. Middle East

Institute. <https://www.mei.edu/blog/traces-1979-assault-grand-mosque-still-roil-middle-east-today>.

107. Fiedler, R. A. (2023). The cultural security of Iran. In R. Wiśniewski, E. Szyszlak, & R. Zenderowski (Eds.), *Cultural security: Theory – selected aspects – case studies* (Vol. 53, pp. 233–248). Peter Lang. <https://researchportal.amu.edu.pl/info/article/UAM0b3c461fbc474580a4e6f5d87bb51d9c/>.

108. France24. (2021, 30 січня). L'Iran rejette toute nouvelle négociation ou nouvel interlocuteur dans l'accord nucléaire. <https://www.france24.com/fr/moyen-orient/20210130-l-iran-rejette-toute-nouvelle-n%C3%A9gociation-ou-nouvel-interlocuteur-dans-l-accord-nucl%C3%A9aire>.

109. Frantzman, S. J. (2024, 29 жовтня). Iran's military budget is growing: What does that mean for the Middle East? Foundation for Defense of Democracies (FDD). https://www.fdd.org/analysis/op_ed/2024/10/29/irans-military-budget-is-growing-what-does-that-mean-for-the-middle-east/.

110. Fuchs, M. (2012, 18 березня). Oman warns on military confrontation with Iran. Reuters. <https://www.reuters.com/article/world/oman-warns-on-military-confrontation-with-iran-idUSBRE82H06D/>.

111. Gaub, F. (2016). War of words: Saudi Arabia v Iran. European Union Institute for Security Studies (EUISS). <http://www.jstor.org/stable/resrep06884>.

112. Ghahramani, P. (2015, 19 травня). Iranian rhetoric: Making sense of “Death to America”. *International Policy Digest*. <https://intpolicydigest.org/iranian-rhetoric-making-sense-of-death-to-america/>.

113. Gold, D. (Ed.). (2007). *Iran, Hizbullah, Hamas and the global jihad: A new conflict paradigm for the West*. Jerusalem Center for Public Affairs. https://www.files.ethz.ch/isn/43809/iran-hizbullah-hamas_full.pdf.

114. Goldberg, R. (2023, 13 вересня). A dangerous strategy: Examining the Biden administration's failures on Iran [Congressional testimony]. Foundation for Defense of Democracies. <https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2023/09/09-13-23-Goldberg-Written-Testimony.pdf>.

115. Golkar, S. (2016, 19 травня). Why Khamenei Always Fights His Presidents. The National Interest. <https://nationalinterest.org/feature/why-khamenei-always-fights-his-presidents-16272>.
116. Golkar, S. (2019, 5 січня). Ebrahim Raisi: The cleric who could end Iranian hopes for change. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/1/5/ebrahim-raisi-the-cleric-who-could-end-iranian-hopes-for-change>.
117. Golmohammadi, V. (2018). The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Prospects for Change and Continuity. All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.459943>.
118. Grajewski, N. (2020, 7 липня). Iran's Hormuz Peace Endeavor and the future of Persian Gulf security. Building better security for wider Europe | European Leadership Network. <https://europeanleadershipnetwork.org/commentary/irans-hormuz-peace-endeavor-and-the-future-of-persian-gulf-security/>.
119. Guardian staff reporter. (2013, 24 листопада). Timeline of Iran's nuclear programme. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/iran-nuclear-timeline>.
120. Guardian staff reporter. (2016, 19 квітня). Deciphering the Iranian leader's call for a 'resistance economy' | Gareth Smyth. the Guardian. <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/apr/19/iran-resistance-economy-tehranbureau>.
121. Guilhem, J. (2015, 1 травня). Oman and Iran planned gas pipeline across Gulf of Oman | 2B1st Consulting. 2B1st Consulting. <https://2b1stconsulting.com/oman-and-iran-planned-gas-pipeline-across-strait-of-ormuz/>.
122. Guzansky, Y., & Orion, A. (2017). Slowly but Surely: Growing Relations between Saudi Arabia and China. Institute for National Security Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep08664>.
123. Hadad, H. (2024, 16 квітня). Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East [Policy brief]. European Council on Foreign Relations (ECFR).

https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2024/04/Proxy-battles-Iraq-Iran-and-the-turmoil-in-the-Middle-East_v1.pdf.

124. Hadžikadunić, E. (2019, 24 листопада). Insight 215: Iran–Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory? International Institute for Middle East and Balkan Studies (IFIMES). <https://www.ifimes.org/en/researches/insight-215-iran-saudi-ties-can-history-project-their-trajectory/4492>.

125. Hafezi, P., & Mills, A. (2022, 27 червня). *Iran, U.S. to hold indirect talks in Doha on Tuesday -IRNA*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/middle-east/qatar-host-indirect-talks-between-iran-us-reviving-2015-nuclear-deal-2022-06-27/>.

126. Hafezi, P. (2023, 28 травня). *Oman's Sultan in Iran for talks on diplomatic, security issues*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/middle-east/omans-sultan-arrives-iran-two-day-visit-tasnim-2023-05-28/>.

127. Halliday, F. (1987, жовтень). *The USSR and the Gulf War - MERIP*. MERIP. <https://merip.org/1987/09/the-ussr-and-the-gulf-war/>.

128. Harris, S., & Aid, M. M. (2013, 26 серпня). *Exclusive: CIA Files Prove America Helped Saddam as He Gassed Iran*. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2013/08/26/exclusive-cia-files-prove-america-helped-saddam-as-he-gassed-iran/>.

129. Harmer, C. (2013, 18 червня). *Iranian naval and maritime strategy (Middle East Security Report No. 12)*. Institute for the Study of War. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iranian%20Naval%20and%20Maritime%20Strategy.pdf>.

130. Harrison, R. (2021). *Gulf Cooperation Council: A House Divided*. In *The GCC versus Iran: Low Intensity War, High Intensity Conflict* (pp. 10–13). Arab Center for Research & Policy Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep31116.7>.

131. *Heads of Iran and Kuwait talk over phone*. (2023, 20 грудня). Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran. <https://president.ir/en/148900>.

132. Heiran-Nia, J. (2023, 17 березня). *Retrospective: US Invasion of Iraq was a Mixed Blessing for Iran* • *Stimson Center*. Stimson

Center. <https://www.stimson.org/2023/retrospective-us-invasion-of-iraq-was-a-mixed-blessing-for-iran/>.

133. Heydarian, R. J. (2010, 6 серпня). Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Rivalry - FPIF. Foreign Policy In Focus. https://fpif.org/iran-saudi_relations_rising_tensions_and_growing_rivalry/.

134. Hirst, D. (2011, 23 вересня). *From the archive, 23 September 1980: Hussein bids to be leader in the Gulf.* the Guardian. <https://www.theguardian.com/theguardian/2011/sep/23/archive-hussein-bids-to-be-leader-in-the-gulf-1980>.

135. Hubbard, B., Karasz, P., & Reed, S. (2019, 14 вересня). Two major Saudi oil installations hit by drone strike, and U.S. blames Iran. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/09/14/world/middleeast/saudi-arabia-refineries-drone-attack.html>.

136. Human Rights Watch (HRW). (1991, 1 січня). *Human Rights Watch World Report 1990 - Iraq and occupied Kuwait* | Refworld. Refworld. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/hrw/1991/en/43631>.

137. Hunter, S. T. (2010). Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era. ABC-CLIO, LLC. <https://doi.org/10.5040/9798400672514>.

138. Ignatiev, P. (2017). Overcoming of “Dutch Disease”: The economic modernisation of Gulf monarchies in the 21st century. *Central European Journal of International and Security Studies*, 11(1), 58–82. <https://cejiss.org/overcoming-the-dutch-disease-the-economic-modernisation-of-gulf-monarchies-into-the-21st-century>.

139. Ignatiev, P. (2018). IRAQ: YEARS OF POST-SADDAM INTERNAL AND EXTERNAL DEVELOPMENTS. *AUSTRAL: Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 6(12). <https://doi.org/10.22456/2238-6912.79074>.

140. International Crisis Group. (2021). The View from Abu Dhabi. In *A Time for Talks: Toward Dialogue between the Gulf Arab States and Iran*, 18–24, <http://www.jstor.org/stable/resrep35127.6>.

141. Iran Energy Statistics - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/energy/iran-energy/>.
142. Iran International. (2021, 18 листопада). *Iran's Official Newspaper Outlines Tougher Nuclear Negotiating Position*. <https://www.iranintl.com/en/20211118899102>.
143. Iran International. (2024, 19 листопада). *How Iran's drones supercharged Russia's 1,000-day fight in Ukraine*. <https://www.iranintl.com/en/202411197064>.
144. Iran Front Page. (2018, 10 червня). *EU Taking Steps To Maintain Growth Of Trade Ties With Iran*. <https://ifpnews.com/eu-taking-steps-maintain-growth-trade-iran/>.
145. Iran Population (2025) - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/world-population/iran-population/>.
146. Iran, Oman to Expand Technical Cooperation. (2002, 1 липня). Tehran Times. <https://www.tehrantimes.com/news/83071/Iran-Oman-to-Expand-Technical-Cooperation>.
147. Iran, Oman to sign security deal. (2009, 11 липня). Tehran Times. <https://www.tehrantimes.com/news/198582/Iran-Oman-to-sign-security-deal>.
148. Iran's non-oil export to Kuwait up 34% in 10 months on year. (2025, 17 березня). Tehran Times. <https://www.tehrantimes.com/news/511085/Iran-s-non-oil-export-to-Kuwait-up-34-in-10-months-on-year>.
149. Iraq denies involvement in Iranian oil trade. (2025, 3 лютого). Xinhua – China, World, Business, Sports, Photos and Video | English.news.cn. <https://english.news.cn/20250203/47083600eed64f83af468e63b84215df/c.html>.
150. Iraq Energy Statistics - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/energy/iraq-energy/>.
151. Iraq Population (2025) - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/world-population/iraq-population/>.
152. Islamic Republic News Agency. (2020, 1 грудня). *Israel's involvement in Iranian scientist assassination, open reality: IPI chief*. IRNA

English. <https://en.irna.ir/news/84131339/Israel-s-involvement-in-Iranian-scientist-assassination-open>.

153. Islamic Republic News Agency. (2021a, 1 травня). Iran, Iraq urge cooperation on electricity. <https://en.irna.ir/news/84315275>.

154. Islamic Republic News Agency. (2022, 21 травня). Iran-Oman trade sees significant growth in 2021: Official. IRNA English. <https://en.irna.ir/news/84761436/Iran-Oman-trade-sees-significant-growth-in-2021-Official>.

155. Islamic Republic of Iran Government. (2020, 30 вересня). President Rouhani calls for closer business ties with Oman. <https://irangov.ir/detail/348175>.

156. Itzhakov, D. (2018). Iran and Bahrain: Ancient Ambitions, New Tactics. Begin-Sadat Center for Strategic Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep16875>.

157. Jacobs, A., & Esfandiary, D. (2023, 19 квітня). The Impact of the Saudi-Iranian Rapprochement on Middle East Conflicts. International Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran-saudi-arabia/impact-saudi-iranian>.

158. Jafari-Valdani, A. (2012). The geopolitics of the Strait of Hormuz and the Iran-Oman relations. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 2(4), 7–40. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/irfa/v2i4/f_0025010_20426.pdf.

159. Jahani, K. (2011). Sanctioning Iran: The view from the United Arab Emirates. *Al Nakhlah: The Fletcher School Online Journal for issues related to Southwest Asia and Islamic Civilization*, Spring 2011. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/aln/aln804/f_0021633_17896.pdf.

160. Jahner, A. (2012, 16 травня). Saudi Arabia and Iran: The Struggle for Power and Influence in the Gulf — THE INTERNATIONAL AFFAIRS REVIEW. *The International Affairs Review*. <https://www.iar-gwu.org/print-archive/l6vkmgjzj5sk9nsb56l3e8t9u3dnuu>.

161. Jakes, L., Crowley, M., Sanger, D. E., & Fassihi, F. (2021, 18 лютого). Biden administration formally offers to restart nuclear talks with Iran. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/02/18/us/politics/biden-iran-nuclear.html>.

162. Juneau, T. (2015). *Squandered Opportunity: Neoclassical Realism and Iran's Foreign Policy*. Stanford University Press.
163. Kahl, C. H., Dalton, M. G., & Irvine, M. (2013). *ATOMIC KINGDOM: IF IRAN BUILDS THE BOMB, WILL SAUDI ARABIA BE NEXT?* Center for a New American Security. <http://www.jstor.org/stable/resrep06372>.
164. Karbasioun, M., Mulder, M., & Biemans, H. J. A. (2008). Changes and problems of agricultural development in Iran. *World Journal of Agricultural Sciences*, 4(6), 759–769.
https://www.researchgate.net/publication/37792164_Changes_and_Problems_of_Agricultural_Development_in_Iran.
165. Karsh, E. (2002). *The Iran–Iraq War 1980–1988* (R. O'Neill, Ред.). Osprey Publishing.
166. Katzman, K. (2005). *Kuwait: Post-Saddam Issues and U.S. Policy* (CRS Report for Congress). Congressional Research Service. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA458971.pdf>.
167. Katzman, K. (2021, 11 січня). Iran's foreign and defense policies (CRS Report No. R44017). Congressional Research Service. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44017>.
168. Kendall, E. (2017). Iran's Fingerprints in Yemen: Real or Imagined? Atlantic Council. <http://www.jstor.org/stable/resrep16801>.
169. Khadduri, M. (1951). Iran's Claim to the Sovereignty of Bahrayn. *American Journal of International Law*, 45(4), 631–647. <https://doi.org/10.2307/2194246>.
170. Khamenei, A. (2011a, 23 квітня). Leader's speech to people of Fars Province. Khamenei.ir. <https://english.khamenei.ir/news/1454/Leader-s-Speech-to-People-of-Fars-Province>.
171. Khamenei, A. (2011b, 31 серпня). Leader's address during Eid ul-Fitr prayers. Khamenei.ir. <https://english.khamenei.ir/news/1515/Leader-s-Address-During-Eid-ul-Fitr-Prayers>.

172. Khamenei, A. (2011c, 4 лютого). Friday prayers at Tehran University: North Africa events echo Iranians' voice. The Office of the Supreme Leader. <https://www.leader.ir/en/content/7774/Friday-prayers-at-Tehran-University>.
173. Khamenei, A. (2025, 8 січня). We support Resistance wherever they resist in confronting the malicious actions of the Zionist regime. Khamenei.ir. <https://english.khamenei.ir/news/11391/We-support-Resistance-wherever-they-resist-in-confronting-the>.
174. Khatami seeks stronger relations with Oman. (2004, 23 листопада). Gulf News: Latest UAE news, Dubai news, Business, travel news, Dubai Gold rate, prayer time, cinema. <https://gulfnews.com/world/gulf/oman/khatami-seeks-stronger-relations-with-oman-1.339421>.
175. Khomeini, R. (1981). Islam and revolution: Writings and declarations of Imam Khomeini (1941–1980) (H. Algar, Trans. & Ed.). Mizan Press. <https://ijtihadnet.com/wp-content/uploads/ayatollah-sayyed-ruhollah-khomeini-islam-and-revolution.pdf>.
176. Knutson, J. (2023, 31 жовтня). Where U.S. troops are stationed in the Middle East. Axios. <https://www.axios.com/2023/10/31/american-troops-middle-east-israel-palestine>.
177. Küntzel, M. (2006, 1 грудня). From Khomeini to Ahmadinejad. Hoover Institution. <https://www.hoover.org/research/khomeini-ahmadinejad>.
178. Kurdistan24. (2025, 5 січня). *Iraq's economy still tied to oil, Iraqi Finance Ministry report reveals*. Kurdistan24.net. <https://www.kurdistan24.net/en/story/818280/iraqs-economy-still-tied-to-oil-iraqi-finance-ministry-report-reveals>.
179. Kuwait Energy Statistics - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/energy/kuwait-energy/>.
180. Kuwait Insists Iran Has No Right In Disputed Maritime Oil Field. (2023, 4 липня). Iran International. <https://www.iranintl.com/en/202307036932>.
181. Kuwait Population (2025) - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/world-population/kuwait-population/>.

182. Lake, E. (2016, 24 серпня). Why Obama let Iran's Green Revolution fail. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2016-08-24/why-obama-let-iran-s-green-revolution-fail>.
183. L'Iran et la Chine signent un «pacte de coopération stratégique de 25 ans». (2021, 27 березня). Le Figaro. <https://www.lefigaro.fr/international/iran-et-chine-vont-signer-a-teheran-un-accord-de-cooperation-de-25-ans-20210327>.
184. Litvak, M. (2017). Iran and Saudi Arabia: Religious and Strategic Rivalry. In J. Teitelbaum (Ed.), *Saudi Arabia, the Gulf, and the New Regional Landscape* (pp. 49–54). Begin-Sadat Center for Strategic Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep04754.10>.
185. Liu, H. C. K. (2004, 2 вересня). *Iraq and Geopolitics (Part 2)*. Resilience. <https://www.resilience.org/stories/2004-09-02/iraq-and-geopolitics-part-2/>.
186. Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (Ред.). (2009). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511811869>.
187. Loft, P. (2022, 2 листопада). Iraq in 2022: Forming a government (Research Briefing No. CBP-9605). UK House of Commons Library. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9605/CBP-9605.pdf>.
188. Madani, K. (2005). Iran's water crisis: Inducers, challenges and counter-measures. In Proceedings of the 45th Congress of the European Regional Science Association: «Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society», Amsterdam, The Netherlands, 23–27, <https://core.ac.uk/download/pdf/7039856.pdf>.
189. Maini, T. S. (2024, 7 березня). China-Iran economic ties: Beyond the hype and rhetoric - The Geopolitics. The Geopolitics. <https://thegeopolitics.com/china-iran-economic-ties-beyond-the-hype-and-rhetoric>.
190. Majidiyar, A. (2017, 5 червня). *Iranian Officials and Media Outlets React to Gulf Crisis by Blaming U.S. and Saudi Arabia*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/iranian-officials-and-media-outlets-react-gulf-crisis-blaming-us-and-saudi-arabia>.

191. Majidiyar, A. (2018, 10 квітня). *Qatari delegation visits Iran to boost bilateral economic and commercial ties*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/qatari-delegation-visits-iran-boost-bilateral-economic-and-commercial-ties>.
192. Mahmoudian, A. (2021, 2 липня). *Russia and Iran's Relations in Iraq - Middle East Centre*. Middle East Centre. <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2021/07/02/russia-and-irans-relations-in-iraq/>.
193. Mamouri, A. (2024, 10 липня). *Deep Dive: Why Bahrain, Iran have yet to normalize relations*. Amwaj.media. <https://amwaj.media/en/article/deep-dive-why-bahrain-iran-have-yet-to-normalize-relations>.
194. Marschall, C. (2003). *Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami*. Taylor & Francis Group.
195. Masur W., Soutullo J., Moroianu S.-D. (2025). *Gulf countries, Iran, Iraq and Yemen (Fact Sheet FTU 5.6.5)*. https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/en/FTU_5.6.5.pdf.
196. McInnis, J. M. (2015). *Foundations of the Islamic Republic of Iran's Strategic Culture*. In *Iran's Strategic Thinking: Origins and Evolution* (pp. 1–6). American Enterprise Institute. <http://www.jstor.org/stable/resrep03209.5>.
197. Middle East Eye. (2024, 15 квітня). *Saudi Arabia complains to the UN after UAE announces 'protected marine area'*. <https://www.middleeasteye.net/news/saudi-arabia-complains-un-about-uae-declaring-protected-marine-area>.
198. Ministry of External Affairs, Government of India. (2003, 25 січня). *The Republic of India and the Islamic Republic of Iran "The New Delhi Declaration"*. mea.gov.in. <https://www.mea.gov.in/other.htm?dtl/20182/the+republic+of+india+and+the+islamic+republic+of+ira>.
199. Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. (2021, 5 серпня). *Iranian, Kuwaiti Foreign Ministers Meet in Tehran*. en.mfa.ir. <https://en.mfa.ir/portal/newsview/647299/Iranian-Kuwaiti-Foreign-Ministers-Meet-in-Tehran>.

200. Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. (2022, 23 травня). At Muscat's Al Alam Palace; Sultan of Oman officially receives Ayatollah Raisi. en.mfa.ir. <https://en.mfa.ir/portal/newsview/681028/Sultan-of-Oman-officially-receives-Ayatollah-Raisi>.
201. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Iraq. (2021, 28 серпня). Final Communiqué of the Baghdad Conference for Cooperation and Partnership – Ministry of Foreign Affairs of the Republic of IRAQ. mofa.gov.iq. <https://mofa.gov.iq/2021/25539/>.
202. Mirzafarjouyan, Z. (2020, 12 жовтня). *U.S. goal to destabilize Iran's economy, political system*. Tehran Times. <https://www.tehrantimes.com/news/453475/U-S-goal-to-destabilize-Iran-s-economy-political-system>.
203. Mohaddes, K., & Pesaran, M. H. (2013). One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing? *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2221860>.
204. Mohammadi, M. (2020, 26 лютого). Rouhani's Three Distinct Foreign Policies. Iran International. <https://old.iranintl.com/en/opinions/rouhani's-three-distinct-foreign-policies>.
205. Mohnblatt, D. (2022, 25 травня). *Tehran, Muscat Seek To Revive Iranian-Omani Gas Pipeline Project - The Media Line*. The Media Line. <https://themedialine.org/top-stories/tehran-and-muscat-seek-to-revive-iranian-omani-gas-pipeline-project/>.
206. Monshipouri, M. (2019). *Middle East Politics: Changing Dynamics*. Taylor & Francis Group.
207. Moore, J., Reddy, R., Ganzeveld, A., Campa, K., Moorman, C., & Carl, N. (2024, 23 грудня). Iran update, December 23, 2024 [Report]. Institute for the Study of War & Critical Threats Project. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iran%20Update,%20December%2023,%202024%20PDF.pdf>.

208. Mostafa, A. (2023, 10 березня). Iran and Saudi Arabia to resume relations after tensions. *The National*. <https://www.thenationalnews.com/mena/2023/03/10/iran-says-saudi-arabia-to-resume-relations-after-tensions/>.
209. Motamedi, M. (2022, 23 квітня). *Iran, Saudi Arabia hold fifth round of talks in Baghdad*. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/23/iran-and-saudi-arabia-hold-stalled-5th-round-of-talks-in-baghdad?sf163817503=1>.
210. Mumtaz, K. (2005). CHANGING PATTERNS OF IRAN-GCC RELATIONS. *Strategic Studies*, 25(4), 7–28. <http://www.jstor.org/stable/45242681>.
211. Murphy, J. (2007). *Ali Khamenei (Modern World Leaders)*. Chelsea House Publications.
212. Murray, D. (2009). *US Foreign Policy and Iran: American-Iranian Relations since the Islamic Revolution*. Taylor & Francis Group.
213. Muscat Daily. (2023, 26 квітня). Iran appreciates Oman's constructive role in lifting sanctions. <https://www.muscatdaily.com/2023/04/26/iran-appreciates-omans-constructive-role-in-lifting-sanctions/>.
214. Nelson, C. E. (2018). Revolution and War: Saddam's Decision to Invade Iran. *The Middle East Journal*, 72(2), 246–266. <https://brightspotcdn.byu.edu/fd/de/1caa93b14ef8ac3cacd77b40e45f/nelson-revolution-and-war.pdf>.
215. Nonneman, G. (2004). *The Gulf States and the Iran-Iraq War: Pattern Shifts and Continuities. Iran, Iraq, and the Legacies of War (c. 167–192)*. Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9781403980427_9.
216. Oman Energy Statistics - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/energy/oman-energy/>.
217. Oman Population (2025) - Worldometer. (б. д.). Worldometer. <https://www.worldometers.info/world-population/oman-population/>.
218. Oman shows solidarity with Iran in nuclear standoff | DefenceTalk. (2006, 29 травня). DefenceTalk. <https://www.defencetalk.com/oman-shows-solidarity-with-iran-in-nuclear-standoff-6523/>.

219. One Year Since Detente, Tensions Remain Between Iran, Saudi Arabia. (2024, 11 березня). Iran International. <https://www.iranintl.com/en/202403119522>.
220. Osiewicz, P. (2014). The Iranian Foreign Policy in the Persian Gulf Region under the Rule of President Hassan Rouhani: Continuity of Change. *Przegląd Strategiczny*, (7), 249–262. <https://doi.org/10.14746/ps.2014.1.19>.
221. Ostovar, A. (2016). *Sectarian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy and Identity Politics Collide*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/CEIP_CP288_Ostovar_Sectarianism_Final.pdf.
222. Ottaway, M. (2009, 12 листопада). Iran, the United States, and the Gulf: The Elusive Regional Policy. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2009/11/iran-the-united-states-and-the-gulf-the-elusive-regional-policy?lang=en>.
223. Parchami, A. (2022). An Iranian worldview: The strategic culture of the Islamic Republic. *Journal of Advanced Military Studies*, 2022(Special Issue), 9–23. https://www.usmcu.edu/Portals/218/JAMS_SpecialIssue_StrategicCulture_web.pdf.
224. Potter, L. G. (2002, 15 грудня). GULF WAR and PERSIA. *Encyclopædia Iranica*. <https://www.iranicaonline.org/articles/gulf-war-and-persia>.
225. Qatar Embassy. (б. д.). *Qatar-Iran Relations*. Embassy of the State of Qatar in Tehran. <https://tehran.embassy.qa/en/iran/qatar-iran-relations>.
226. Qatar's foreign minister: Iran has crucial role in Syria | The Iran Project. (2014, 23 січня). The Iran Project. <https://www.theiranproject.com/en/article/79398/qatar-s-foreign-minister-iran-has-crucial-role-in-syria>.
227. Quilliam, N. (2021). Saudi Arabia, the UAE, and Iran: Moving regional issues from zero-sum to red lines. In S. Shine (Ed.), *Iran and the International Arena: Challenges and Opportunities* (pp. 23–28). Institute for National Security Studies. https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/02/IranMonograph_e-23-28.pdf.
228. Randal, J. C. (1980, 11 квітня). *Iraq Expelling 20,000 Iranians Following Border Clashes*. The Washington

Post. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/04/11/iraq-expelling-20000-iranians-following-border-clashes/f96e02ec-f991-4920-bce9-d6e6c2725ba3/>.

229. Rasmussen, K. B. (2009). *The Foreign Policy of Iran: Ideology and pragmatism in the Islamic Republic*. Danish Institute for International Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep13162>.

230. Recknagel, C. (1999, 9 лютого). *Iran: Foreign Policy Follows New Course*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/1090537.html>.

231. Rezaei, F. (2019). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76789-5>.

232. Rigoulet-Roze, D. (2009). Les chiites de la province saoudienne du Hasa : une minorité « nationale » stratégique au cœur des enjeux ethno-confessionnels régionaux. *Hérodote*, 133(2), 108-135. <https://doi.org/10.3917/her.133.0108>.

233. Roebuck, W. (2024, 2 липня). *Bahrain and Iran Aim to Restore Ties - Arab Gulf States Institute*. Arab Gulf States Institute. <https://agsi.org/analysis/bahrain-and-iran-aim-to-restore-ties/>.

234. Rome, H., & Rumley, G. (2023, 15 березня). What Beijing's Iran-Saudi Deal Means—and What It Doesn't. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/what-beijings-iran-saudi-deal-means-and-what-it-doesnt>.

235. Saab, B. Y. (2017). *Iran's Long Game in Bahrain*. Atlantic Council. <http://www.jstor.org/stable/resrep16799>.

236. Sadjadpour, K. (2011). THE BATTLE OF DUBAI: The United Arab Emirates and the U.S.-Iran Cold War. Carnegie Endowment for International Peace. <http://www.jstor.org/stable/resrep13075>.

237. Sadjadpour, K. (2008). Reading Khamenei: The world view of Iran's most powerful leader. Carnegie Endowment for International Peace.

238. Sadjadpour, K. (2014, 9 червня). Iran: Syria's Lone Regional Ally. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2014/06/09/iran-syria-s-lone-regional-ally-pub-55834>.

239. Sadjadpour, K. (2016, 11 листопада). Iran: Happiness Among Hardliners. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2016/11/11/u.s.-allies-and-rivals-digest-trump-s-victory-pub-65117>.
240. Saikal, A. (2019). *Iran Rising: The Survival and Future of the Islamic Republic*. Princeton University Press.
241. Saikal, A., & Vestenskov, D. (2020). Iran's National Security and Operational Capability. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 3(1), 18–30. <https://doi.org/10.31374/sjms.29>.
242. Salih, M. A. (2023, 27 жовтня). *Recentralization Imperils Iraq's Stability And Fuels Regional Tensions – Analysis*. Eurasia Review. <https://www.eurasiareview.com/27102023-recentralization-imperils-iraqs-stability-and-fuels-regional-tensions-analysis/>.
243. Sapwood, O. (2022, 5 жовтня). *Iran denied supplying Russia with drones for the war in Ukraine*. Military. <https://military.com/en/news/iran-denied-supplying-russia-with-drones-for-the-war-in-ukraine/>
244. Saudi Reinstates Pilgrimage Flights To Iranians After Detente. (2024). Iran International. <https://www.iranintl.com/en/202404243908>.
245. Schanzer, J., & Salter, N. (2019). *Oman in the Middle: Muscat's Balancing Act Between Iran and America*. Foundation for Defense of Democracies. <https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2019/05/fdd-report-oman-in-the-middle.pdf>.
246. Security Council Press Release. (2006, 15 червня). *WITH NEW GOVERNMENT, IRAQ'S THREE-YEAR POLITICAL TRANSITION COMPLETE, ALTHOUGH ACCOMPANIED BY INSTABILITY, VIOLENCE, SECURITY COUNCIL TOLD | Meetings Coverage and Press Releases*. Meetings Coverage and Press Releases | Meetings Coverage and Press Releases. <https://press.un.org/en/2006/sc8751.doc.htm>.
247. Seloom, M. (2024, 19 квітня). *From Rivals to Allies: Iran's Evolving Role in Iraq's Geopolitics*. Middle East Council on Global Affairs. https://mecouncil.org/publication_chapters/from-rivals-to-allies-irans-evolving-role-in-iraqs-geopolitics/.

248. Sen, I. (2017, 8 серпня). *Country Focus: Industry braces for a resurgent Iraq - Oil & Gas Middle East*. Oil & Gas Middle East. <https://www.oilandgasmiddleeast.com/news/article-17650-country-focus-industry-braces-for-a-resurgent-iraq>.
249. Shahi, S. K. (2023, 10 грудня). Strategic victory of Resistance Axis can't be undone & Zionist regime well knows that. Khamenei.ir. <https://english.khamenei.ir/news/10362/Strategic-victory-of-Resistance-Axis-can-t-be-undone-Zionist>.
250. Sharp, J. M. (2024a, 17 квітня). Oman: Politics, Security, and U.S. Policy (CRS Report No. RS21534). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS21534.pdf>.
251. Sharp, J. M. (2024b, 8 серпня). The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy (CRS Report No. RS21852). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS21852.pdf>.
252. Siddiqui, S. (2021, 13 грудня). [The New Arab]. *Analysis*. <https://www.newarab.com/analysis/uae-iran-ties-engagement-across-geopolitical-divide>.
253. Silber, C. (2023, 15 березня). China's Track Record on Middle East Diplomacy. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/chinas-track-record-middle-east-diplomacy>.
254. Somayeh Sadat Moosavian, Zohreh Ghadbeigy, & Maryam Jafari. (2022). The Impact of the Nuclear Program on Iran-Saudi Arabia Relations. *Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 01(01), 10–22. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6369989>.
255. Spindler, M. (2013). Neorealist theory. In *International Relations: A Self-Study Guide to Theory* (1st ed., pp. 123–140). Verlag Barbara Budrich. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf09vd.8>.
256. Stephens, M. (2023, 11 березня). Why the China-brokered Iran-Saudi deal heralds a new era of geopolitics. The Telegraph. <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/03/11/why-china-brokered-iran-saudi-arabia-deal-new-era-geopolitics/>.

257. Tabatabai, A. (2020, 12 травня). How Iran was hit by and could overcome the COVID-19 crisis. EPC, European Policy Centre. <https://www.epc.eu/en/publications/How-Iran-was-hit-by-and-could-overcome-the-COVID-19-crisis~330a68>.
258. Tan, F. (2018, 11 грудня). Iran keeps crude prices in Asia at wide discounts against Saudi oil in January. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-oil-iran-prices-idUSKBN10A056>.
259. Tehran Times. (1999, 19 лютого). *Khatami: Iran Ready for Security Agreements With Regional States*. <https://www.tehrantimes.com/news/29956/Khatami-Iran-Ready-for-Security-Agreements-With-Regional-States>.
260. Tehran Times. (2017, 13 грудня). *Iran, Oman to launch new shipping route*. <https://www.tehrantimes.com/news/419307/Iran-Oman-to-launch-new-shipping-route>.
261. Tehran Times. (2024a, 21 вересня). *The day Saddam Hussein initiated war on Iran*. <https://www.tehrantimes.com/news/503922/The-day-Saddam-Hussein-initiated-war-on-Iran>
262. Tehran Times. (2024b, 15 листопада). *Iran, Qatar discuss expansion of trade ties*. <https://www.tehrantimes.com/news/506278/Iran-Qatar-discuss-expansion-of-trade-ties>.
263. Terrill, W. A. (2007). KUWAITI NATIONAL SECURITY AND THE U.S.-KUWAITI STRATEGIC RELATIONSHIP AFTER SADDAM. Strategic Studies Institute, US Army War College. <http://www.jstor.org/stable/resrep11480>.
264. Terrill, W. A. (2011). *The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security*. Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. <https://www.files.ethz.ch/isn/142831/pub1094.pdf>.
265. The Associated Press. (2024, 24 червня). *Iran and Bahrain agree to talk about how they might resume diplomatic relations severed since 2016*. AP News. <https://apnews.com/article/iran-bahrain-diplomatic-ties-saudi-relations-4760151af427467171ef53c25e8b3de4>.

266. The Encyclopaedia Britannica. (1998, 20 липня). Iran-Iraq War | Causes, Summary, Casualties, Chemical Weapons, Dates, & Facts | Britannica. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War>.
267. The International Institute for St (Ред.). (2020). Iran's Networks of Influence in the Middle East. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003081104>.
268. The Telegraph. (2010, 18 жовтня). *Iraq's Allawi accuses Iran of destabilising the Middle East*. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/8070127/Iraqs-Allawi-accuses-Iran-of-destabilising-the-Middle-East.html>.
269. Trump, D. J. (2018, 8 травня). National Security Presidential Memorandum on Ceasing United States Participation in the Joint Comprehensive Plan of Action and Taking Additional Action to Counter Iran's Malign Influence and Deny Iran All Paths to a Nuclear Weapon (NSPM-11). The White House. <https://fas.org/irp/offdocs/nspm/nspm-11.pdf>.
270. Uddin, R. (2022, 28 жовтня). *Mohammed Shia al-Sudani: Who is Iraq's new prime minister?* Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/iraq-mohammed-shia-sudani-prime-minister-new-who>.
271. UK Home Office. (2021). Country policy and information note: Iraq – Sunni Arabs (Version 3.0). [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/951169/Iraq - Sunni Arabs - CPIN - v3.0 - January 2021 - ext.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/951169/Iraq_-_Sunni_Arabs_-_CPIN_-_v3.0_-_January_2021_-_ext.pdf).
272. UK Visas and Immigration. (2024, 17 вересня). *Country policy and information note: religious minorities, Iraq, September 2024 (accessible)*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/publications/iraq-country-policy-and-information-notes/country-policy-and-information-note-religious-minorities-iraq-september-2024-accessible>.
273. Ukkasha, M. (2021, 10 грудня). *Bahrain-Iran Foreign Relations: A Brief Case Study – Analysis*. Eurasia Review. <https://www.eurasiareview.com/10122021-bahrain-iran-foreign-relations-a-brief-case-study-analysis/>.
274. Ulrichsen, K. C. (2021). Restoring Balance to UAE-Iran Relations. Arab Center for Research & Policy Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep38729>.

275. United Nations Security Council. (2006, 31 липня). Resolution 1696 (2006) [S/RES/1696]. [https://undocs.org/S/RES/1696\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1696(2006)).
276. United Nations Security Council. (2007, 24 березня). Resolution 1747 (2007) [S/RES/1747]. [https://undocs.org/S/RES/1747\(2007\)](https://undocs.org/S/RES/1747(2007)).
277. United Nations Security Council. (1987, 20 липня). *Resolution 598 (1987): Adopted by the Security Council at its 2750th meeting, on 20 July 1987 (S/RES/598)*. United Nations Digital Library. <https://digitallibrary.un.org/record/137345?ln=en&v=pdf>.
278. Uysal, A. (2016, 26 серпня). What is Unique About the Omani-Iranian Relations? - İRAM Center | Center for Iranian Studies in Ankara. İRAM Center | İran Araştırmaları Merkezi. <https://iramcenter.org/en/what-is-unique-about-the-omani-iranian-relations-957>.
279. Valeri, M. (2014, 21 березня). Oman's mediatory efforts in regional crises. Norwegian Peacebuilding Resource Centre (NOREF). <https://ore.exeter.ac.uk/repository/handle/10871/14682>.
280. Vatanka, A. (2024, 4 квітня). *Two realities shape Iran's stance on the Gaza war and the Israeli-Palestinian conflict*. Middle East Institute. <https://mei.edu/publications/two-realities-shape-irans-stance-gaza-war-and-israeli-palestinian-conflict>.
281. Wadhams, N., Motevalli, G., & Tirone, J. (2021, 6 лютого). *Biden Weighs Easing Iran's Pain Without Lifting Key Sanctions*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-06/biden-weighs-easing-iran-s-pain-without-lifting-key-sanctions>.
282. Waltz, K. N. (1990). REALIST THOUGHT AND NEOREALIST THEORY. *Journal of International Affairs*, 44(1), 21–37. <http://www.jstor.org/stable/24357222>.
283. Wastnidge, E. (2023, 13 липня). Identities and Foreign Policy in the Islamic Republic: the Dynamics of Geopolitical Expediency. IEMed. <https://www.iemed.org/publication/identities-and-foreign-policy-in-the-islamic-republic-the-dynamics-of-geopolitical-expediency/>.

284. Watkins, S. (2024, 6 вересня). How Oman plays a role in Iran's plan to become an LNG superpower. *Tehran Times*. <https://www.tehrantimes.com/news/503298/How-Oman-plays-a-role-in-Iran-s-plan-to-become-an-LNG-superpower>.
285. Webb, J. R. (2021, 5 листопада). *Iraqi military still dependent on US, coalition military in ISIS fight: watchdog*. *Military Times*. <https://www.militarytimes.com/news/pentagon-congress/2021/11/05/iraqi-military-still-dependent-on-us-coalition-military-support-in-isis-fight-watchdog/>.
286. World Population Review. (2025). *Shia Population by Country 2025*. *worldpopulationreview.com*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/shia-population-by-country>.
287. Wright, S. (2016). Iran's relations with Bahrain. In G. Bahgat, A. Ehteshami, & N. Quilliam (Eds.), *Security and bilateral issues between Iran and its Arab neighbours* (pp. 61–80). Palgrave Macmillan. https://www.researchgate.net/publication/311896155_Iran's_Relations_with_Bahrain.
288. Yair, G., & Akbari, B. (2014). From Cultural Trauma to Nuclear War? Interpreting the Iranian-Israeli Conflict. *Human Figurations*. <https://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0003.204/--from-cultural-trauma-to-nuclear-war-interpreting-the-iranian?rgn=main;view=fulltext>.
289. Years of secretive talks behind Saudi-Iran rapprochement. (2023, 10 березня). *The National*. <https://www.thenationalnews.com/mena/2023/03/10/years-of-secretive-talks-behind-saudi-iran-rapprochement/>.
290. Yuan, S. (2022, 13 жовтня). Iraq's controversial new PM-designate: Who is Mohammed al-Sudani? *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/13/iraqs-new-prime-minister-designate-who-is-mohammed-al-sudani>.
291. Young, M. (2022, 8 квітня). *Foreign Policy and the Ayatollahs*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2022/04/foreign-policy-and-the-ayatollahs?lang=en¢er=middle-east>.
292. Zaccara, L. (2019). *Iran and the Intra-GCC Crisis: Risks and Opportunities*. Istituto Affari Internazionali (IAI). <http://www.jstor.org/stable/resrep19688>.

293. Zalayat, I., & Guzansky, Y. (2023). The Gulf States and the Israel-Hamas War. Institute for National Security Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep54871>.
294. Zweiri, M. (2022). Iran and the Gulf: The Era of Hassan Rouhani. CHANGING REGIONAL DYNAMICS, 24(Fall 2022). <https://doi.org/10.25253/99.2022244.5>.